

GEMEENTE OLDEBROEK

CULTUURHISTORISCHE WAARDENKAART

TOELICHTING EN GEBIEDSBESCHRIJVING

Project: CH.OLDEBROEK-cultuurhistorische waardenkaart. Toelichting en gebiedsbeschrijving
Opdrachtgever: Gemeente Oldebroek; contactpersoon: mevr. J. la Roi, beleidsmedewerker Ruimte
Projectleider: Drs. Gerard Derks
Teksten: Drs. Gerard Derks, Werner Weijkamp MA
Cartografie: Dr. Elyze Storms-Smeets
Versie: definitief d.d. 18 december 2017; gecorrigeerd 29 augustus 2019

Gelders Genootschap
Vereniging tot bevordering en instandhouding van de schoonheid van stad en land
Zypendaalseweg 46
Postbus 68, 6800 AB Arnhem
Telefoon: (026)4421742
Fax: (026) 4429404
www.geldersgenootschap.nl

Inhoudsopgave

1 INLEIDING	5
1.1 Waarom een waardenkaart	5
1.2 Waardenkaart, toelichting en database	5
1.3 Ligging, begrenzing en aard van het onderzoeksgebied	6
1.4 Opbouw toelichting	6
2 KORTE ALGEMENE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS	9
2.1 Natuurlijke landschap	9
2.2 Oudste bewoningsgeschiedenis	9
2.3 Hofstelsel in de Middeleeuwen	9
2.4 Ontginningen in de late Middeleeuwen	9
2.4.1 Oosterwolde	10
2.4.2 Oldebroek	10
2.4.3 Hattemerbroek	11
2.5 Heide en bosgebieden	11
3 HISTORISCHE INFRASTRUCTUUR	13
3.1 Landwegen	13
3.1.1 Hanzewegen en hessenweg	13
3.1.2 Straatwegen	14
3.1.3 Pleisterplaatsen en tolhuizen	14
3.2 Trein en tramwegen	15
3.3 Waterhuishouding; Waterwegen en waterlopen	15
4 DORPEN EN BUURTSCHAPPEN	17
4.1 Hattemerbroek en Voskuil	17
4.2 Oldebroek, Bovenstreek, Eekt en Bovenveen	17
4.3 Oosterwolde, Kerkdorp en Noordeinde	18
4.4 Wezep	19
4.5 't Loo	20
4.6 Mulligen	21
4.7 Posthoorn, Trutjeshoek en Zuideinde	21
5 BUITENPLAATSEN	23
5.1 IJsselvliedt	23
5.2 Vollenhof	24
5.3 Oldhorst	25
5.4 Morren	25
5.5 Vogelenzang	25
6 MILITAIR ERFGOED	27
6.1 Schietkamp Oldebroeksche heide	27
6.2 Kazernes	27
6.3 Overige structuren en gebouwen	28

7 CULTUURHISTORISCH WAARDEVOLLE BEBOUWING	29
7.1 Agrarische bebouwing	29
7.2 Wonen	29
7.3 Kerken en scholen	29
8 WAT STAAT ER OP DE KAART	31
8.1 Vlakken	31
8.2 Lineaire structuren	31
8.3 Objecten (puntvormige elementen)	31
<i>Bronvermelding</i>	33
Kaartenbijlage	

1 Inleiding

De gemeente Oldebroek heeft het Gelders Genootschap opdracht gegeven een cultuurhistorische waardenkaart met een bijbehorende toelichting op te stellen. Deze kaart en toelichting zijn tot stand gekomen op basis van literatuur- en kaartonderzoek, enkele overleggen met de gemeente Oldebroek en een sessie met de Oudheidkundige Vereniging De Broeklanden. Deze toelichting is tevens een gebiedsbeschrijving; de in januari 1992 door het Gelders Genootschap gemaakte gebiedsbeschrijving komt hiermee te vervallen.

Hoewel binnen de opdracht geen ruimte was voor archiefonderzoek of nieuwe, gebiedsdekkende inventarisaties in het veld menen we dat deze waardenkaart voldoende inzicht geeft in de historische overblijfselen uit de gemeente die een plek verdienen op deze kaart.

1.1 *Waarom een waardenkaart*

Hoewel het natuurlijk op zich al interessant is om meer te weten van het verleden van de dorpen en de omgeving, wordt de kaart niet met dat doel opgesteld. De kaart biedt inzicht in de kwaliteit van het zichtbare erfgoed en is daarmee één van de onderleggers voor toekomstige gemeentelijke ambities op het gebied van ruimtelijke ordening, recreatie en toerisme, omgevingskwaliteit en de erfgoedzorg zelf natuurlijk.

Sommige van deze ambities hangen samen met wettelijke taken. Zo is de gemeente tegenwoordig verplicht om erfgoed of cultuurhistorie onderdeel uit te laten maken van het Ruimtelijke Ordeningsbeleid. Erfgoed verdient, met andere woorden, een plaats in de omgevingsplannen en -visies waar de gemeente mee aan de gang gaat.

Naast de wettelijke taken is de kaart natuurlijk ook bruikbaar voor andere doeleinden. De opkomst van de participatiemaatschappij maakt dat de rol van de overheid sterk verandert. Waar de overheid vroeger een sterk regisserende rol had, is deze steeds meer faciliterend van karakter. Bij een dergelijke rol past een cultuurhistorische waardenkaart uitstekend. Burgers en ondernemers kunnen zelf zien wat de erfgoedwaarde in de omgeving van hun initiatief is en zich daardoor laten inspireren.

1.2 *Waardenkaart, toelichting en database*

De kaart geeft een overzicht van het cultuurhistorisch erfgoed, dat wil zeggen van fysieke overblijfselen uit het verleden die een wezenlijke bijdrage leveren aan de afleesbaarheid van de geschiedenis van de gemeente of onderdelen daarvan. Verdwenen zaken zijn daarom niet op de kaart terug te vinden. Om op de kaart te worden opgenomen dienen deze nog herkenbare objecten, structuren en terreinen tevens enige historische kwaliteit te vertonen. Daarbij kan het gaan om gaafheid, authenticiteit, ouderdom, representativiteit of juist uniciteit van een object of structuur. De afweging ten behoeve van het wel of niet opnemen op de kaart is gebeurd op basis van expert-judgement door het Gelders Genootschap.

Deze cultuurhistorische waardenkaart met toelichting beslaat de disciplines historische geografie, historische stedenbouwkunde, historische bouwkunde. Voor archeologie wordt verwezen naar de waardenkaart met toelichting opgesteld door RAAP. (E. Goossens, L.J. Keunen & S.W. Jager. Archeologische monumentenzorg in de gemeente Oldebroek. Raap Archeologisch Adviesbureau 2010. RAAP-RAPPORT 2032).

De kaart gaat vergezeld van deze toelichting. Hierin wordt het op de kaart weergegeven erfgoed kort beschreven, inclusief de historische en ruimtelijke context. De papieren kaarten zijn tijdgebonden. Dat wil zeggen dat ze een weerslag zijn van hetgeen nu is onderzocht en wat binnen de scope past. De onderliggende GIS-data bieden de gemeente echter veel meer flexibiliteit. In de eerste plaats kan iedere keer opnieuw een kaart op maat gemaakt worden, door uitsneden van de database te maken.

Ook kan de database eenvoudig worden aangevuld. Er kan nieuw erfgoed ontdekt worden, maar dat is vrij zeldzaam. Waarschijnlijker is het dat de inzichten in de waarde van erfgoed veranderen. Zo kon het erfgoed uit de Wederopbouwperiode (1945-1965) lange tijd op maar weinig waardering rekenen. Ondertussen staat het echter middenin de aandacht, reden waarom deze periode bij deze inventarisatie reeds globaal is meegenomen. Dat geldt (nog) niet voor de architectuur en stedenbouw uit de jaren zeventig en tachtig, maar de tijd dat ook deze periode in de belangstelling zal staan, komt er ongetwijfeld aan. Wij hebben om deze redenen gekozen voor een heldere, eenduidige database-structuur, waar de gemeente zelf op voort kan bouwen.

1.3 Ligging, begrenzing en aard van het onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied betreft de gehele gemeente Oldebroek in zijn huidige begrenzing. De gemeente ligt op het noordoostelijke deel van de Veluwe en grenst in het oosten aan de gemeenten Hattem en Heerde, in het zuidwesten aan de gemeente Elburg, in het westen aan het Drontermeer en in het noorden aan de gemeente Kampen.

De gemeente Oldebroek telt 23.194 inwoners (april 2016, bron: CBS) en heeft een oppervlakte van 98,78 km². Hoofdplaats is de gelijknamige kern Oldebroek. De andere dorpen binnen de gemeente zijn Hattemerbroek, 't Loo, Noordeinde, Oosterwolde en Wezep. Daarnaast kent de gemeente de volgende buurtschappen: Bovenveen, Duinkerken, Eekt, Kerkdorp, Mulligen, Posthoorn, Trutjeshoek, Voskuil en Zuideinde (deels).

De omvang van Oldebroek is in het verleden meermalen gewijzigd. Het grondgebied van het oude richteramtb Oldebroek was veel kleiner dan de huidige gemeente Oldebroek. Zo hoorden Oosterwolde, Mulligen, Wezep en Hattemerbroek niet onder dit amtb. In 1818 werden (Heerder) Wezep, Mulligen en 't Loo en bij de gemeente Oldebroek gevoegd, net als het voormalige schoutamtb Hattem, bestaande uit Hattemerbroek, Molecaten, (Hattemer) Wezep, Voskuil, Engeland, Gelderse Dijk en 't Zand.

In zijn huidige omvang is de gemeente Oldebroek ontstaan na nieuwe grenswijzigingen met de buurgemeenten Hattem en Elburg. Bij de grenswijziging van 1971 ging het gebied ten noordoosten van de A50 en N50 over naar de gemeente Hattem terwijl een groot deel van de polder Oosterwolde aan de gemeente Oldebroek werd toegevoegd. In 1974 werd na jarenlange discussies een strook langs de zuidwestgrens afgestaan, waardoor 't Harde voortaan geheel in de gemeente Elburg kwam te liggen en de landgoederen Schouwenburg en Zwaluwenburg voor Oldebroek verloren gingen.

De belangrijkste cultuurhistorische thema's voor de gemeente Oldebroek zijn:

- waterstaat (polders, dijken);
- historische infrastructuur (doorgaande routes, interlokale en lokale verbindingen);
- werken (met name landbouw);
- wonen (buitenplaatsen, grote en kleine burgerwoningen);
- militaire verleden (schietkamp, kazernes, militaire tehuizen, defensieloodsen IJssellinie);
- religie (kerken, pastorieën, begraafplaatsen).

1.4 Opbouw toelichting

De tekst van dit rapport moet dus vooral gezien worden als een toelichting op de waardenkaart. Deze toelichting start in hoofdstuk 2 met een korte schets van de algemene ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis. Daarbij wordt eerst kort ingegaan op het natuurlijke landschap (2.1), de oudste bewoningsgeschiedenis (2.2) en het hofstelsel in de late Middeleeuwen (2.3). In de paragraaf over de ontginningen in de late middeleeuwen (2.4) komen achtereenvolgens de polders van Oosterwolde, Oldebroek en Hattemerbroek aan bod. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk (2.5) is er aandacht voor de heide en bosgebieden.

Na het tweede hoofdstuk, dat vooral op grotere gebiedseenheden was gericht, staan in het derde hoofdstuk - Historische Infrastructuur - de lineaire structuren centraal. De eerste en grootste paragraaf (3.1) is gewijd aan de historische wegenstructuur, waarbij achtereenvolgens aandacht is voor de oude hanzewegen en hessenwegen (3.3.1), de rijksstraatwegen (3.3.2) en de bijbehorende historische pleisterplaatsen en tolhuizen (3.3.3). De tweede paragraaf behandelt de trein en tramwegen (3.2) en de derde paragraaf de waterwegen en waterlopen (3.3).

In het vierde hoofdstuk wordt kort ingegaan op de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de nederzettingen (dorpen en buurtschappen) in de gemeente Oldebroek.

Het vijfde hoofdstuk is geheel gewijd aan een van de belangrijkste cultuurhistorische thema's voor de gemeente Oldebroek, namelijk de historische buitenplaatsen. Eerst komen aan bod de van rijkswege beschermde historische buitenplaatsen IJsselvliedt (5.1), Vollenhof (5.2) en Oldhorst (5.3) onder Wezep en voorts Morren (5.4) bij Oosterwolde. Tenslotte wordt enige aandacht besteed aan Vogelenzang (5.5), waarvan het herenhuis met parkaanleg ook een beschermd rijksmonument is.

Ook aan het militaire erfgoed is een kort afzonderlijk hoofdstuk gewijd (Hoofdstuk 6).

Hoofdstuk 7 biedt een korte nadere typering van de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing in de gemeente Oldebroek, de puntelementen op de kaart. Daarbij zijn de volgende categorieën onderscheiden: Agrarische bebouwing (7.1), Wonen (7.2), Kerken en scholen (7.3). Deze bebouwingskarakteristiek is een samenvattend overzicht van de rijksmonumenten, gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden: de "punt-elementen" op de waardenkaart.

In het achtste en laatste hoofdstuk is een meer concreet opstapje naar de kaart. Hierin wordt kort toegelicht welke vlakken, lineaire structuren en meer puntvormige elementen op de kaart zijn weergegeven.

2 Korte algemene ontwikkelingsgeschiedenis

2.1 Natuurlijke landschap

De ijstijden hebben een belangrijk stempel gedrukt op het landschap. In de Saale-ijstijd ontstonden door de stuwing van het landijs stuwwallen zoals het Veluwemassief. De noordoostelijke uitloper daarvan, de tot ruim 60 meter hoge Woldberg, ligt langs de zuidelijke gemeentegrens. Aan de voet van de Woldberg ligt een smeltwaterdal, dat deels werd opgevuld met zand en grind. Gedurende de Weichsel-ijstijd zijn dikke dekzandpakketten op en langs de Veluwe afgezet, net als in het smeltwaterdal en de ten noorden daarvan gelegen strandvlakte.

Vanaf de stuwwal neemt het gebied in hoogte af in noordwestelijke richting, waarbij lager gelegen zones worden afgewisseld door wat hoger gelegen dekzandruggen zoals bij het dorp Oosterwolde. Langs de lijn 't Loo-Hattermerbroek zijn zogenaamde kame-terrassen te vinden. Dit zijn laagtes omgeven door een terrasvormige vlakte ontstaan door het afsmelten van landijs.

De lager gelegen delen van de gemeente raakten vervolgens in de loop der tijd bedekt door veen en moerasbossen. In 1170 brak de zee door de smalle doorgang bij Friesland en werd de Zuiderzee gevormd. Door de verder oprukkende zee werd het inmiddels aan de randen gevormde veen voor een deel weggeslagen of bedekt door kleiafzettingen. Onder de latere landbouwgronden van Oosterwolde liggen overblijfselen van dergelijke moerasbossen.

2.2 Oudste bewoningsgeschiedenis

Over de oudste bewoningsgeschiedenis van de gemeente Oldebroek is tot en met de Vroege Middeleeuwen (tot circa 1000 na Chr.) erg weinig bekend. Het aantal archeologische vindplaatsen m.b.t. deze periode is zeer klein. De oudste bewijzen voor bewoning betreffen vuurstenen artefacten uit het Meso- en Neolithicum, maar het is aannemelijk dat het grondgebied van de gemeente Oldebroek al eerder werd bewoond.

2.3 Hofstelsel in de Middeleeuwen

Er zijn enkele indirecte aanwijzingen voor het bestaan van domeingoederen in Mulligen en Oostendorp. Domeingoederen zijn combinaties van hoven en onderhorige boerderijen. De hoven waren centrale boerderijen waar de opbrengsten van alle onderhorige boerderijen in natura werden verzameld en van daaruit aan de grondeigenaar (bijvoorbeeld een klooster, bisschop of particulier) werden overgedragen. Het merendeel van de domeingoederen werden al vóór 1200 of zelfs voor 1100 gesticht.

In Oostendorp lag de “Hof Ter Eekt” waarvan de oorspronkelijke hof functie in 1383 werd opgeheven. Mogelijk had ook het in 1420 vermelde goed “In den Oestendorp”, waarvan de precieze locatie niet bekend is, oudtijds een hof functie. Het behoorde tot de bezittingen van het adellijke geslacht Van Putten en was leengoed van de graaf van Gelre. In Mulligen lag de allodiale “Hof te Mulligen”, aanvankelijk eigendom van het Cisterciënzerklooster Bloemkamp te Hartwerd bij Bolsward, maar later een leen van de hertog van Gelre.

2.4 Ontginningen in de late Middeleeuwen

In de late Middeleeuwen ontstonden de polders van Oosterwolde, Oldebroek en Hattermerbroek. Vanaf de 12de eeuw werd de strook tussen kustlijn en dekzandgordel geleidelijk aan ingepolderd en ontstond de Polder Oosterwolde. Waarschijnlijk was pas in de loop van de 14de eeuw sprake van een geheel gesloten bedijking langs de Zuiderzeekust.

2.4.1 Oosterwolde

De fasegewijze ontginning van het veengebied van Oosterwolde vond vermoedelijk plaats vóór 1200, wellicht al rond het jaar 1000. Er is discussie over de ligging van de ontginningsbasis. Aanvankelijk werd de Groote Woldweg als zodanig beschouwd, maar er wordt ook wel vermoed dat deze ten westen van Oosterwolde lag in het huidige Flevoland. De Groote en Kleine Woldweg zijn dan achterkaden van de ontginning geweest. Reeds voor 1359 moeten de oudste delen van de veenontginning door de oprukkende Zuiderzee zijn weggespoeld.

De polder Oosterwolde heeft een onregelmatige strokenverkaveling, met door sloten gescheiden stroken van tussen de 50 en 210 meter breed. Ten tijde van de ruilverkaveling is het patroon met behoud van de hoofdstructuur- en richting wat grootschaliger en strakker geworden. Een drietal zijkaden of stouwen verdeelden de polder in vier delen of “merken”, van noord naar zuid de Noordermerk, Bolsmerk, Lummermerk en Eektermerk. Langs de noordzijde van deze zijkaden lagen weteringen, respectievelijk het Noordermerkkanaal, het Bolsmerkkanaal, de Lummerwetering en de Wijkwetering. (Zie ook paragraaf 3.3)

Als gevolg van de stijging van de zeespiegel en daling van het maaiveld werd het nodig om terpen op te werpen en dijken aan te leggen. De Winterdijk is vermoedelijk het oudst. De langs de kust gelegen zomerdijk werd vanaf 1359 aangelegd en in latere tijden opgehoogd; in het Noordermerk verving de dijk een oudere kade. De Wakolk bij de Winterdijk herinnert aan een dijkdoorbraak. Ook de Zomerdijk is meerdere malen doorgebroken. Op basis van vondsten worden de oudste terpen in het gebied gedateerd in de periode tussen 1050 en 1250, jongere terpen langs de Groote Woldweg en verder oostwaarts tussen 1250 en 1500. Vermoed wordt dat er een groter aantal terpen is geweest dan de nu nog bestaande.

Ter verbetering van de afwatering werd in 1377 (herhaald in 1425) door de hertog van Gelre een vergunning afgegeven om een wetering te graven op de grens van Kamperveen en Oosterwolde. Deze zogenaamde Geldersche Gracht, de oostelijke begrenzing van de polder Oosterwolde, werd tevens de grens tussen het Oversticht en het Gelderse gebied.

Op kaart van De Man uit het begin van de 19de eeuw staan in de Polder Oosterwolde nog veenderijen en eendenkooien ingetekend. Van de veenderijen (turfgraverij) is thans niets meer herkenbaar, behalve wellicht de vanouds moerassige kavel langs de noordzijde van het Bolsmerkkanaal. In de Noordermerk ligt nog altijd een eendenkooi. Deze zou al voor 1550 zijn aangelegd en is nog in bedrijf.

2.4.2 Oldebroek

De ontginning van het Oldebroek vond in meerdere fasen plaats. De oudste ontginning betreft de Eekterhoop, het gedeelte van Oldebroek ten zuiden van Eekt, ten (noord)westen van het huidige dorp Oldebroek, tegen de grens met de gemeente Elburg. Dit deelgebied werd reeds voor het jaar 1294 ontgonnen, vermoedelijk vanuit het hoger gelegen cultuurland op het dekzand waar de landbouwgronden te weinig opbrachten door de verschraling van de bodem.

De ontginning van het Hollanderbroek en verschillende andere onderdelen van het Oldebroek ten oosten van de Mheneweg Noord startte vermoedelijk tussen 1294 en 1313. De naam het Hollanderbroek verwijst naar de Hollanders die van de graaf van Gelre de vrijheid hadden gekregen om zich hier te vestigen en de broekgronden en woeste gronden te bebouwen.

De naam Oldebroek ontstond overigens pas na 1328, vermoedelijk als tegenhanger van het Nijbroek in de huidige gemeente Voorst dat toen werd ontgonnen, eveneens onder supervisie van de graaf van Gelre. In het centrale deel loopt de Eekterbeek of Heigraaf, een watergang die water uit het broekgebied afvoerde in oostelijke richting. Door de aansluiting op de Geldersche Gracht werd de afwatering van de Polder Oldebroek sterk verbeterd.

Aan de zuidzijde eindigden de strokenverkavelingen van de broekland- en veenontginningen van het Oldebroek tegen de flanken van de stuwwal met een onregelmatige ‘franjevarkaveling’. De aangrenzende domeingronden van de Veluwe bestaande uit heide en door overexploitatie ontstane zandverstuivingen, werden tussen 1832 en 1866 in het verlengde van de broeklandenverkaveling

verdeeld. In het gebied ten zuiden van de Zuiderzeestraatweg zijn nog veel kavelgrenzen van beplanting voorzien (houtwallen); het gebied ten noorden van de straatweg heeft daarentegen een veel opener karakter.

2.4.3 Hattemerbroek

Het open weidegebied in het noordoostelijke deel van de gemeente behoort tot het Hattemerbroek. Vanaf de ontginningsbasis, een oeverwal van de IJssel, werden langgerekte parallelle sloten gegraven in zuidwestelijke richting met als achterkade het huidige Jan Broerswegje en het in het verlengde daarvan gelegen gedeelte van de Zuiderzeestraatweg. Over het tijdstip van de ontginningen bestaat geen zekerheid; mogelijk kwamen ze al voor 1340 tot stand toen de Gelderse Dijk, Gelderse kade en Stouwe reeds bestonden. De Gelderse kade was een zijkade, aangelegd om wateroverlast vanuit Kampen te beperken. Deze kade vormde later de grens met de gemeente Kampen en de grens tussen de provincies Gelderland en Overijssel. In het Hattemerbroek liggen enkele dekzandruggen met daarop de bewoningsconcentraties. In het gebied liggen tevens enkele terpen van wisselende ouderdom (late Middeleeuwen-Nieuwe Tijd).

Ook in de polder van Hattem / Hattemerbroek werd turf gewonnen. Op de topografische kaarten zijn aan weerszijden van de Middeldijk tot in de jaren vijftig van de 20^e eeuw de uitgeveende, moerassige percelen te zien. Deze zijn naderhand weer geschikt gemaakt voor de landbouw; thans is er in het landschap weinig of niets meer dat nog aan de turfwinning herinnert.

2.5 Heide en bosgebieden

Over de hogere delen van de stuwwal is nog relatief weinig bekend. Zo er al bewoning van betekenis plaatsvond in de prehistorie dan werd dit gebied in de late prehistorie verlaten ten gunste van de lager gelegen zandgronden. Gedurende de middeleeuwen en een belangrijk deel van de Nieuwe tijd vervulden de gemeenschappelijke woeste gronden op de stuwwal een wezenlijke rol in het agrarisch systeem, al werd er niet of nauwelijks gewoond. Tot aan de introductie van de kunstmest werden voor de bemesting van de akkers met schapenmest vermengde heideplaggen gebruikt. Daartoe werden vroeger schapen gehouden welke overdag konden grazen op de heide. Het merendeel van de vele schaapskooien die vroeger in het zuidelijke deel van de gemeente aanwezig waren is het merendeel in de loop der jaren verdwenen. Een van de weinige overgebleven schaaresschuren is te vinden bij de boerderij aan de Bovenheigraaf 29 te Oldebroek.

De nederzetting Mulligen (zie paragraaf 4.6) lag met zijn grote bouwlandkampen bijna als een ontgonnen enclave op de heide.

In 1832 bestonden de woeste gronden ten zuiden van Oldebroek en Wezep hoofdzakelijk uit heidevelden (de Oldebroeksche Heide en de Wezepsche Heide) en zandverstuivingen, doorsneden door een groot aantal onverharde wegen en paden. Grote delen van de heide waren in het bezit van de Domeinen, maar werden in 1843 verkocht, samen circa 2500 hectaren. In de noordelijke randzones wisselden kleinere landbouwontginningen de heidevelden af. In de loop van de negentiende eeuw kwamen daar nog diverse nieuwe landbouwontginningen van bescheiden omvang bij, zoals ten zuiden van Mulligen aan het verlengde van de Ottenweg.

In deze randzones had men veel last van Veluws water. Om de overlast tegen te gaan werden dijklichamen opgeworpen. Deze zijn ingetekend op de topografische kaarten vanaf ca 1850 en aangeduid als “waterkeeringen”. Volgens de recente topografische kaarten liggen met name langs de Noordweg nog restanten van deze dijklichamen.

Vanaf 1875, na de ingebruikname door defensie van grote delen van het heidegebied als Artillerieschietkamp, verdween de weinige bewoning in het gebied, waaronder ook de op de Oldebroeksche heide gelegen boerderij De Vlakke met zijn bouwlanden en percelen dennenbos. Binnen het schietkampterrein het Vlakkepad nog aan het bestaan van deze voormalige boerderij.

In de tweede helft van de 19de eeuw werden de noordelijke delen van de Oldebroeksche heide - aan weerszijden van de (latere) spoorlijn - bebost, waartoe deze gebieden werden verkaveld in grote rechthoekige percelen. Dit zou een tweeledig doel hebben gediend: de productie van (mijn)hout en het tegengaan van verstuivingen.

Van de Wezepsche heide wordt een groot deel (260 ha) door Vitens beheerd als natuur- en waterwingebied. De geschiedenis van de waterwinning gaat terug tot in de 19de eeuw. In 1886 werd op de heide een put geslagen ten behoeve van de waterwinning door de Kampensche Waterleiding. Afgaande op de topografische kaarten werd tussen 1915 en 1920 een pompstation gebouwd, terwijl op de heide tevens een spreng werd gegraven ter uitbreiding van de waterwinmogelijkheden. Het dichtst bij het pompstation gelegen gedeelte van de spreng werd aan weerszijden van beplanting voorzien.

Tot in het begin van de 20^e eeuw bestond de Wezepsche heide nog vrijwel geheel uit heidevelden, met alleen aan de randen enkele bosvakken. In een of meer grindgroeven werd grind gewonnen. Nog voor 1920 werd echter gestart met de bebossing van een deel van de heide. In 1932 waren werklozen uit Kampen te werk gesteld bij de bebossing van de Wezepsche heide in de omgeving van het pompstation, een door het rijk gesubsidieerd project. Er werden toen onder meer cirkels met Amerikaanse eiken aangeplant met de bedoeling dat deze bomen zich in de loop der jaren vanzelf zouden uitzaaien, maar dat is niet gebeurd. De cirkels zijn nog op verschillende plaatsen herkenbaar in het landschap.

3 Historische Infrastructuur

3.1 Landwegen

Over het grondgebied van de gemeente Oldebroek lopen enkele oude doorgaande routes, waartoe ook de hanzewegen en hessenwegen gerekend kunnen worden (zie paragraaf 3.1.1).

In de loop van 19de eeuw kwamen daar een tweetal rijkswegen bij, namelijk de Zuiderzeestraatweg en de Kamperstraatweg (zie paragraaf 3.2.1).

In het gebied tussen de Zuiderstraatweg en het Veluwemassief is ook de Bovenheigraaf een oude doorgaande verbinding en mogelijk ook een route langs Mulligen waarvan de huidige Bovendwarsweg bij Mulligen en Bovenstedwarsweg bij 't Loo nog restanten zijn. Een oude noord-zuid verbinding is de Mheneweg (thans Mheneweg Zuid en Noord) welke vanuit de omgeving van de Dellen langs Mulligen naar Oldebroek en Oosterwolde voerde. Daarnaast waren er tal van kleinere lokale verbindings- en ontsluitingswegen, teveel om hier allemaal te noemen.

Van hoge ouderdom zijn ook de zogenaamde kerkepaden, paden waarlangs voetgangers vanuit de buurtschappen en landgoederen naar de kerken in de dorpen konden lopen, zoals het kerkpad (thans fietspad) van Eekt naar de kerk in Oldebroek. Aan de noordzijde takte daarop een ander voetpad aan dat vanaf Eekt over het landgoed Morren naar de Schiksweg voerde. Ook op de landgoederen Oldhorst en Vollenhof zouden delen van een oud kerkpad liggen; onduidelijk is echter wat het precieze beloop was.

Tot de meer recente hoofdinfrastructuur behoren de autosnelwegen A28 en A50. Bij het dorp Hattermerbroek ligt het gelijknamige knooppunt Hattermerbroek tussen beide snelwegen.

3.1.1 Hanzewegen en

hessenwegen Hanzewegen

Hanzewegen worden wel gedefinieerd als de directe onderlinge verbindingen over land tussen de Hanzesteden. In de omgeving van Oldebroek waren dat Harderwijk, Elburg, Kampen, Hattem en Zwolle. Deze oude handelsroutes waren vooral van belang in de late middeleeuwen, de glorie tijd van het Hanzeverbond. Aldus gedefinieerd kunnen binnen het grondgebied van de gemeente Oldebroek tot de hanzewegen worden gerekend:

- tussen Elburg en Kampen: de langs de voormalige Zuiderzeekust gelegen Kamperdijk en Zomerdijk tot bij Noordeinde (het verdere tracé richting Kampen bestaat niet meer)
- tussen Harderwijk/Elburg en Hattem en Zwolle: de route over Oldebroek grotendeels langs het tracé van de latere Zuiderzeestraatweg (behoudens de bochtafsnijding in Oldebroek) en vanaf Wezep over de Keizersweg verder richting Hattem en Zwolle.
- tussen Hattem en Kampen: over de Keizersweg naar Wezep en verder over de Jan Boersweg en Hoge weg richting Kampen.

De hanzeweg tussen Elburg en Kampen werd later ook gebruikt door de postwagen. Dit betrof een zijlijn van de in 1676 geopende postwagendienst tussen Amsterdam en Zwolle en verder naar Hamburg. Deze zijlijn liep vanaf het posthuis op 't Soerel over Elburg en Kampen. De Keizersweg zou volgens de overleveringen zijn naam aan Napoleon te danken hebben.

Hessenweg

In de loop van de 15e en 16^e eeuw ontwikkelde zich een intensief goederenvervoer tussen de Nederlanden, Midden- en Zuid-Duitsland en Noord-Italië. Amsterdam werd aan het einde van de 16^e eeuw - ten koste van Antwerpen - een belangrijke stapelmarkt, een plaats waar producten van over de hele wereld naartoe vervoerd werden om te worden doorgevoerd of voor een bepaalde tijd te worden opgeslagen. Het feitelijke vervoer over land geschiedde in opdracht van expediteurs door voerlieden die voor het merendeel afkomstig waren uit het graafschap Hessen. Het hessenverkeer volgde min of meer vaste routes. Deze voerden vanaf de landsgrenzen in het oosten van ons land via

Twente, de Achterhoek of de Liemers over de Veluwe richting Harderwijk, Amersfoort, Deventer en Zwolle van waaruit de goederen werden verscheept naar Amsterdam, voor zover de voerlieden niet geheel doorreden naar Amsterdam.

De hessenweg vanuit de omgeving Zwolle / Hattem richting Amersfoort liep voor een deel over het grondgebied van de gemeente Oldebroek. Langs de zuidoostelijke gemeentegrens loopt over het terrein van het Artillerie Schietkamp nog altijd een weg die de naam Hessenweg draagt. Op oude kaarten (kadastrale minuutplan) is nog sprake van de Oude Hessenweg en de Nieuwe Hessenweg; kennelijk is het tracé op enig moment gewijzigd. Verder zuidwestwaarts leidde de Hessenweg naar de Dellen waar in 1785 bij het wegenkruispunt een herberg werd gebouwd.

3.1.2 Straatwegen

Zuiderzeestraatwe

9

In 1827 werd door Koning Willem I de aanleg van de Zuiderzeestraatweg tussen Amersfoort en Zwolle goedgekeurd. Al in 1830 werd de weg opengesteld. Bijna 100 jaar later, in 1927, werd de Zuiderzeestraatweg opgenomen in het Rijkswegenplan. De gehele route kreeg toen een klinkerbestrating van 5 meter breedte en aan weerszijden bomenrijen. Met 64,4 km was dit destijds het langste rijkswegtracé in het land.

De Zuiderzeestraatweg is van grote invloed geweest op de ontwikkeling van de dorpen en de steden langs de voormalige Zuiderzeekust. De ruimtelijke structuur van alle daaraan gelegen dorpen en steden wordt er in sterke mate door bepaald, zoals ook in Oldebroek, Wezep en Hattemerbroek. Veel historische bebouwing is gericht op deze weg, waaronder vele boerderijen, een groot aantal landgoederen, villa's en andere woonhuizen, maar ook fabrieken, bedrijfsgebouwen en kazernecomplexen.

Kamperstraatweg

De Kamperstraatweg (N763) werd in 1851 aangelegd als verbinding tussen de Zuiderzeestraatweg bij Wezep en de stad Kampen. De straatweg werd grotendeels aangelegd volgens een kaarsrecht tracé dat het oude verkavelingspatroon doorsneed. Het meest zuidelijke deel van de Kamperstraatweg ligt op het grondgebied van de gemeente Oldebroek.

3.1.3 Pleisterplaatsen en tolhuizen

Aan doorgaande routes waren altijd de nodige pleisterplaatsen te vinden en vaak ook tolhuizen. Tolopbrengsten droegen bij aan de financiering van de aanleg en het onderhoud van veel rijkswegen. Bekende pleisterplaatsen binnen de gemeente waren onder Oldebroek de herbergen "De Opgaande Zon", "De Halve Maan" en de Oude en Nieuwe Eikelboom (alle reeds vermeld in de 19de eeuw) en onder Wezep "de Oranjeboom". Ook in het voormalige buurtschap "Zandweg" (Oosterwolde) was een herberg.

Van enkele herbergen is wat meer bekend. De herberg De Oude Eikelboom was gevestigd op de hoek van de Bovenheigraaf en de Ottenweg, de weg naar Mulligen. De oude herberg brandde af in 1849, maar werd herbouwd. Het huidige pand op die plek (Bovenheigraaf 21) draagt nog altijd deze naam. De Nieuwe Eikelboom (= Bovenheigraaf 22, herbouwd in 1939 ?) stond er tegenover. Op de locatie van de Oranjeboom aan de Stationsweg te Wezep (hoek Kerkweg) staat nog altijd een gelijknamige ijssalon/cafetaria (Stationsweg 32), maar behalve de naam is er niets meer dat nog aan deze oude pleisterplaats herinnert.

Voor zover bekend hebben er binnen de huidige grenzen van de gemeente Oldebroek twee tolhuizen gestaan, beide aan de Zuiderzeestraatweg. Het ene tolhuis stond bij de aftakking van de Kamperstraatweg, de andere in het dorp Oldebroek op de hoek met de Mheneweg-Noord. Beide tolhuizen zijn al lang geleden uit het straatbeeld verdwenen.

3.2 2 Trein en tramwegen

De spoorverbinding Amersfoort-Zwolle werd in 1863 geopend. Het spoor werd langs de noordwestelijke rand van de heide aangelegd. Het dorp Wezep kreeg een eigen station aan de zuidzijde van het dorp; de weg naar het station werd omgedoopt tot Stationsweg. In 1957 werd een nieuw station gebouwd, naar ontwerp van architect W. Kloos. Ook dit station is inmiddels gesloopt. Verder kwam er net buiten de gemeentegrenzen een station bij de legerplaats Oldebroek.

De Zuiderzeetramweg was een stoomtramlijn van Zwolle en Kampen naar Nunspeet welke van 1908 tot 1931 in bedrijf is geweest. De Nederlandsche Centraal-Spoorweg-Maatschappij (NCS) kreeg in 1907 de concessie. Zij voerde deze concessie uit middels haar dochter de Nederlandsche Buurtspoorweg-Maatschappij (NBM). De trams over deze lijn starten in station Zwolle en Station Kampen Zuid op het reguliere spoor. In 1908 werd de lijn (Zwolle-)Hattemerbroek-Nunspeet geopend. Vanuit Zwolle ging de tram over de IJssel met de spoorbrug om bij Hattemerbroek op de eigen tramlijn te komen. Deze tramlijn volgde grotendeels de Zuiderzeestraatweg en sloot bij het station Nunspeet aan op het reguliere spoor. In 1914 werd de zijlijn Kampen-De Zande-Wezep geopend. De tram uit Kampen startte op de spoorlijn richting Hattem en takte in De Zande af richting Wezep, de Kamperstraatweg volgend. Bij IJsselvliedt takte ze aan op de tramlijn naar Nunspeet.

Aan de Zuiderzeetramweg herinnert nog het omstreeks 1915 gebouwde voormalige tramstation, thans woonhuis "'t Olde Station", op de hoek van Zuiderzeestraatweg en de Stationsweg (Zuiderzeestraatweg 167). De tramlijn was enkelsporig maar ter hoogte van de kruising met de Mheneweg konden de trams uit beide richtingen elkaar passeren. Het buurtje aan dit deel van de Zuiderzeestraatweg wordt in de volksmond nog wel "De Wissel" genoemd.

3.3 Waterwegen en waterlopen;

waterhuishouding Geldersche Gracht, Heigraaf

en Eekterbeek

De gemeente Oldebroek kent geen waterwegen in de zin van verbindingen voor het verkeer over water. De belangrijkste watergangen in de polders en broeklanden zijn de eerder ter sprake gekomen Geldersche Gracht (zie paragraaf 2.4.1) en voorts de Heigraaf en de Eekterbeek. Beide laatstgenoemde gaan wellicht terug op waterlopen met een meer natuurlijke oorsprong uit de tijd van voor de bedijking.

De Geldersche Gracht is een afwateringskanaal voor de polder Oldebroek. Het kanaal op de grens van de provincies Gelderland en Overijssel werd gegraven in de 15e eeuw. Het water van de polder Oldebroek werd afgevoerd langs de grens van de polder Oosterwolde naar de toenmalige Zuiderzee. In het kanaal bevonden zich twee sluizen, de Noorder- en de Zuidersluis. Door het graven van het zogenaamde Nieuwe kanaal omstreeks 1825 werd de uitmonding van de Geldersche Gracht verlegd naar de in 1825 gebouwde Gelderse sluis om op die plek uit te monden in de toenmalige Zuiderzee, thans het Drontermeer. In 1990 werd een verbinding gemaakt met het Noordermerkkanaal om de waterkwaliteit te verbeteren.

Polders Oosterwolde en Oldebroek

De Polder Oosterwolde had vanouds in de Zomerdijk een viertal keersluizen ten behoeve van de uitwatering op de voormalige Zuiderzee: van zuid naar noord respectievelijk de Eektermerksluis, de Lummermerksluis, de Bolsmerksluis en de Noordermerksluis. De huidige sluizen dateren van omstreeks 1850. De vrije lozing van het overtollige water via deze keersluizen werd onvoldoende, onder meer doordat het poldergebied als gevolg van de ontginning van woeste, hoger gelegen gronden meer water kreeg te verwerken. Bemaling werd noodzakelijk. Tussen 1820 en 1883 geschiedde dit met behulp van een watermolen die stond in Noordeinde op de hoek van de Grootte Woldweg en de Zomerdijk. In 1882-1883 werd in plaats daarvan een stoomgemaal gebouwd aan de Zomerdijk nabij de Bolsmerksluis. Dit "Gemaal Oosterwolde" (thans woonhuis, Zomerdijk nr. 32) Gelders Genootschap

heeft dienst gedaan tot 1968 toen het nieuwe vijzelgemaal “De Wenden” aan de Geldersche Gracht

in gebruik werd genomen. “De Wenden” verving behalve het gemaal Oosterwolde ook het inmiddels tot woning verbouwde gemaal Oldebroek (Geldersesluis 4, Noordeinde) dat in 1922 was gebouwd ten behoeve van de bemaling van de polder Oldebroek. De vervanging van beide gemalen was een gevolg van de uitvoering van een nieuw ontwateringsplan voor de poldergebieden Oldebroek en Oosterwolde waartoe in 1964 werd besloten. Daarbij werd ook de Zuidersluis in de Gelderse Gracht door een brug vervangen. In de polder Oosterwolde staat aan de Zomerdijk nog een karakteristiek 19de-eeuws dijkhuisje (Zomerdijk 18).

4 Dorpen en buurtschappen

4.1 Hattemerbroek en Voskuil

Hattemerbroek is ontstaan in de smalle overgangszone van het Veluwemassief naar de polder Hattem. De oudste bebouwing was te vinden aan slingerende oude landwegen als de Doornweg, de Hanesteenseweg en de Oude Weg. Bij de watersnood van februari 1825 waren de meeste huizen geheel of gedeeltelijk ingestort. Volgens Van der Aa (1844) was Hattemerbroek destijds niet meer dan een buurschap met 54 huizen en 360 inwoners. Op oude kaarten staat tot omstreeks 1900 bij wat nu de dorpskern van Hattemerbroek is doorgaans de naam “Voskuil”. De huidige Voskuilerdijk herinnert daar nog aan. De naam Voskuil is tegenwoordig gekoppeld aan de (agrarische) bebouwing langs deze dijk die van wisselende ouderdom is, in zijn huidige verschijningsvorm daterend vanaf de tweede helft van de 19de eeuw. Een enkele boerderij ligt er verhoogd in het landschap op een terp.

De aanleg van de Zuiderzeestraatweg (geopend in 1830) betekende een eerste ingrijpende wijziging van de plattegrond van Hattemerbroek. De weg werd hier aangelegd volgens een geheel nieuw recht tracé dat de oude, meer kleinschalige, structuren doorsneed, net als meer zuidoostwaarts de in 1863 geopende spoorverbinding Amersfoort-Zwolle. Tot 1930 beschikte Hattemerbroek over een eigen station.

De groei van Hattemerbroek richtte zich aanvankelijk vooral op de Zuiderzeestraatweg. Met name langs de zuidoostzijde van deze weg ontstond in de loop der jaren een aaneengesloten gevarieerde bebouwing op ruime kavels, in zijn huidige verschijningsvorm merendeels daterend uit 20ste eeuw. Aan de noordwestzijde zijn daarentegen nog grotere onbebouwde terreinen tussen de bebouwing. Ook de buitenplaats Vogelenzang is aan deze zijde van de straatweg te vinden; het landhuis (rijksmonument) dateert uit het midden van de 19de eeuw en is met de omringende parkachtige tuin ter plaatse sterk beeldbepalend.

De eerste meer planmatige en seriematige dorpsuitbreidingen kwamen pas vanaf 1960 tot stand in het gebied tussen de Zuiderzeestraatweg en de spoorlijn, ter plaatse van de vroegere bouwlanden. Daarbij bleef van het vroegere landschap weinig herkenbaars over, dit in tegenstelling tot de noord- en oostzijde van het dorp waar langs de slingerende route Oude weg-Hanesteenseweg agrarische bebouwing en erf- en wegbeplanting zorgen voor een gevarieerd beeld met verschillende doorzichten naar de achterliggende open gebieden.

4.2 Oldebroek, Bovenstreek, Eekt en Bovenveen

Het dorp Oldebroek is ontstaan als bebouwingslint langs de Broekdijk tussen de oudere agrarische nederzettingen Bovenstreek (Bovenstraatweg) en Eekt (Eekterweg), welke respectievelijk ten zuiden en noorden van Oldebroek zijn gelegen op dekzandruggen. Het buurtschap Bovenveen ligt even oostelijk van 't Harde in het westelijke deel van de gemeente.

Bovenstreek en Eekt

De erven aan de Bovenstreek waren oorspronkelijk ontsloten via lange lanen vanaf de Bovenheigraaf en/of de Broekdijk. Uit de kleinschalige onderlinge verbindingspaden tussen de erven ontstonden later de Bovenstraatweg en het Bovenpad. De nederzetting Eekt langs de noordwestrand van de Broeklanden vormt min of meer het spiegelbeeld van de Bovenstreek. Via een kerkpad - thans fietspad - was Eekt verbonden met de kerk in Oldebroek. Doordat de bebouwing niet of nauwelijks direct tegenover elkaar staan is er een wisselend uitzicht in noordelijke richting en zuidwaarts, over het open polderland, richting Oldebroek. Beide nederzettingen -zowel de Bovenstreek als Eekt - kennen waardevolle agrarische ensembles, waaronder verschillende beschermde monumenten.

Oldebroek

Oldebroek kende al ruim voor de aanleg van de Zuiderzeestraatweg in 1830 - waarbij ter plaatse het tracé van de Broekdijk werd gevolgd - een duidelijke bebouwingsconcentratie met de Sint Lambertuskerk (waarvan de toren vermoedelijk uit de 14de eeuw dateert), pastorie, school, brouwerij, diverse woningen en boerderijen. Van der Aa (1846) schrijft dat er 63 huizen stonden in een rij aan weerszijden van de door het dorp lopende straatweg, bewoond door handwerklieden en neringdoenden. Als bijzonderheid worden genoemd de stoepen geplaveid met veldsteentjes en ingelegd met allerhande figuren. In 1839 werd een nieuw gemeentehuis gebouwd dat tevens diende als schoolgebouw en schoolmeesterswoning. In het nabij de kerk gelegen oude ambts- of regtershuis (gebouwd kort na 1630) was vanaf 1838 een snelweverij gevestigd.

In de daarop volgende jaren volgende een verdere verdichting / uitbreiding van het bebouwingslint langs de Zuiderzeestraatweg, terwijl ook bestaande panden door nieuwbouw werden vervangen. Behalve een nieuw gemeentehuis (1895) staan in het centrum van Oldebroek ook enkele grotere woonhuizen aan de Zuiderzeestraatweg, zoals Beuken Oord de in 1846 gebouwde dokterswoning. Vermeldenswaard is ook korenmolen De Hoop (Zuiderzeestraatweg 252), gebouwd in 1853 en geheel gerestaureerd tussen 2011 en 2016. In het verleden heeft deze achtkante stellingmolen ook enige tijd als oliemolen dienstgedaan, waarbij het olieslaan in een vóór 1900 gebouwde uitbouw naast de molen was ondergebracht. De uitbouw is later verder vergroot.

Het terrein aan de Zuiderzeestraatweg 175-177 werd in gebruik genomen door de “Coöperatieve vereniging tot aan- en verkoop van landbouwbenodigdheden” met ook een maalderij. Het complex werd in de vijftiger jaren uitgebreid. De markante voormalige maalderij op nr. 177 werd in 1984 verbouwd tot dierenartsenpraktijk, maar is thans in gebruik als tandartsen en orthodontistenpraktijk. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd gestart met meer planmatige dorpsuitbreidingen, alle in het gebied ten zuiden van de Zuiderzeestraatweg. Gestart werd met de omgeving Beeklaan, Kosterweg, Hollanderweg, Spronksweg, waarin ook enkele sociale woningbouwcomplexen werden gerealiseerd. De dubbele arbeiderswoningen uit 1949 aan de Rustenburgsweg 8 t/m 46 zijn het oudst. Meer oostwaarts aan de Hollanderstraat en Spronksweg werden in 1953-1954 woningen in langere rijen aaneen gebouwd. Daarna volgden de Bloemenbuurt (vanaf eind jaren vijftig) en de verdere jongere wijken daaromheen. Daarbinnen werd het smalle, langgerekte gebied tussen de Van Sytsemalaan, Van Asch Wijklaan, Spronksweg en Stationsweg en nieuw centrum, met een marktplein, gemeentehuis, kerk (Goede Herderkerk) en scholen. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw volgden verdere dorpsuitbreidingen in zuidelijke en westelijke richting.

In de huidige opbouw van het dorp (verkaveling, wegeaanleg, situering bebouwing) is het orthogonale patroon nog altijd dominant aanwezig. Daarbinnen is de Zuiderzeestraatweg met zijn deels nog historische bebouwingsbeeld nog altijd duidelijk herkenbaar als het oudste deel. Vanuit het open poldergebied aan de noordzijde is het dorpsilhouet nog vrij oorspronkelijk met de kerktoren als markant hoger accent.

Bovenveen

Tegen de westelijke gemeentegrens ligt het buurtschap Bovenveen, even oostelijk van 't Harde. De bebouwing is gesitueerd aan weerszijden van het slingerende westelijke deel van de Veenweg. De afstand tot de weg is wisselend. De gevarieerde bebouwing is deels van agrarische oorsprong en gemiddeld niet erg oud. Het buurtschap kreeg pas in de loop van de twintigste eeuw een wat grotere omvang doordat tussen de verspreid gelegen bebouwing nieuwe panden werden gebouwd.

4.3 Oosterwolde, Kerkdorp en Noordeinde

Het oorspronkelijke Oosterwolde - thans Kerkdorp - lag midden in de Polder Oosterwolde. Van der Aa (1846) omschrijft Oosterwolde als een dorp gelegen temidden van vruchtbare weilanden met 100 inwoners. Het omvatte de 14de-eeuwse H. Nicolaaskerk, een pastorie en enkele panden aan weerszijden van de Groote Woldweg, de noord-zuidgerichte hoofdontsluitingsweg van de polder. De kerk werd na een blikseminslag in 1844 afgebroken en niet meer ter plekke herbouwd. In plaats

daarvan werd een nieuwe kerk gebouwd in de veel volkrijkere buurt rondom het zuidelijke uiteinde van de Groote Woldweg en een kleiner godshuis aan het Molenvliet in (Hoog) Noordeinde. Thans is Kerkdorp een kleine buurt met enkele woningen en - deels op terpen gelegen - boerderijen. Door de beplanting langs de weg en op de erven vormt het vooral 's zomers een groen "eiland" in het omringende open polderlandschap.

Noordeinde - voorheen ook wel bekend als Kampernieuwstad - is de meest noordelijke plaats van Gelderland. Het is gesitueerd op de dekzandrug die de polder Oosterwolde aan de noordzijde begrenst. In zijn huidige verschijningsvorm kan Noordeinde vooral als dijkdorp worden gekarakteriseerd.

Het op enige afstand van de Groote Woldweg op een terp gebouwde kerkje uit 1845 was in feite een gecombineerde woning voor de predikant met een lokaliteit voor de samenkomsten, hetgeen aan de verschijningsvorm nog altijd direct afleesbaar is. Het kleine schooltje aan de dijk - vroeger onderdeel van de hoofdweg naar Kampen - dateert oorspronkelijk uit 1887. Daarvoor werd les gegeven in een boerderijtje dat nog een rol speelde gedurende de Franse bezetting begin 19e eeuw. Er werd destijds veel gesmokkeld over de Zuiderzee en de in het schooltje gevestigde Franse douanepost moest ervoor zorgen dat de smokkelactiviteiten enigszins werden aangepakt.

Behalve kerk en schooltje omvat Noordeinde enkele boerderijen en woningen van wisselende ouderdom gesitueerd aan de Groote Woldweg en Zomerdijk. De Noorderbrink is een buurtje met woningen uit de laatste decennia. De verdere schaarse bebouwing in het omringende open polderlandschap bestaat vooral uit terpboerderijen.

Langs de westzijde van de Groote Woldweg ligt de Oosterwoldsche Molenvliet. Dit water herinnert nog aan de voormalige poldermolen die in Noordeinde heeft gestaan. Deze windmolen bemaalde het zogenaamde Noordermerk. Dit deel van de polder Oosterwolde lag te laag om het overvloedige water rechtstreeks op de Zuiderzee te kunnen lozen.

Het huidige dorp Oosterwolde is ontstaan uit het buurtschap aan de Zandweg (thans Zwarteweg / Oostendorperstraatweg), op de hogere dekzandgronden rondom de samenkomst van de Groote Woldweg met de Zwarteweg/Oostendorperstraatweg. Na de verplaatsing van de kerk naar deze buurt (ca 1845) en de bouw van een pastorie duurde het nog enkele decennia voordat sprake was van een meer duidelijke kernvorming. Het kerkgebouw vormt een belangrijk oriëntatiepunt in de omgeving; de toren is zichtbaar vanaf belangrijke wegen als de Mheneweg en de Groote Woldweg. Het merendeel van de dorpsbebouwing is opgetrokken in een bouwlaag met kap en dus kleinschalig van karakter. Vooral de bebouwing bij de kruising van de Zwarteweg en Mheneweg Noord vormt een waardevol ensemble. Het zogenaamde Molenpad herinnert nog aan korenmolen "De Zon" die in 1976 afbrandde en niet meer werd herbouwd.

De meer planmatige / seriematige woningbouw dateert van na de Tweede Wereldoorlog en is te vinden aan de westzijde van de dorpskom. De oudste woningen dateren uit de vijftiger jaren (Schiksweg) en zestiger jaren (Van Oldebarneveldweg).

4.4 Wezep

Wezep, thans het grootste dorp van de gemeente Oldebroek, is een van oorsprong agrarische nederzetting op de rand van het Veluwemassief en de polder Hattem. De naam Wezep bestaat uit twee elementen van Germaanse oorsprong. Het eerste is wiso dat 'weide' betekent; het tweede element is apa dat verwijst naar 'water'. Wezep betekent dus eigenlijk 'natte weide' of opwellend bronwater in een weiland.

Op de kaart van De Man uit het begin van de 19de eeuw is te zien dat de belangrijkste routes destijds werden gevormd door de langs de zuidoostkant van de oude bouwlanden lopende "Weg van Harderwijk naar Hattem" (thans Kerkweg / Verlengde Kerkweg) en de haaks daarop staande weg die vanaf het Veluwemassief in noordwestelijke richting langs het landgoed IJsselvliet voert, thans

Stationsweg / Zuiderzeestraatweg. Ook ten zuiden van de huidige Kerkweg-Oranjeboomlaan-Bovenheigraaf lagen bouwlandcomplexen (enken).

De bebouwing van Wezep omvatte aanvankelijk vooral diverse verspreid gelegen boerderijen, met een zekere concentratie in de omgeving van de huidige grote bocht in de Zuiderzeestraatweg. Tot in de 19de eeuw werd wel onderscheid gemaakt tussen de buurtschappen Hattemer-Wezep en Heerder-Wezep. In 1846 telde Hattemer-Wezep 73 huizen en 550 inwoners, ook was er een school. Heerder-Wezep had toen 58 huizen en 400 inwoners.

De aanleg van de in 1830 geopende Zuiderzeestraatweg was een ingrijpende wijziging van de stedenbouwkundige structuur aangezien voor het gehele oost-westgerichte deel een geheel nieuw tracé werd gekozen dwars door de oude (verkavelings)structuren. Na de aanleg van de straatweg werd het merendeel van de nieuwe bebouwing aan deze straatweg gesitueerd, waarbij sprake was van een grote diversiteit zowel in verschijningsvorm als in functies. Ook de in 1863 geopende spoorlijn tussen Amersfoort en Zwolle was een geheel nieuwe structuur in de dorpsplattegrond. De aanleg van het spoor en de bouw van het station bracht een verdere verdichting van de lintbebouwing langs de Stationsweg met zich mee. Rondom de kruising van de Zuiderzeestraatweg en Stationsweg herinnert een deel de bebouwing nog altijd aan deze bescheiden 19de en vroeg 20ste eeuwse ontwikkelingen, zoals de N.H. kerk, de gereformeerde kerk en villa Linqenda, thans een appartementengebouw.

Nog voor de Tweede Wereldoorlog verrezen enkele kleine woningbouwcomplexen aan de Stationsweg en aan de Goudenregenstraat en Wildekampsweg met een op de traditionele boerderij geïnspireerde architectuur.

Pas na de Tweede Wereldoorlog kwamen de eerste meer grootschalige en planmatige uitbreidingen tot stand aan de zuidwestzijde van het dorp met tussen de nieuwe woningen ook een winkelcentrum. Bij de aanleg van de nieuwe straten werd maar weinig rekening gehouden met oude patroon van landwegen en de daaraan gesitueerde bebouwing, waardoor de afleesbaarheid van de ontstaansgeschiedenis sterk is afgenomen. Restanten van de oude agrarische bebouwing en andere lintbebouwing zijn nog te vinden aan de Kerkweg, Molenweg, Nieuwlandsweg, Ruitersveldweg, Schapendrift en Wildekampsweg.

De eerste naoorlogse woongebieden worden gekenmerkt door een rechthoekige verkaveling en in rijen aaneen gebouwde woningen, hier en daar afgewisseld met (half)vrijstaande woningen. Een van de meer bijzondere complexen daarbinnen is te vinden aan de Jasmijnstraat/Lijsterbesstraat met dubbele arbeiderswoningen van een bouwlaag met een langskap.

Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig volgden verdere uitbreidingen in het gebied ten westen van de Stationsweg en meer recent, vanaf 1992, ten noorden van de Zuiderzeestraatweg. De ligging van het dorp in het overgangsgebied tussen bos en polderlandschap is ook binnen het dorp af te lezen: beide sferen dringen door tot in de bebouwde kom. Zo kreeg het gebied ten westen van de Stationsweg een aanleg met gebogen straten waarbij de bebouwing verscholen ligt in het groen.

4.5 't Loo

Oorspronkelijk bestond 't Loo uit vier buurtschappen, namelijk 't Loo, Achter de Vree, Stuivezand en de Vierschoten en verder was er de Bovendorper Veldbuurt. Er was geen echte dorpskern maar alleen verspreid gelegen bebouwing met bescheiden woningen van keuterboertjes, arbeiders en bezembinders. Volgens Van der Aa had 't Loo zelf in 1846 slechts 12 huizen. In de verdere loop van de 19de en 20^e eeuw nam het aantal verspreid gelegen woningen aanmerkelijk toe.

Op de hoek van de Verlengde Looweg en Bovenheigraaf werd in 1918 de Maranathakerk gebouwd. Daartegenover werd in 1933 een schooltje gebouwd, dat later uitgroeide tot de huidige Christelijke Nationale Basisschool 't Loo. Op een perceel aan de Bovenheigraaf (nrs. 80 t/m 94) verrees een rij min of meer gelijkvormige landarbeiderswoningen, merendeels gebouwd in 1936.

Een meer duidelijke en compacte dorpskern ontstond pas geleidelijk aan vanaf de late jaren vijftig aan de oostzijde van de Looweg, rondom enkele min of meer haaks op elkaar staande straten (Harm Aartsweg, Beltgravenweg, Middenweg, Morelissenstraat, Putstraat) met naast individuele bebouwing ook seriematige woningbouw in kleine blokken. Tegenwoordig heeft 't Loo circa 400 huizen met ongeveer 1.200 inwoners, waarvan ongeveer de helft in de dorpskern staat en de andere helft in het buitengebied.

Beltgraven (thans Landal Landgoed 't Loo)

Dit omstreeks 50 ha grote gebied werd al voor 1900 grotendeels ontgonnen. Omstreeks 1907 kwam het in handen van de heer Warner, eigenaar van Verzekeringsmaatschappij Warner en van de Biezen. Diens zoon, J. Warner, was in dezelfde tijd eigenaar van huize Morren in Oosterwolde. De heer Warner zorgde voor de aanleg van een fraaie tuin, een grote moestuin en een tennisbaan en later ook nog een golfterrein. De familie Warner gebruikte Beltgraven als zomerverblijf. Op het terrein stond ook een boerderijtje waarvan de bewoners het hele jaar door het landgoed en huis verzorgden.

Begin jaren vijftig werd Beltgraven verkocht aan een scheepvaartonderneming in Amsterdam, waarna het als een vakantieoord in gebruik werd genomen tot ongeveer 1985. In de tweede helft van de negentiger jaren werd het een luxe bungalowpark genaamd Landal Landgoed 't Loo, met 366 bungalows rondom een recreatieplas. Daarbij is van het vroegere landgoed weinig overgebleven.

4.6 Mulligen

Het buurtschap Mulligen behoort tot de oudste permanent bewoonde delen van de gemeente Oldebroek. De oude Hof ter Mulligen kwam al eerder ter sprake (zie paragraaf 2.3). Het wordt met name gevormd door (delen van) de volgende wegen: Bovenmolenweg, De Hoogte, Mulligenweg, Ottenweg en Vreeweg. Volgens Van der Aa telde het buurtschap in 1846 40 huizen en 340 inwoners. Het omvatte tot in de 20ste eeuw aan de zuid- en oostzijde enkele grote percelen bouwland omgeven door houtwallen en daar buiten heidevelden en bospercelen. Aan de randen van de nederzetting stonden diverse schaapskooien en even noordwestwaarts een korenmolen. Noordwaarts van Mulligen stond op de hoek van de Ottenweg en Bovenheigraaf herberg de Eikel(en)boom, later de Nieuwe Eikelboom.

In de loop van de twintigste eeuw zijn de resterende heidevelden in de omgeving in cultuur gebracht. Van de vroegere bebouwing is veel verdwenen. De grotere door wallen omgeven agrarische percelen zijn echter merendeels bewaard gebleven. Landschappelijk staat de openheid van dit agrarisch gebied in fraai contrast in met de omringende houtwallen en bossen.

4.7 Posthoorn, Trutjeshoek en Zuideinde

Posthoorn, Trutjeshoek en Zuideinde zijn kleine buurtschappen in het noordoostelijke deel van de polder Oldebroek, langs de Zwarteweg en Wittensteinse allee aan de grens met de gemeente Kampen. Het grootste deel van Zuideinde behoort tot de gemeente Kampen.

De bebouwing van de buurtschappen bestaat voornamelijk uit (voormalige) boerderijen afgewisseld met enkele woningen. De Wittensteinse allee ontleent zijn naam aan het op Kamper grondgebied gelegen landgoed Wittenstein. De allee is deels van begeleidende boombeplanting voorzien. De langs de bebouwing van Trutjeshoek voerende Zuidwendige Weg loopt verder oostwaarts dood in de weilanden.

5 Buitenplaatsen

Langs de Zuiderzeestraatweg die sedert 1830 is bestraat, lag al in het begin van de 19de eeuw een groot aantal buitenplaatsen. Deze buitenplaatsen waren veelal in bezit van welgestelde burgers van Kampen, Elburg (en Zwolle?). Van der Aa (ca 1845) noemt: Schouwenburg en Zwaluwenburg (beide thans behorend tot de gemeente Elburg), Den Ekelenburg, Vierhuizen, Tijd-en-Vlijt, Vollenhof, Olthorst, Broekeroord, Koldenhoven, IJsselvliet, de grondvesten van Puttenstein, Vogelenzang en tenslotte IJsselstein en Molencate nabij de Triezelenberg (beide laatste thans gemeente Hattem).

De vier grootste nog bestaande buitenplaatsen binnen de gemeentegrenzen van Oldebroek zijn thans van rijkwege beschermde historische buitenplaatsen. Van oost naar west zijn dit: IJsselvliedt, Vollenhof, Oldhorst en Morren, zie respectievelijk de paragrafen 5.1 t/m 5.4. Ook de kleine buitenplaats de Vogelenzang te Hattemerbroek is samen met de parkaanleg voor het huis een beschermd rijksmonument, zie paragraaf 5.5. Deze buitenplaatsen zijn binnen de gemeente waardevolle, zeer beeldbepalende ensembles van bebouwing en groen, vaak in fraai contrast met het omringende veelal meer open landschap.

Ook het van omstreeks 1700 daterende huis Ekelenburg (Mheneweg Zuid 17, Oldebroek) is een beschermd rijksmonument. Van de andere door Van der Aa genoemde locaties is maar weinig bekend. Kasteel Puttenstein moet hebben gestaan ter plaatse van de boerderijen met de naam De Pol, aan de tegenwoordige Polweg. De boerderijen staan op een terpvormige verhoging in het landschap. In het midden van de 19de eeuw resteerden slechts de grondvesten van het kasteel dat reeds in de 14^e eeuw bestond. Bodenvondsten ter plaatse betreffen steengoed uit de 14^e en 15^e eeuw.

Andere buitenplaatsen zijn in de loop der tijd geheel van de kaart verdwenen. Zo lag aan de westzijde van Hattemerbroek - in de hoek tussen de Zuiderzeestraatweg in de Voskuilerdijk - in de 19de en begin 20e eeuw het landgoed "Vrolijken Daal". Tussen ca 1930 en 1950 kwam een einde aan het bestaan van dit landgoed; de bossen werden omgevormd tot landbouwgrond.

5.1 IJsselvliedt (Historische buitenplaats, rijksmonument); Oldebroek

De buitenplaats IJsselvliedt is gelegen in het Oldebroek of Hollanderbroek op de overgang van het veen naar de zandige heuvelrand tussen de Broekdijk en de Wezepsestraat (thans Zuiderzeestraatweg). Bepalend voor de structuur van de buitenplaats was de verkaveling in langgerekte evenwijdige kavels.

Als eerste eigenaar van het landgoed IJsselvliedt wordt Johan Beeldsnijder Steenberg (1675-1751) genoemd, burgemeester van Kampen en lid van de magistratuur tussen 1697 en 1748. Hij liet een huis bouwen en binnen de verkaveling een park aanleggen met waterpartijen, formele parterres en een sterrenbos (zie kaart van M.J. de Man circa 1805). Het huidige landhuis werd gebouwd in 1824 in opdracht van de in Zwolle woonachtige Richard Andreas Ludolphi Nobel (1777-1839). In de eerste helft van de 19de eeuw is de ouderwetse aanleg van het park op bescheiden wijze veranderd in een moderne landschappelijke compositie. De bestaande waterloop om het terrein achter het huis werd gedeeltelijk gedempt en gedeeltelijk vergraven en uitgebreid, zodat het hart van de buitenplaats door water was omringd. Ten noordwesten van dat deel bleef de oude aanleg met rechte lanen, een ronde kom met aanlopende beukenberceau en een sterrenbos binnen de verkaveling gehandhaafd. In de tweede helft van de 19de eeuw werd het landschapspark in noordwestelijke richting uitgebreid, waarbij een deel van de waterloop is verlegd. Uit die tijd dateert tevens de aanleg van een wandelbos aan de westkant van de plaats dat Vinkennest heet, met open (weiland), gesloten stukken (ingeplant met bos) en waterpartijen, doorsneden met slingerpaden. Een kleine rondlopende wandeling ten zuiden van de IJsselvliedtlaan met tuinmanswoning kwam toen ook tot stand. Op de

topografische kaart, verkend in 1865 en 1871, staan deze landschappelijke veranderingen ingetekend.

Een volgende fase in de ontwikkeling van de buitenplaats vond plaats onder Johan Paul graaf van Limburg Stirum die in 1926 eigenaar van IJsselvlied werd. Door tuinarchitect L.A. Springer had hij een nieuw ontwerp laten maken voor de directe omgeving van het huis, waarbij de landschappelijke aanleg grotendeels weer door een formele tuin werd vervangen. Deze is in structuur geheel aanwezig. Op het terrein direct achter het huis werd een stal afgebroken en in 1926 kwam daar een dienstgebouw. In het landschapspark aan de overkant van de weg schiep Van Limburg Stirum in de jaren veertig een arboretum en een pinetum. Het bestaande slingerende padenbeloop werd niet veranderd. In de jaren zeventig werd het huis in gebruik genomen als vakantiehuis van het Rode Kruis. Daartoe heeft een aantal aanpassingen en veranderingen aan in- en exterieur plaats gevonden.

5.2 Vollenhof (Historische buitenplaats, rijksmonument); Wezep

Vollenhof werd in 1680 omschreven als 'huis, hoven en hoffstede', met 'hooch en leech lant'. In 1710 werd het verkocht aan zekere Arnold Vollenhove, klerk bij de provincie Overijssel, met de bedoeling het als buitenplaats (zomerverblijf) te gebruiken. Dat deden in die tijd veel prominente burgers van Kampen. De nieuwe eigenaar liet er 'allees en bossen, eiken bomen en eiken akkermaalshout' planten. De naam "Vollenhof" duikt pas in 1795 voor het eerst op in de archieven. Het landgoed heeft dan al grotendeels de huidige vorm, met een gracht om het huis en een grote moestuin, omringd door weiden en bouwlanden, lanen en eikenbosjes.

Omstreeks 1825 liet de toenmalige eigenaar Frans Lemker, burgemeester van Kampen en Tweede Kamerlid, het oude huis slopen en vervangen door het huidige in neoclassicistische stijl gebouwde pand. Ook het koetshuis en de broeibakken werden toen gebouwd. De rode beuken en de tulpenboom in de tuin zullen eveneens van die tijd dateren.

In 1908 werd het landhuis verkocht met de volgende omschrijving; "Het Heerenhuis De Vollenhof met Orijlaan, Voor- en Achtertuin, steenen Koepel, Koetshuis, Veestalling, groote Moes- en Bloementuin waarin vele Vruchtboomen, uitgestrekte Wandelbosschen met fraai opgaand Geboomte en Hakhout; twee boerenhofsteden alsmede diverse perceelen Bouw- Wei en Hooiland."

Na de verkoop werd het merendeel van opgaande bomen gekapt; de grote bomen in de tuin, de oude eiken voor de boerderij en enkele majestueuze beuken bleven echter gespaard. Bij het landgoed horen ook een koetshuis (thans stalling en werkplaats), een achttiende-eeuwse hallehuisboerderij en de even verderop, aan de overkant van de weg staande voormalige tuinmanswoning.

In de parkaanleg van landgoed Vollenhof is de formele stijl van de achttiende-eeuwse buitenplaats nog goed te herkennen. De langwerpige plattegrond van het huis wordt herhaald in de rechthoek van de gracht, die weer overeenkomt met de langgerekte vorm van het omringende landgoed. Die vorm tenslotte gaat terug op de smalle kavels die karakteristiek zijn voor de oude veenontginning Oldebroek. De oprijlaan met toegangspoort leidt langs de gracht met beukenhaag naar het huis. Rond de gracht liggen weilanden, waar eens sterrenbossen te vinden waren. Ze worden afgewisseld door een stelsel van lanen, singels en bospercelen die in rechte hoeken op elkaar aansluiten.

Het eikenhakhout, dat vroeger belangrijke inkomsten gaf, is in de twintigste eeuw tot opgaand eikenbos uitgegroeid. Vermeldenswaard zijn verder de majestueuze beukenlaan, de knotlindes met grillige stammen en de grote dennen in het Jeruzalembos. Een kronkelig eikenlaantje in het Slingerbos leidt langs een markante oude lariks die zijn takken uitspreidt boven een poeltje.

Het kerkepad, dat het landgoed halverwege doorsnijdt, voert langs het vijverpark van het naastgelegen landgoed Oldhorst. De natuurlijke landschapsstijl van dat park, met glooiende oevers en slingerende paden onder eeuwenoude bomen, vormt een fraai contrast met het formele lanenstelsel van de Vollenhof.

5.3 Oldhorst (Historische buitenplaats, rijksmonument); Wezep

De historische buitenplaats De Oldhorst is gelegen aan de Zuiderzeestraatweg tussen Wezep en Oldebroek. Het complex omvat een in 1751 in opdracht van mr. A.K. Brouwer gebouwd landhuis, met koetshuis (laatste kwart 19de eeuw) en een tuin en parkaanleg welke vroeger werd geroemd als 'eene der fraaiste van den geheelen omtrek' met 'uitgestrekte wandelingen en bosschen'.

Het landhuis staat op een smalle langgerekte kavel, aanvankelijk binnen een formeel opgezette aanleg met lanen en sterrenbossen (zie Kaart van M.J. de Man uit 1809). Deze aanleg werd echter in de negentiende eeuw in landschapsstijl vergraven in opdracht van de toenmalige eigenaar Frans Thomas Engelenburg, die het landgoed in 1805 in bezit kreeg. Daarnaast is in deze periode ook het huis vergroot (1810) en kreeg het zijn huidige aanzien.

Het huis, dat een stuk van de weg afligt, is met de voorgevel naar het park gekeerd en is samen met het koetshuis op een ruim omgracht vierkant terrein gesitueerd. Aan de zuidzijde voor het huis is de gracht breed uitgegraven. Het buiten is langs de zijkant van het perceel (oost) toegankelijk middels een monumentale, vier rijen brede laan van linden en eiken. Direct achter het huis ligt een weiland met boomgroepen (linden) en coulissewerking met rode beuken in de bosrand. Over de weide liepen oorspronkelijk verschillende zichten naar buiten toe waarbij boerderijen in de omgeving als 'point de vues' dienden (thans dicht gegroeid). Aansluitend ligt een besloten parkbos (oude eiken, beuken en rododendron) met in het verlengde van de as op het huis een slingerende waterpartij met twee eilandjes. Rondom de vijver is een slingerende wandeling met verrassende doorkijkjes; de waterpartij, die een oneindig verloop suggereert, vormt hierbij het beeldbepalende en karakteristieke element. Langs de bosrand (op de grens weide/bos) loopt een smal kerkepad dat zich voortzet over het terrein van De Vollenhof. Ten noorden van het koetshuis ligt een loofbos (Noorderbos) met slingerpaden, reliëf en een waterpartij (beek) die slingert door het bos, om onder een heuvel in een gemetselde gang te verdwijnen met kleine waterval. De grot vormt een typisch 19de-eeuws romantisch element in een landschappelijke aanleg.

5.4 Morren (Historische buitenplaats, rijksmonument) bij Oosterwolde

De kern van de buitenplaats Morren bestaat uit een landhuis, gelegen binnen een romantische parkaanleg in landschapsstijl, in 1911 gedeeltelijk ingericht naar een ontwerp van de tuinarchitect Poortman. Het huis werd aan het einde van de 17de eeuw gebouwd op de plaats van een veel oudere hofstede of spyker. Vermoedelijk zijn restanten van dit oudere huis nog in het huis bewaard gebleven. De oudste naam van het huis was Wynbergen's Erve, de naam Morren ontstond pas in 1678. In 1770 vererfde Anthony van Oldenbarneveldt het landgoed aan zijn zoon Jan Rutger. Deze verbouwde het landhuis in 1771 tot ongeveer zijn huidige vorm. Ook het toegangshek dateert uit 1771. De erfgenaam van Jan Rutger, mr. Anthony Raedt, deed veel aan de verfraaiing van het huis en omgeving en liet omstreeks 1795 een park in Engelse landschapsstijl aanleggen. Raedt verbouwde het huis en liet een groot deel van de spyker afbreken. In 1910 werd het huis wederom verbouwd. Aan de straatzijde bij de Oostendorperstraatweg bevinden zich 2x2 bakstenen ingangspijlers met natuurstenen afdekplaat, elk paar voorzien van de naam Morren. Op twee pijlers staan gietijzeren siervazen. Links en rechts van het begin van de oprijlaan naar het huis bevinden zich twee boerderijen. De linker boerderij draagt de naam Morren. De oprijlaan met bomenrij wordt gekruist door een bomenlaan waar het huis zelf aan ligt. Het huis ligt op een soort eiland met een toegangshek. Links van het huis ligt een grote boerderij. Aan het einde van een naar het zuiden aftakkende laan ligt een oude begraafplaats met de grafkelder van Anthony Raedt.

5.5 Vogelenzang (Herenhuis, parkaanleg; rijksmonument), Zuiderzeestraatweg 668, Hattemerbroek

Van de oudste geschiedenis van de buitenplaats Vogelenzang te Hattemerbroek is nog weinig bekend. In het begin van de 19de eeuw was het in het bezit van zekere Rudolph van Ingen, rentenier te Oldebroek (oudste kadastrale legger) en in 1834 landeigenaar te Schuttorf in het Koninkrijk

Hannover. In laatstgenoemd jaar probeerde Van Ingen zijn bezit in Oldebroek te verkopen, het bestond toen uit een Huis, tuinen (tuinhuis), boomgaard, bos en opgaande bomen.

Later was het eigendom van de familie Rambonnet van wie het in handen kwam van de heren E.W. Barendsen en J. en M. van der Weerd. Zij lieten het publiek verkopen in 1911. In de verkoopadvertentie in de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant d.d. 14.9.1911 wordt het omschreven als het landgoed "de Vogelenzang" met een onlangs geheel gerestaureerd solied gebouwd heerenhuis, een koetshuis, paardenstal, boerenhuis met schuur, bakhuis en daghuurderswoning, hooiberg, oprijlaan, tuin met fraai geboomte, plantsoen en vijver, grote boomgaarden, lanen en uitstekend bouw- en weiland, gunstig gelegen aan de Zuiderzeestraatweg en de tramweg Zwolle-Nunspeet.

Het nog bestaande landhuis op deze kleine buitenplaats dateert uit het midden van de 19de eeuw is met de parkaanleg voor het huis een rijksmonument.

6 Militair erfgoed

Het militaire verleden is voor de gemeente Oldebroek ook een belangrijk thema. Dat verleden begon omstreeks 1875 met de aanleg van het artillerie schietkamp op de Oldebroeksche heide. Verder kent de gemeente een tweetal kazernes en enkele andere met de aanwezigheid van militairen verbonden gebouwen.

6.1 Schietkamp Oldebroeksche heide

Het artillerie schietkamp op de Oldebroeksche heide werd aangelegd tussen 1875 en 1877. In het begin sliepen de soldaten in tenten, later kwamen er drie houten barakken. Vervolgens kwamen er stenen gebouwen en langzamerhand groeide het uit tot de Legerplaats bij Oldebroek. Sinds 1974 ligt een groot gedeelte van het schietkampterrein in de gemeente Elburg.

Het schietkamp werd in 1939 ontruimd wegens de oorlogsdreiging. De Duitsers namen het kamp in beslag en noemden het kamp 'Oldebroeksche Heide'. In augustus 1940 werd het kamp voor het eerst door de geallieerden gebombardeerd. In maart 1945 slaagden de geallieerden erin de Duitsers met een laatste bombardement uit het kamp te verdrijven. Daarna werden er militairen opgeleid die vervolgens naar Nederlands-Indië werden gestuurd. Vanaf december 1945 werd het kamp weer door de artillerie gebruikt, in latere jaren ook door andere eenheden.

Op topografische kaarten staan op het terrein van het Schietkamp vermeld, voor zover gelegen binnen de gemeentegrenzen van Oldebroek:

- Hojelbaan, Oranjebaan, Blauwe Baan, Witte Baan, Rode Baan, Kamperbaan
- PI (24 stuks)
- CP (8 stuks, = commandopost ?)
- Galerij A en B (ten oosten van de Ottenweg) en verder ZZo galerij C (niet origineel)
- Brandputten (7 stuks)

Om te kunnen bepalen wat de actuele cultuurhistorische waarden van het schietkamp zijn is aanvullend onderzoek op het terrein noodzakelijk.

6.2 Kazernes

Binnen de grenzen van de gemeente Oldebroek liggen twee (voormalige) kazernes, namelijk de Willem de Zwijger Kazerne (Zuiderzeestraatweg 620, Wezep) en de Prinses Margriet Kazerne (Prinses Margrietlaan 24, Wezep). Daarnaast was er in Wezep een marechausseekazerne.

De Willem de Zwijger Kazerne in Wezep werd gebouwd in 1938-1939 naar ontwerp van A.G. Boost (1900-1985), kapitein der Genie. Het was een van 16 kazernes die Boost ontwierp in opdracht van Jannes van Dijk, minister van Oorlog. De kazernes waren bedoeld om één bataljon infanterie dan wel één regiment infanterie (regimentsstaf en twee bataljons) te huisvesten. Boost ontwierp voor die tijd moderne, min of meer gestandaardiseerde, kazernes met een vaste opzet. De kazerne van Wezep was van het kleinere type dat doorgaans bestond uit een poortgebouw met ingang tot de kazerne en doorgang naar exercitieterrein. In het poortgebouw bevonden zich de officers-, onderofficiers- en manschappen-kantines alsmede sportzaal, stafbureaus, wacht en celruimte. Rondom de appelplaats zijn symmetrisch in U-vorm drie legeringsgebouwen en een ketelhuis/keukengebouw geplaatst.

De kazerne behield zijn oorspronkelijke functie tot in 1998. Van 1999 tot 2010 was de Glen Mills School op het complex gevestigd. Na enkele jaren van leegstand volgde in 2016 de renovatie en verbouwing van het oudste deel van het complex tot 90 appartementen, een sportschool, een restaurant en een beheerderswoning. Het zuidelijke deel met de magazijnen, garages en parkeerplaatsen werd herontwikkeld tot een woonwijk met eengezinswoningen, waarvan de opzet met twee poortwoningen en een daarachter gelegen open ruimte waar omheen overige woningen

zijn gegroepeerd refereert aan het kazerneverleden. De hoge bomen uit de kazernetijd die zijn blijven staan zijn beschermd.

De Prinses Margrietkazerne werd na de bezetting in 1940 gebouwd naar Duits ontwerp. De kazerne is gesitueerd aan de rand van de Oldebroekse Heide, een van de grootste militaire oefenterreinen van Nederland. Op de Prinses Margrietkazerne zijn twee Geniebataljons gelegerd. Ook is er een deel van het Opleidings- en Trainingscentrum Genie gevestigd.

De marechausseekazerne in Wezep werd in 1920 gebouwd aan de noordzijde van de Zuiderzeestraatweg. Het complex omvatte aan weerszijden van het hoofdgebouw een woning voor gehuwden. De in 1999 tot 18 wooneenheden verbouwde voormalige kazerne staat nog altijd prominent aan de straatweg.

6.3 Overige structuren en

gebouwen Militaire tehuizen

Met de komst van de beide kazernes in Wezep achtte men ook de bouw van militaire tehuizen wenselijk. In deze tehuizen konden de militairen 's avonds terecht voor wat ontspanning en beetje thuisgevoel. In Wezep verrezen zowel een Katholiek als een protestants Militair Tehuis. Het Katholiek Militair Tehuis werd in 1946 gebouwd aan de Stationsweg en is thans in gebruik als zalencentrum 't Trefpunt (Stationsweg 25).

Het Protestants Militair Clubhuis ofwel het "Verenigingsgebouw" was aanvankelijk gevestigd op de Van Limburg Stirumlaan 18, op de hoek met de Van Pallandtlaan, maar kreeg later een nieuw onderkomen aan de Beatrixlaan (Protestants Militair Tehuis " Prinses Marijke "), dat inmiddels ook weer is gesloopt. Het oorspronkelijke, vermoedelijk omstreeks 1950 gebouwde, verenigingsgebouw aan de Van Limburg Stirumlaan is thans in gebruik als de Pauluskerk. Hoewel later uitgebreid is het oorspronkelijke gebouw nog goed herkenbaar.

Hattermerbroek had al eerder een Rooms Katholiek Militair Tehuis. Dit werd gebouwd in 1939-1940 op een terrein aan de Vogelzangveldweg. Het wordt thans particulier bewoond (Vogelzangveldweg nrs.6-8, hoek Leeuwerikstraat); de gevelsteen in de voorgevel van nummer 8 herinnert nog aan de bijzondere oorspronkelijke functie van het pand.

IJssellinie

In de polder Oosterwolde staat een drietal omstreeks 1950 gebouwde defensieloodsen, namelijk Zomerdijk 1-R1 (verbouwd tot woning) Zomerdijk 1B, tegenover het voormalige stoomgemaal en bij de Gelderse Sluis (Geldersesluis 3). Deze defensieloodsen zijn omstreeks 1950 gebouwd als onderdeel van de IJssellinie en dienden onder meer als magazijn voor de schotbalken waarmee de sluizen in de zomerdijk konden worden afgesloten. Bij Zalk kon IJsselwater worden ingelaten waarmee de polders Hattem, Zalk, Kamperveen en Oosterwolde onder water konden worden gezet om daarmee een barrière te vormen voor de vijand uit het oosten. In 1956 is de IJssellinie alweer opgeheven.

Schans

Aan de Zuidwendigeweg staat op oude topografische kaarten het toponiem "de Schans", op de grens met de (huidige) gemeente Kampen. Onduidelijk is wat we ons bij deze "schans" moeten voorstellen; later is de naam overgegaan op het toluhuis aan de andere zijde van de gemeentegrens. In het landschap is deze plek alleen nog te herkennen aan de kleine, maar opmerkelijke knik in de waterloop aldaar. De gemeente- en provinciegrens volgt deze knik.

7 Cultuurhistorisch waardevolle bebouwing

In dit hoofdstuk worden drie belangrijke bebouwingscategoriën (agrarische bebouwing paragraaf 7.1; wonen, paragraaf 7.2 en kerken en scholen, paragraaf 7.3) kort nader getypeerd. De buitenplaatsen en het militaire erfgoed zijn reeds in de beide voorgaande hoofdstukken aan bod gekomen.

7.1 1 Agrarische bebouwing

Gelet op het agrarische verleden is niet verwonderlijk dat het grootste deel van de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing bestaat uit boerderijen. Deze zijn met name te vinden aan de Zuiderzeestraatweg onder Hattemerbroek, Wezep en vooral Oldebroek, maar bijvoorbeeld ook aan de Bovenheigraaf, Bovenstraatweg en Hogenbrinkweg te Oldebroek, aan de Eekterweg, Groote Woldweg, Oostendorperstraatweg en Winterdijk onder Oosterwolde.

De meeste boerderijen zijn van het hallehuistype, terwijl ook de daarvan afgeleide T-Boerderij voorkomt en in mindere mate de krukhuisboerderij. Sommige boerderijen zijn op een terp gesitueerd. Kenmerkend voor de boerderijcomplexen in de gemeente is de aanwezigheid van een hooiberg voorzien van een dakbedekking van riet of ijzeren golfplaten. De hooibergen voorzien van ijzeren golfplaten heten ook wel ijzeren hooibergen en zijn, alhoewel steeds zeldzamer, redelijk veel voorkomend in dit gebied.

7.2 Wonen

Tot deze categorie zouden ook de buitenplaatsen gerekend kunnen worden; deze zijn echter in hoofdstuk 5 al voldoende aan bod gekomen. Voorbeelden van de weinige grote woonhuizen voor notabelen zijn de dokterswoningen Beuken Oord (1847) in Oldebroek en Linqenda (1907) met daarbij behorend koetshuis uit 1907 te Wezep. Een wat jonger woonhuis uit de dertiger jaren van de 20^e eeuw is Den Hamborgh te Wezep. Deze drie panden staan alle aan de Zuiderzeestraatweg.

In de categorie vooroorlogse sociale woningbouw is vooral het kleine complex van drie gelijke woningen aan de Goudenregenstraat te Wezep vermeldenswaardig. Opmerkelijk, mede vanwege de ligging buiten de dorpskom, is het rijtje min of meer identieke woningen uit 1936-1937 aan de Bovenheigraaf nrs. 80-94 te Oldebroek nabij 't Loo.

Van de vroeg naoorlogse sociale woningbouw is meer bewaard gebleven. Het meest bijzondere voorbeeld is het complex dubbele arbeiderswoningen aan de Jasmijnstraat en Ruitersveldweg te Wezep, gebouwd tussen 1947 en 1951.

Aan de Van Limburg Stirumlaan in Wezep bevinden zich talrijke vrijstaande woonhuizen en twee-onder-een kap woningen uit de naoorlogse periode. Kenmerkend is de ruime opzet van de wijk met veel groenelementen.

Om een goed en volledig inzicht te krijgen over de in de gemeente aanwezige architectuur uit de wederopbouwperiode is het van belang om nader onderzoek uit te voeren. In het kader van dit onderzoek kan ook worden beoordeeld wat de waarde van de naoorlogse wijken zijn op stedenbouwkundig niveau.

7.3 Kerken en scholen

De kerken vormen in de gemeente Oldebroek een belangrijke en veel voorkomende categorie gebouwen. Opvallende voorbeelden zijn de twee van rijkswege beschermde kerkgebouwen, namelijk de Sint Lambertuskerk gelegen aan de Zuiderzeestraatweg 106 in Oldebroek en de kerk aan de Groote Woldweg 26 in Oosterwolde. Noemenswaardig zijn verder de van gemeentewege beschermde Dorpskerk aan de Stationsweg 2 in Wezep en de eveneens als gemeentelijk monument

beschermde kerk Luctor et Emergo aan de Mheneweg Noord 1 in Oldebroek. Bijzonder markant gelegen is de al eerder genoemde Maranathakerk aan de Verlengde Looweg 25 in 't Loo. Dit kleine kerkgebouw ligt op de hoek van de Bovenheigraaf en de Verlengde Looweg. Ondanks het feit dat de karakteristiek van dit gebouw enigszins is aangetast door een latere aanbouw is sprake van een zeer beeldbepalend gebouw. In combinatie met het naastgelegen trafohuisje is sprake van ensemblewaarde.

Tot slot dient het Nederlands Hervormd kerkgebouw aan de Groote Woldweg 132-134 in Noordeinde genoemd te worden. Achter het forse tweelaagse woonhuis voorzien van een schilddak bevindt zich het kerkgebouw.

8 Wat staat er op de kaart?

Dit achtste en laatste hoofdstuk is bedoeld als een meer concreet opstapje naar de kaart. Hierin wordt kort toegelicht welke vlakken, lineaire structuren en meer puntvormige elementen op de kaart zijn weergegeven.

8.1 Vlakken

Op de kaart zijn weergegeven:

- De nederzettingen Mulligen (de enk), Bovenstreek en Eekt, Noordeinde;
- De gehele Zuiderzeestraatweg binnen de gemeente met de direct aan weerszijden gelegen bebouwing;
- Planmatige woningbouw: Bovenheigraaf 84 t/m 90 Oldebroek; sociale woningbouw Jasmijnstraat-Ruitersveldweg;
- In de polder Oosterwolde: de eendenkooi in de Noordermerk en de Wakolk aan de Winterdijk;
- De buitenplaatsen IJsselvliedt, Vollenhof, Oldhorst en Morren, overeenkomstig de begrenzing behorende bij de aanwijzing als van rijkswege beschermde historische buitenplaats. Ook de kleine buitenplaats de Vogelenzang te Hattermerbroek is met de parkaanleg als vlak aangegeven.

Bij de selectie van de weer te geven vlakken is ervoor gekozen om de polders buiten beschouwing te laten aangezien dit wel zeer grote oppervlakten zou betreffen. Binnen alle polders is de hoofdstructuur (wegen, dijken en verkavelingsstructuur) op hoofdlijnen nog goed herkenbaar en wel degelijk van cultuurhistorische waarde. Van de binnen de gemeente gelegen polders is de polder Oosterwolde vanuit cultuurhistorisch oogpunt het meest waardevol. Dit komt ook tot uitdrukking in het aantal en de aard van de op de kaart opgenomen lineaire structuren en puntvormige elementen.

8.2 Lineaire structuren

Op de kaart zijn weergegeven:

- De hoofdwegenstructuur zoals die in het midden van de 19de eeuw bestond. Voor dit tijdstip is gekozen omdat toen de beide rijksstraatwegen reeds waren aangelegd waarmee de historische wegenstructuur (zoals die tegenwoordig nog altijd goed herkenbaar is) was afgerond;
- Het kerkpad tussen Eekt en Oldebroek met het Streekerpad van Eekt naar de Schiksweg;
- Het spoor Amersfoort-Zwolle;
- Houtwallen;
- Waterkering;
- De belangrijkste waterwegen / waterlopen (Geldersche Gracht c.a.; Heigraaf en Eekterbeek).
- De belangrijkste waterlopen in de Polder Oosterwolder: Wijkwetering, Lummerwetering, Bolsmerkkanaal, Noordermerkkanaal.

8.3 Objecten

Op de kaart zijn de volgende categorieën objecten opgenomen: (1) Rijksmonumenten en (2) gemeentelijke monumenten.

Voor wat betreft de rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten zijn de actuele lijsten als uitgangspunt gehanteerd.

Bronvermelding

A.J. van der Aa. Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. Diverse delen, 1839-1854.

Gelders Genootschap (Ir. J. Wabeke). Gebiedsbeschrijving. Onderzoek naar de historisch-ruimtelijke karakteristiek van de gemeente Oldebroek. Januari 1992.

Gelders Genootschap (Drs. G.J.M. Derks). Oude handelswegen op de Veluwe. Historisch-geografisch onderzoek naar de hanzewegen, hessenwegen en postwegen. Arnhem, maart 2010. In opdracht van de provincie Gelderland.

E. Goossens, L.J. Keunen & S.W. Jager. Archeologische monumentenzorg in de gemeente Oldebroek. Raap Archeologisch Adviesbureau 2010. RAAP-RAPPORT 2032.

Dinie Griede-Kuipers. Een stukkie stroatweg. Wezep, toen en nu. Wezep, 2004.

Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland. Kadastrale Atlas Gelderland 1832. Oldebroek. Arnhem, 2013.

H. van de Streek. Van zeepolders tot waterschap. Aspecten van de geschiedenis van het waterbeheer op de Noord-Veluwe. (Elburg, 1991).

Oldebroek. Gemeentebeschrijving. Monumenten Inventarisatie Project. Oosterbeek, 1993.

Toelichtingen Bestemmingsplannen gemeente Oldebroek:

- Hattemerbroek Dorp 2005
- 't Loo 2008
- Noordeinde 2008
- Oldebroek Dorp 2009
- Oosterwolde Dorp 2005
- Wezep Noord 2009
- Wezep Oost 2010

Rijksmonumentenregister

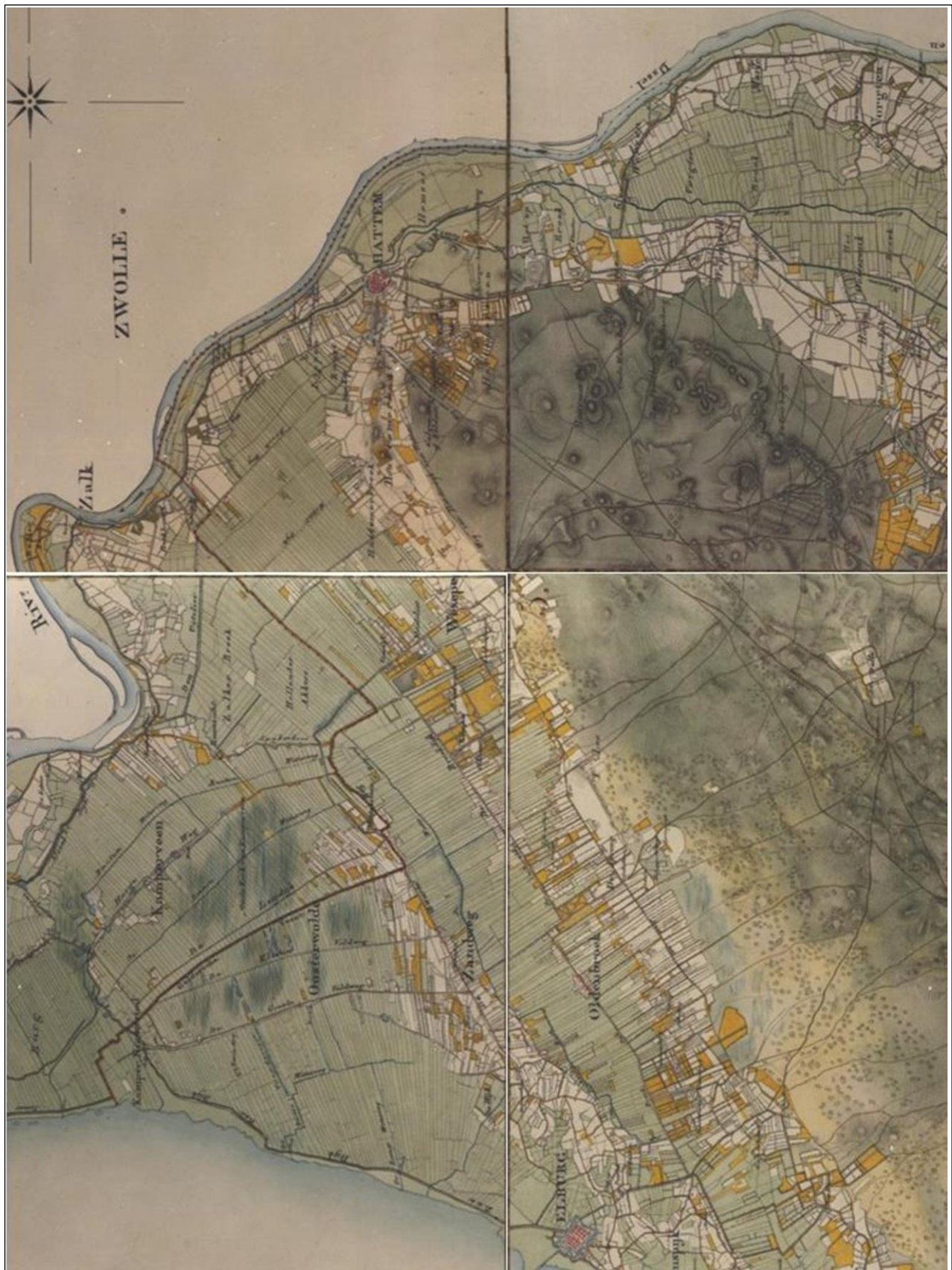
- Beschrijvingen historische buitenplaatsen

Websites:

bagviewer.kadaster.nl/
www.topotijdreis.nl
www.vanboveninoldebroek.nl/arenlezen.htm
www.vallei-veluwe.nl
www.vitens.nl/over-water/wandelen-in-waterwingebieden
www.vollenhof.nl
www.wegenwiki.nl
nl.wikipedia.org/wiki/Boostkazerne
nl.wikipedia.org/wiki/Zuiderzeetramweg

KAARTENBIJLAGE

A De Man; begin 19de eeuw

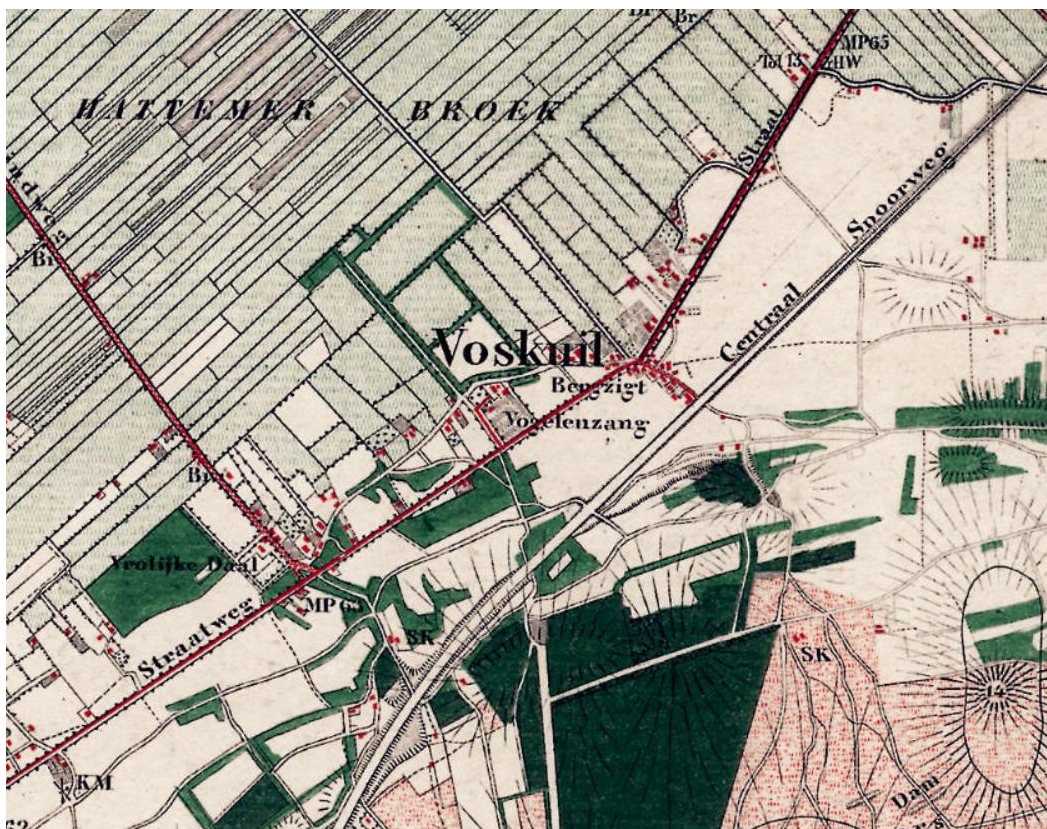
B Diverse topografische kaarten ca 1850-heden

Bron: [www.topotijdreis](http://www.topotijdreis.nl)

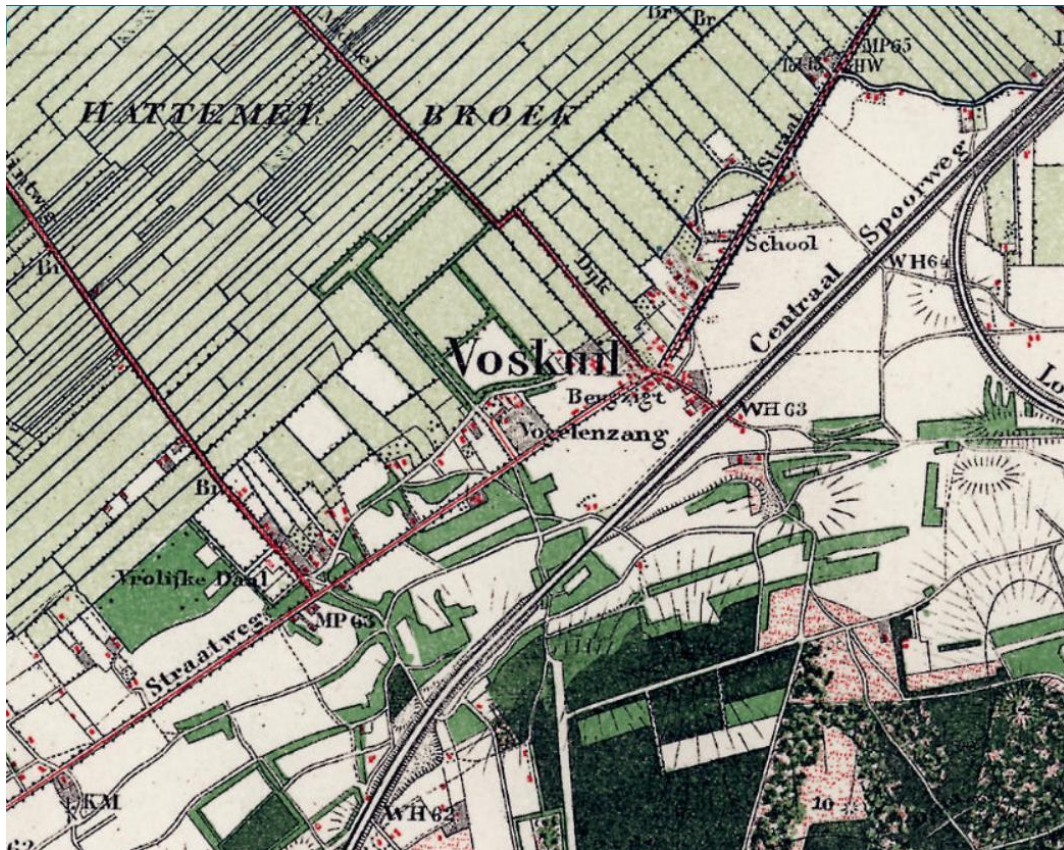
HATTEMERBROEK

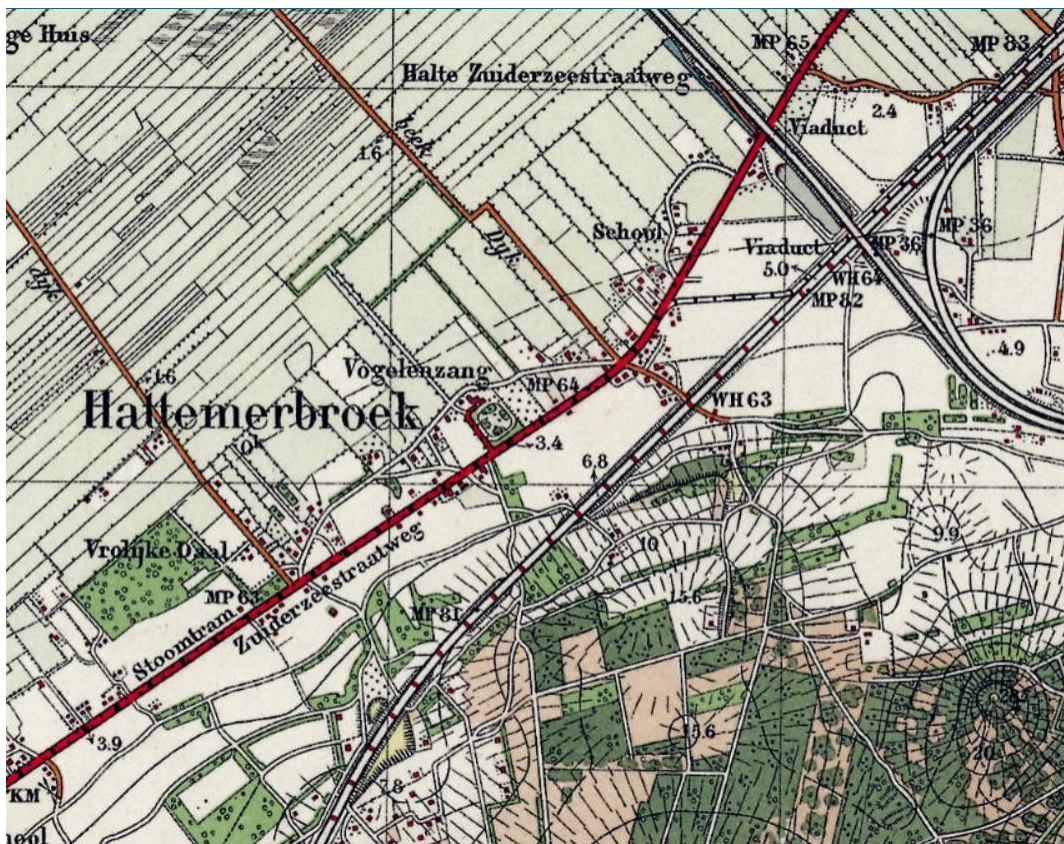
1850

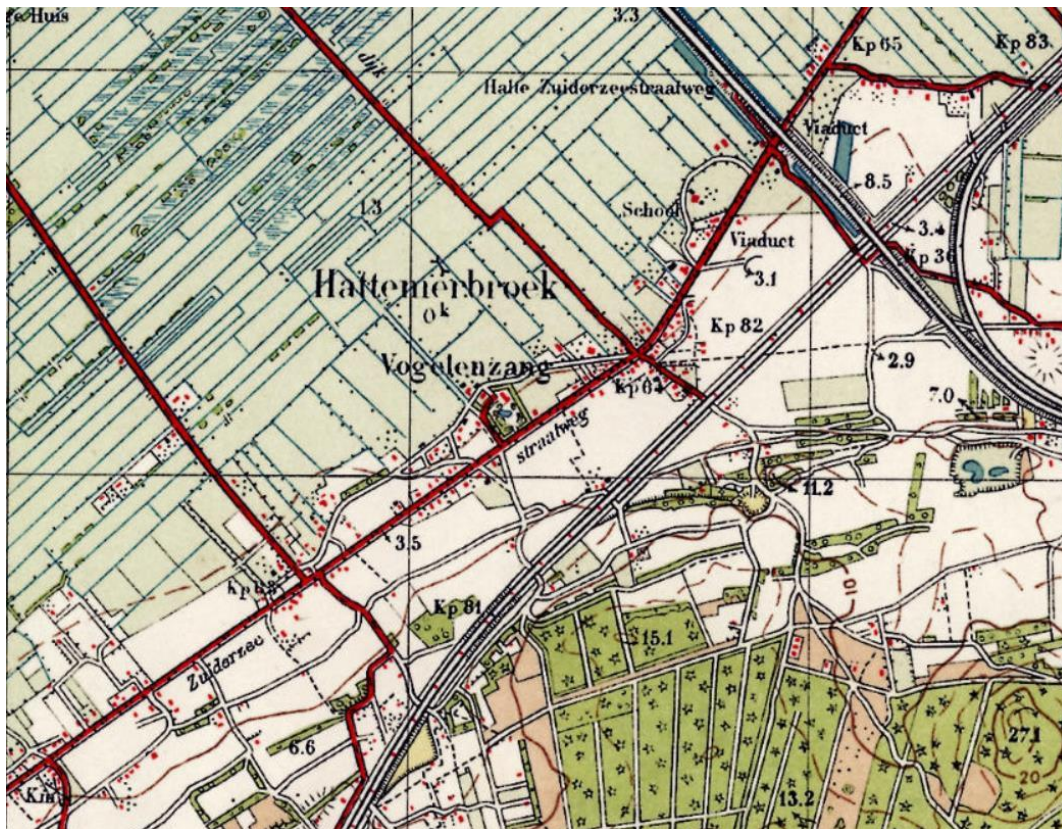
1875

1900

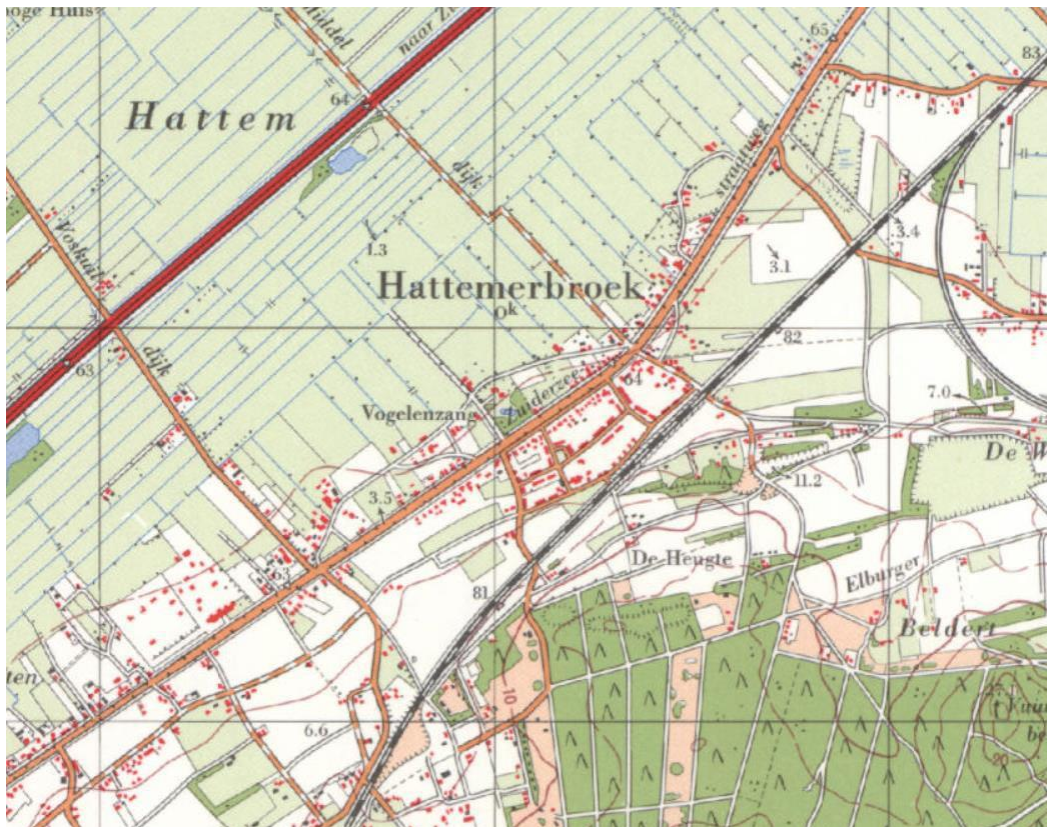
1930

1950

1960

1970

1980

2000

2015

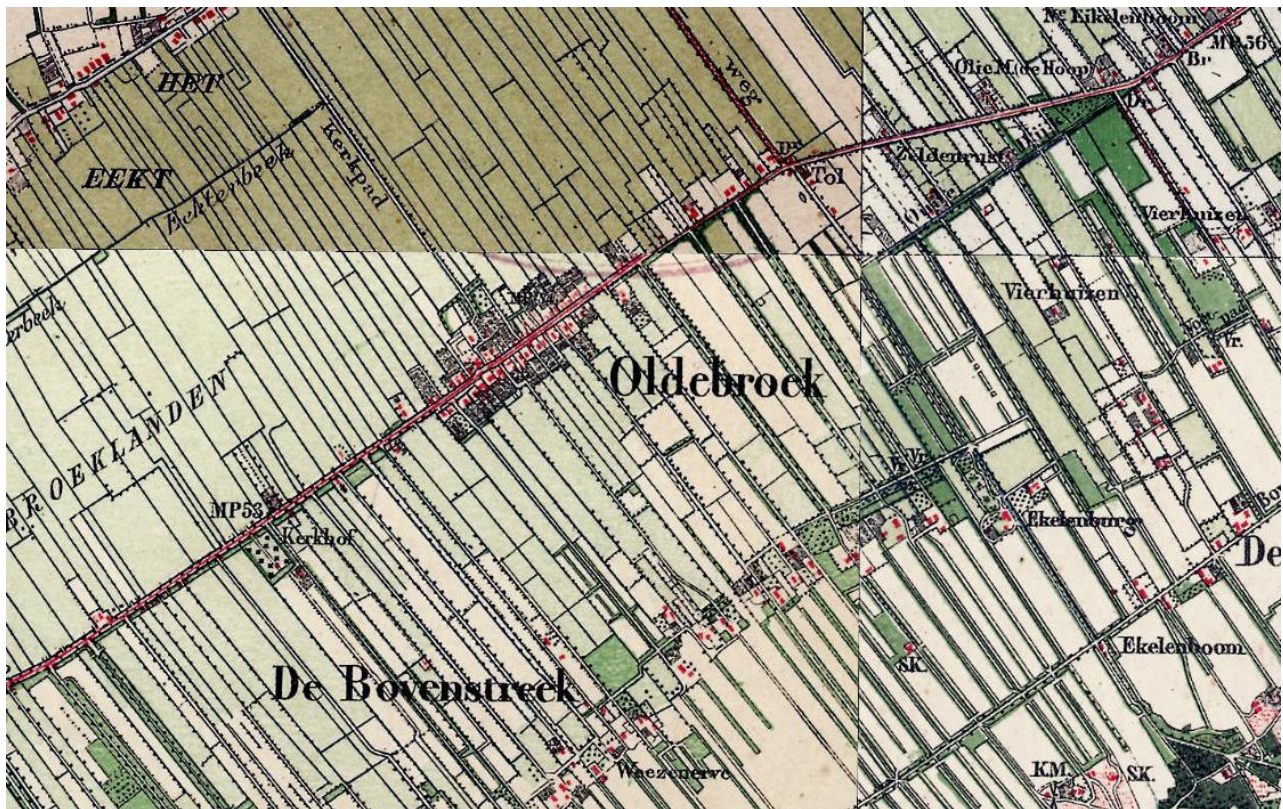
OLDEBROEK

1850

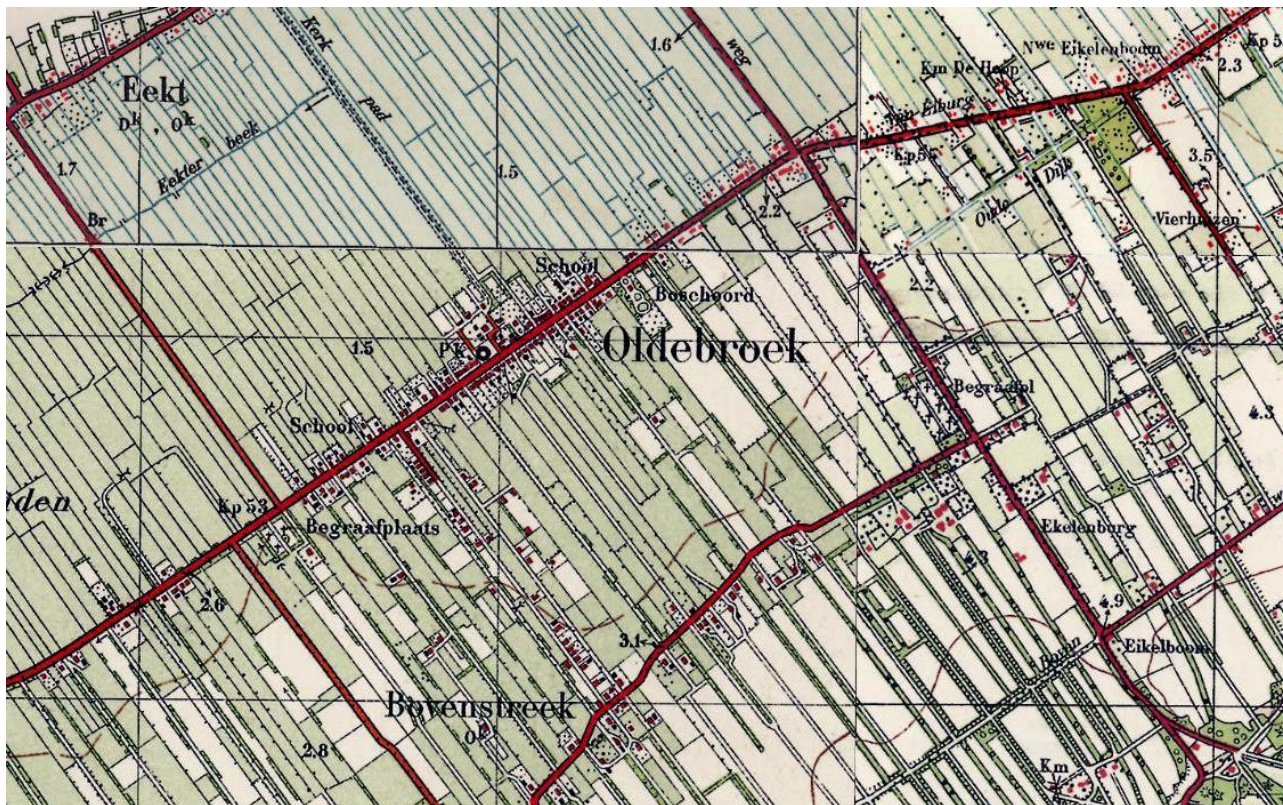
1875

1900

1925

1950

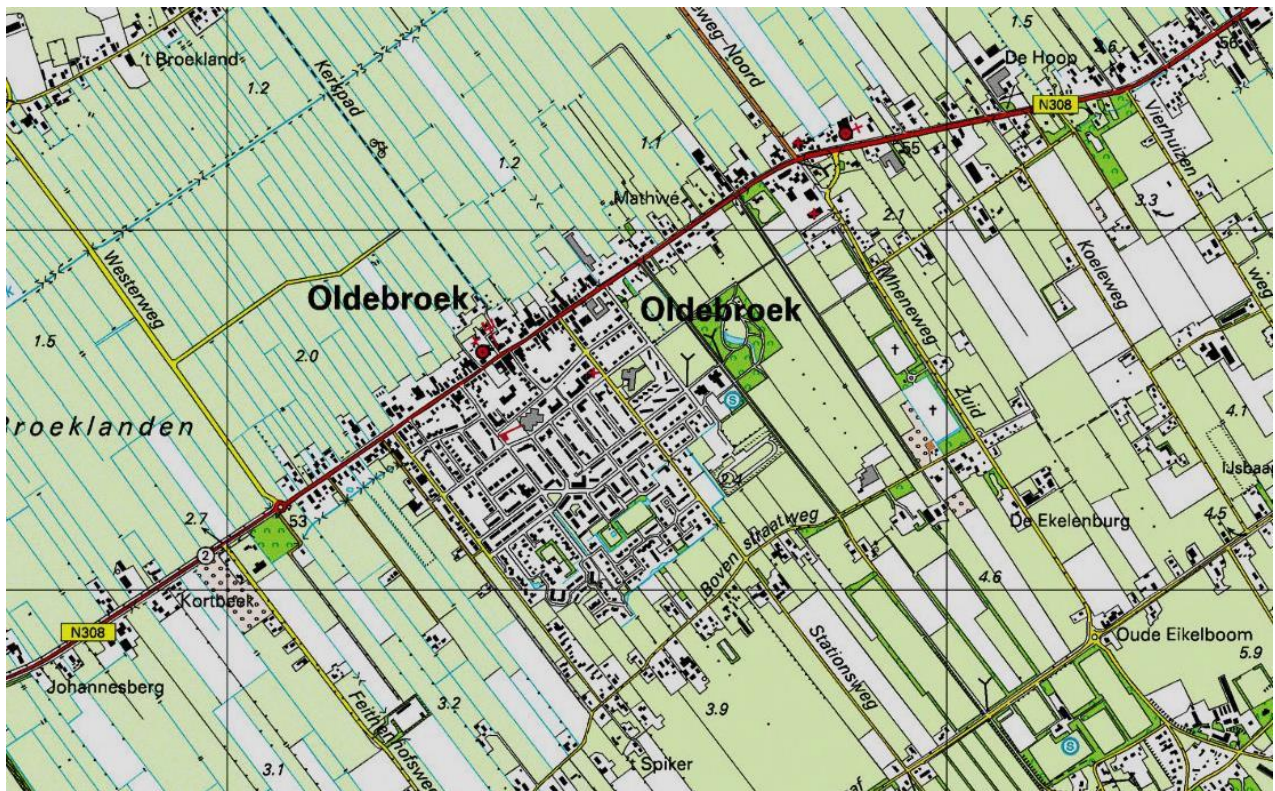
1960

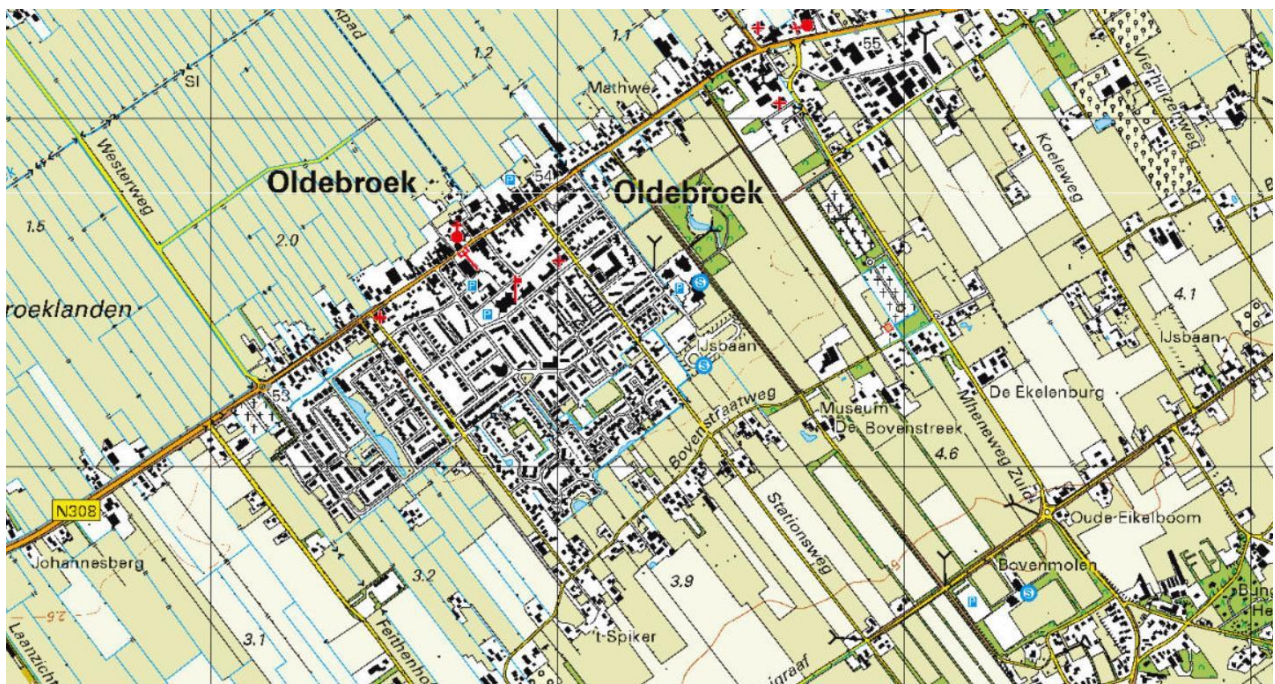
1965

1975

2000

[illegible][illegible]

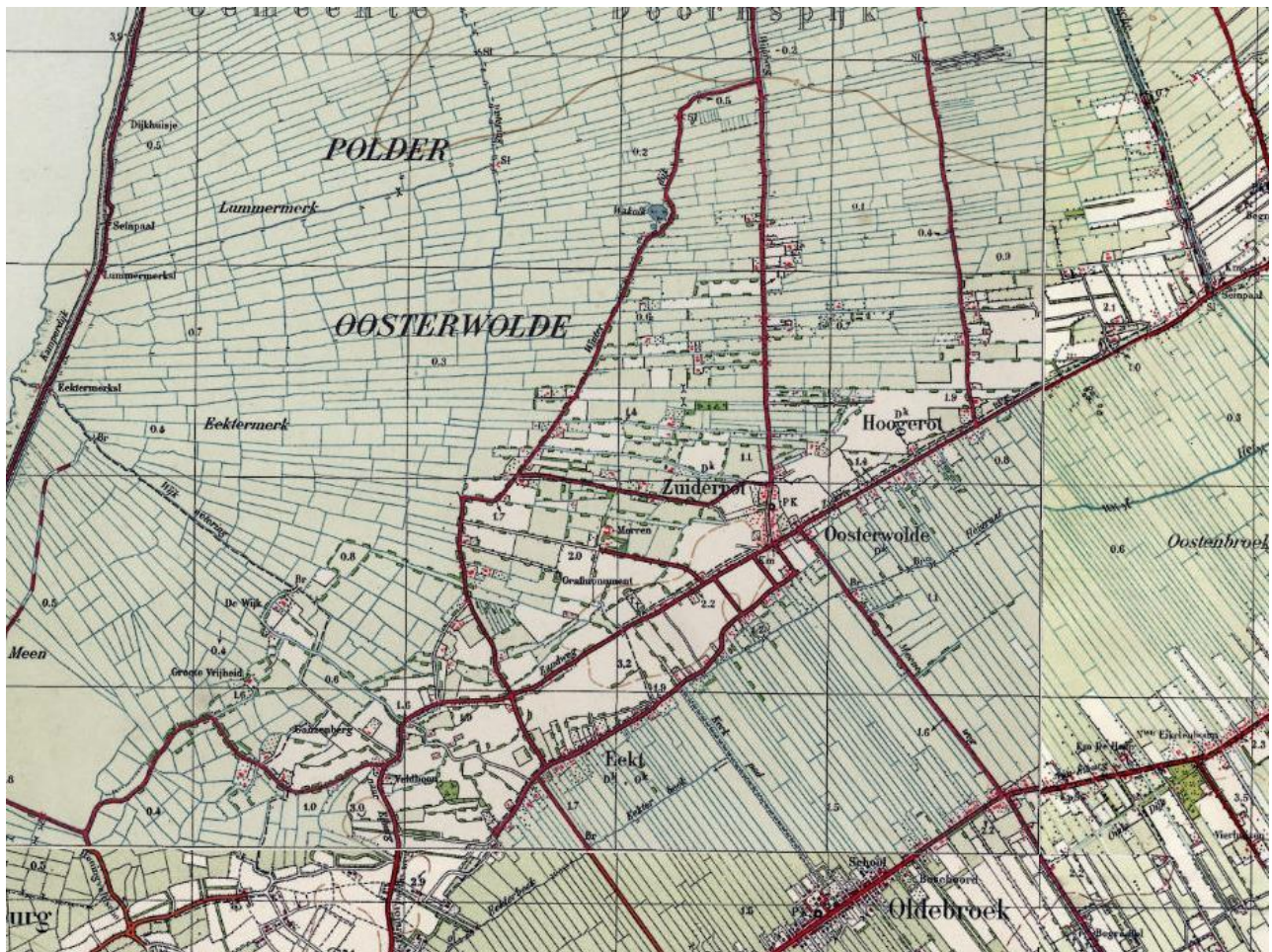
1875

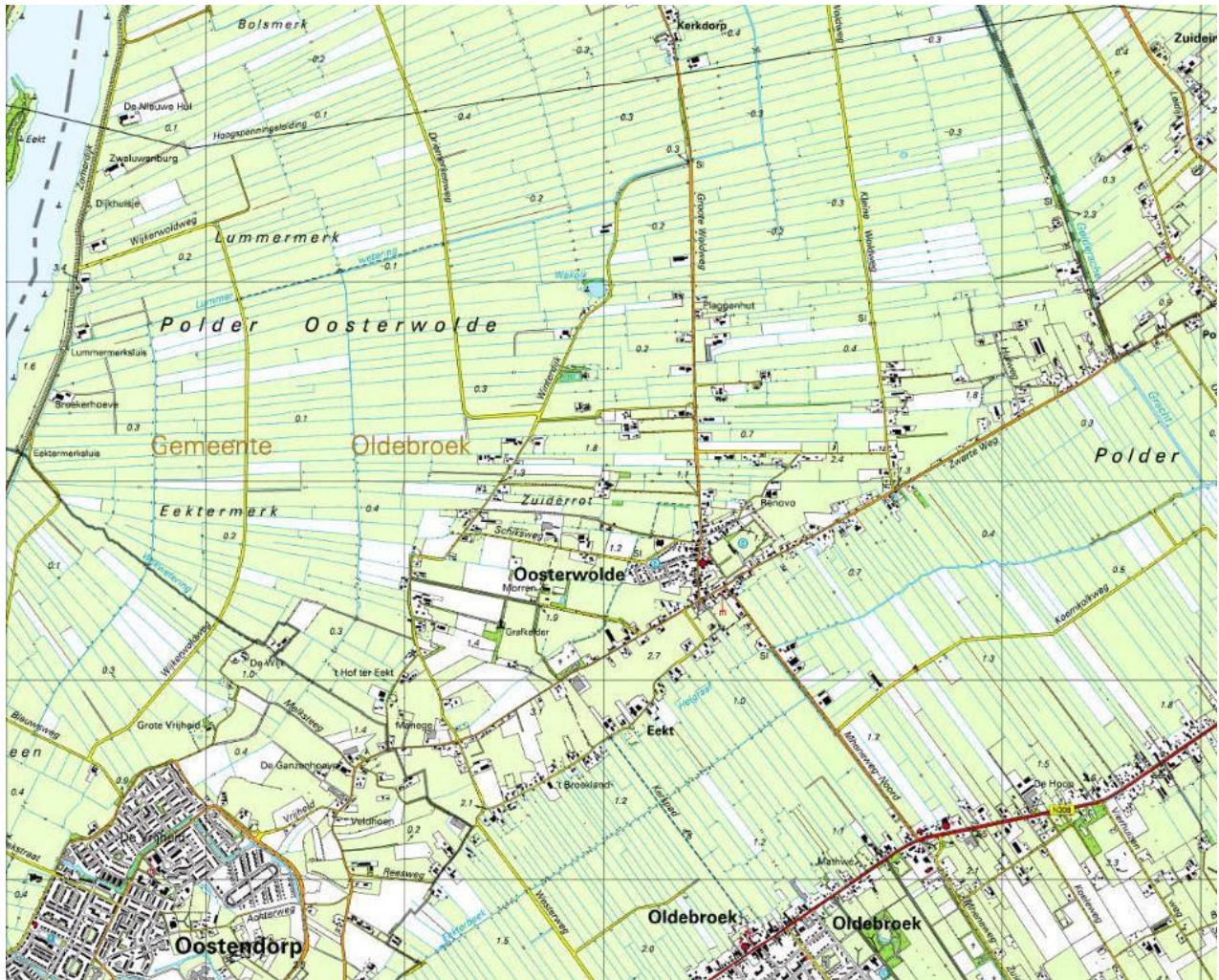

1900

1925

2000

2015

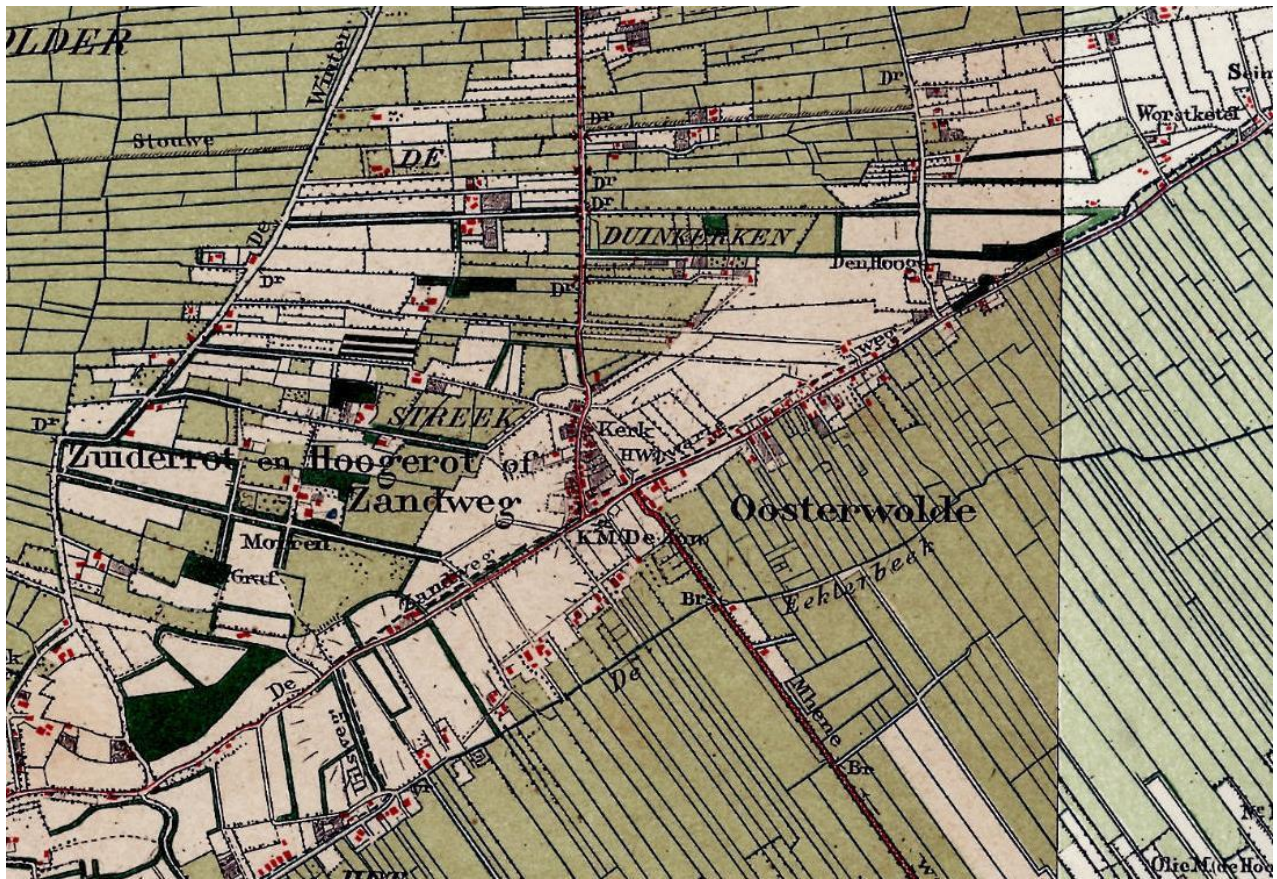
Oosterwolde ingezoomd

1850

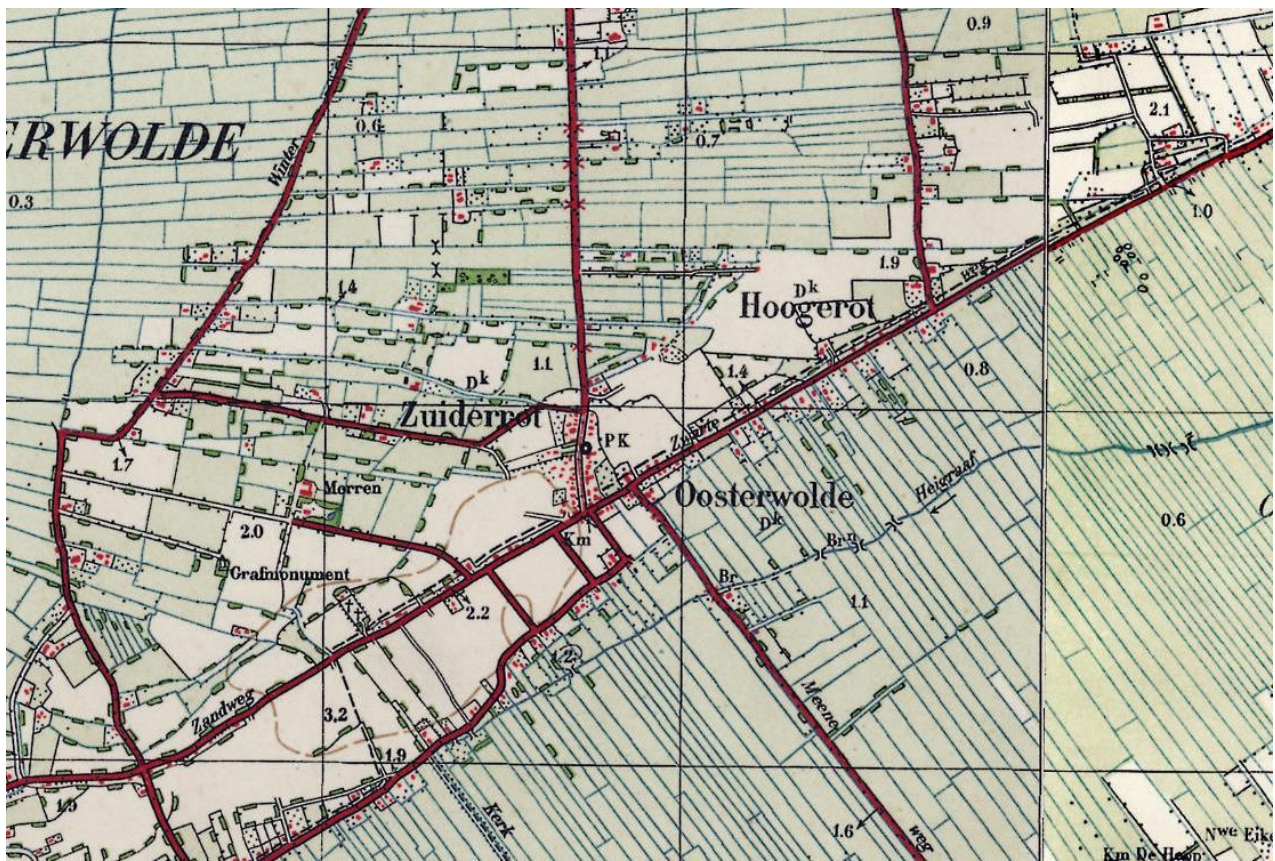
1875

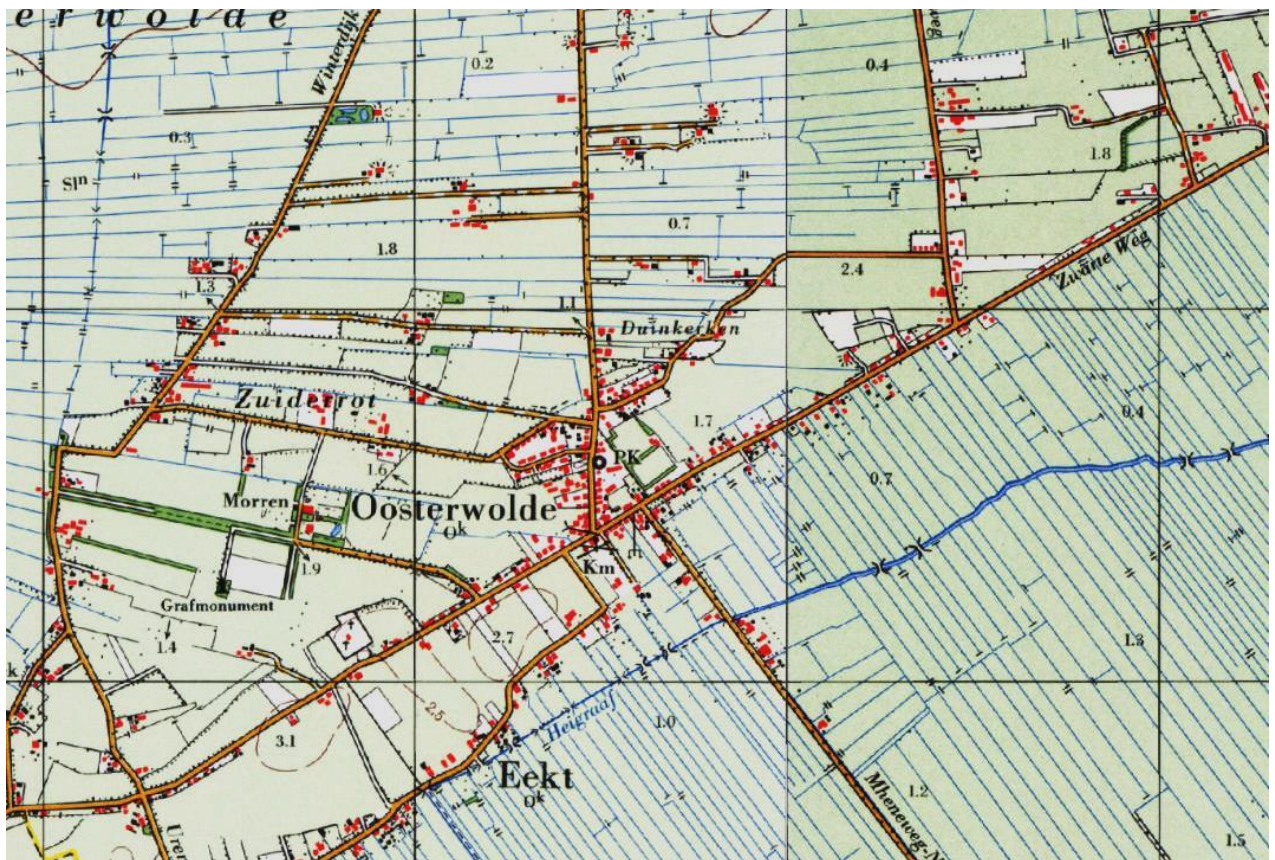
1900

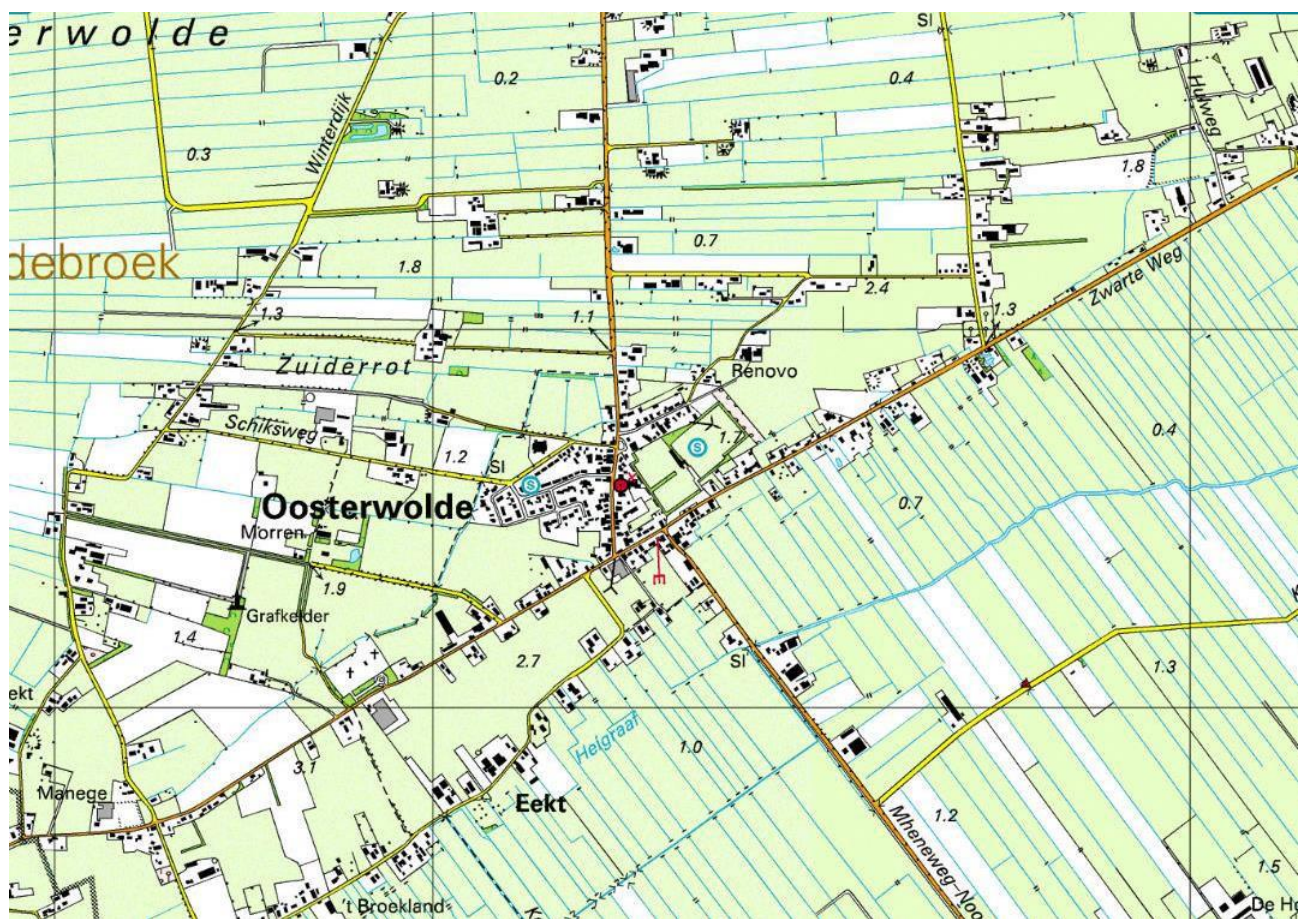
1925

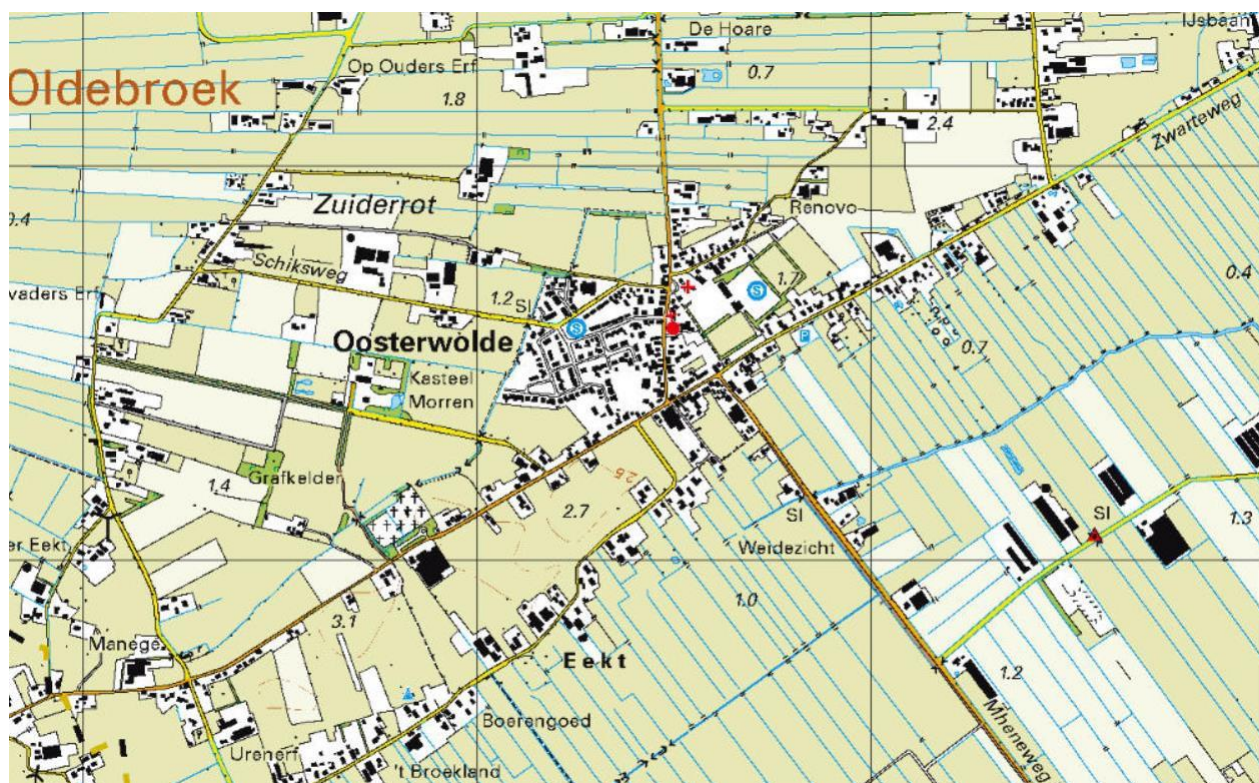
1950

1975

2000

2015

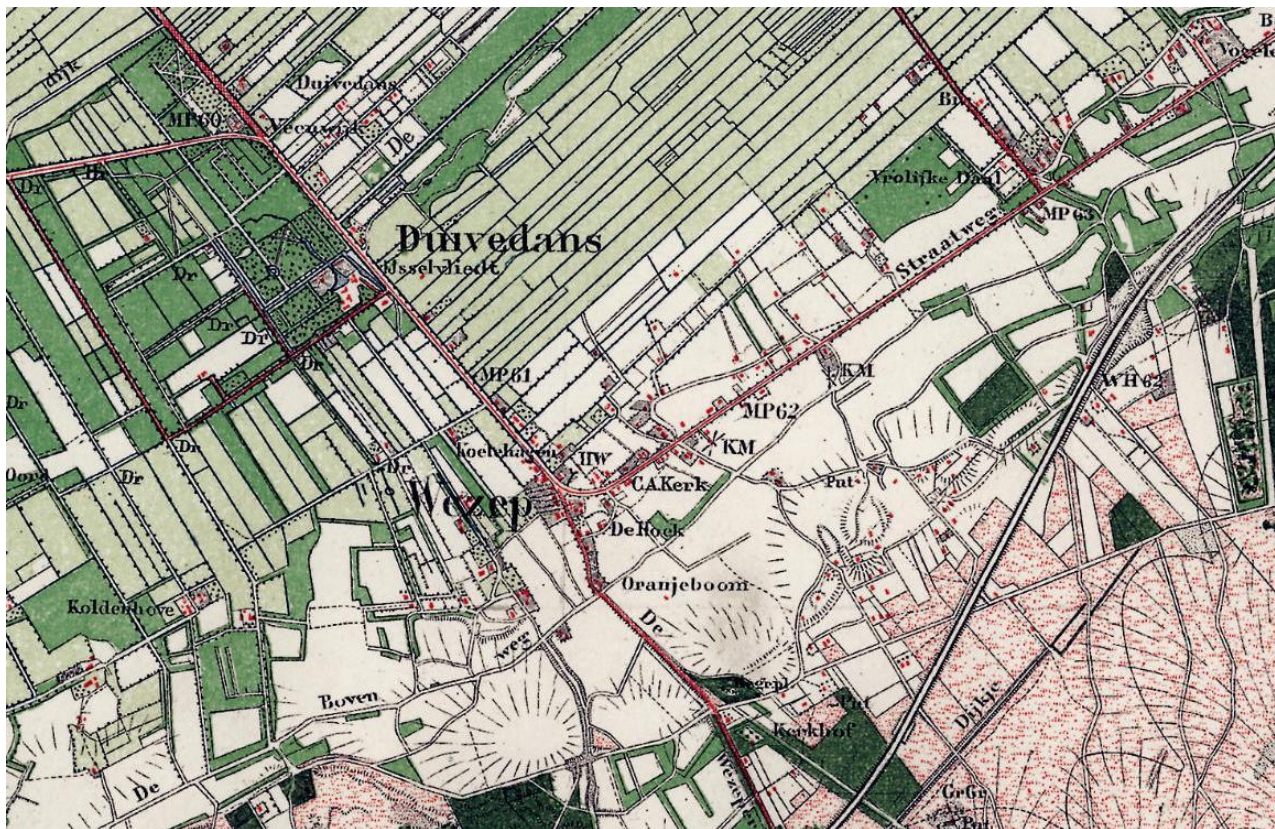
WEZEP

1850

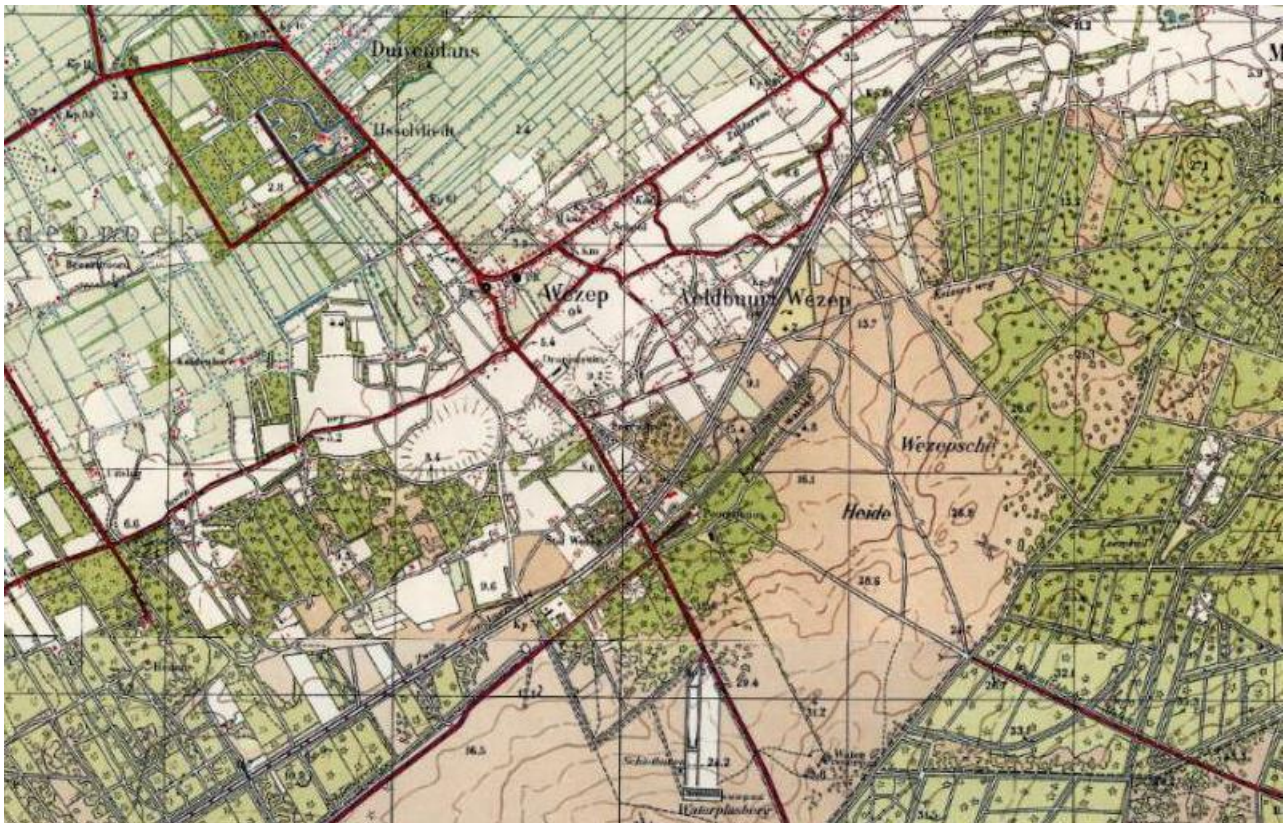
1875

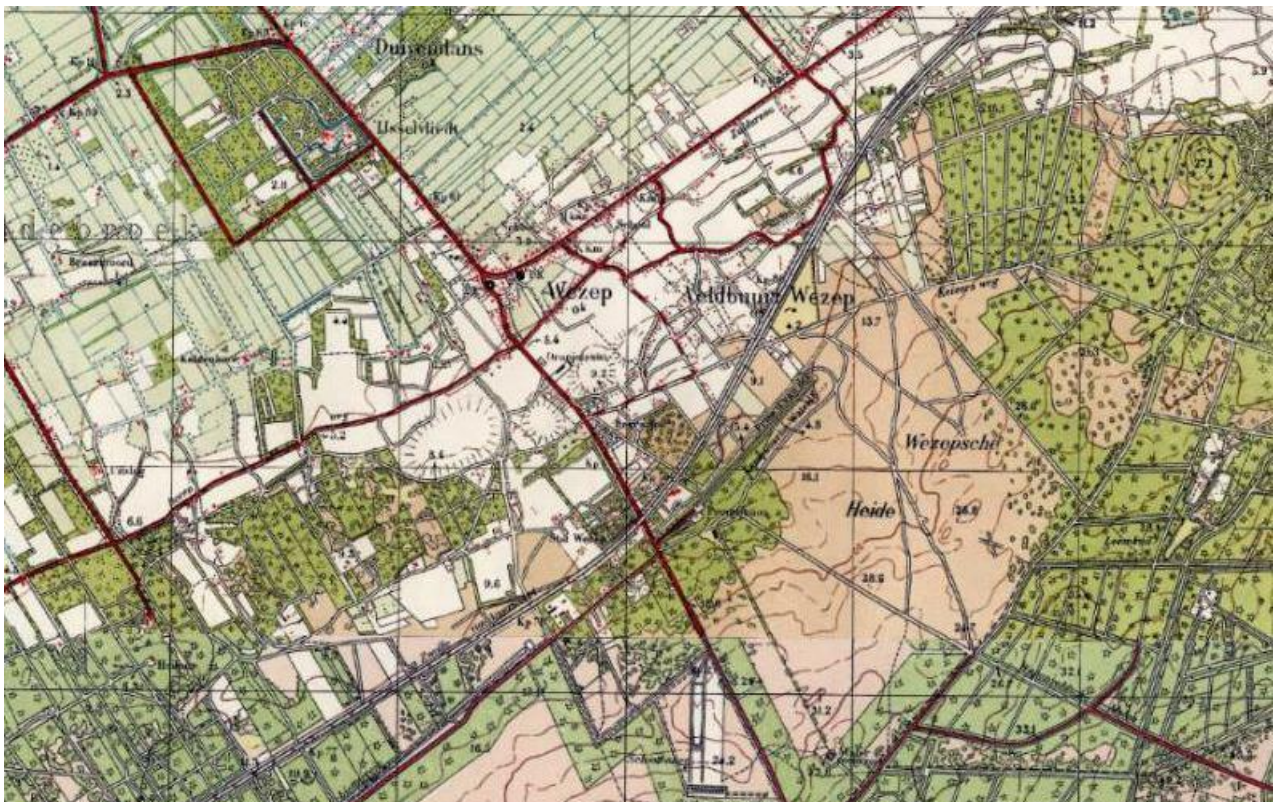
1900

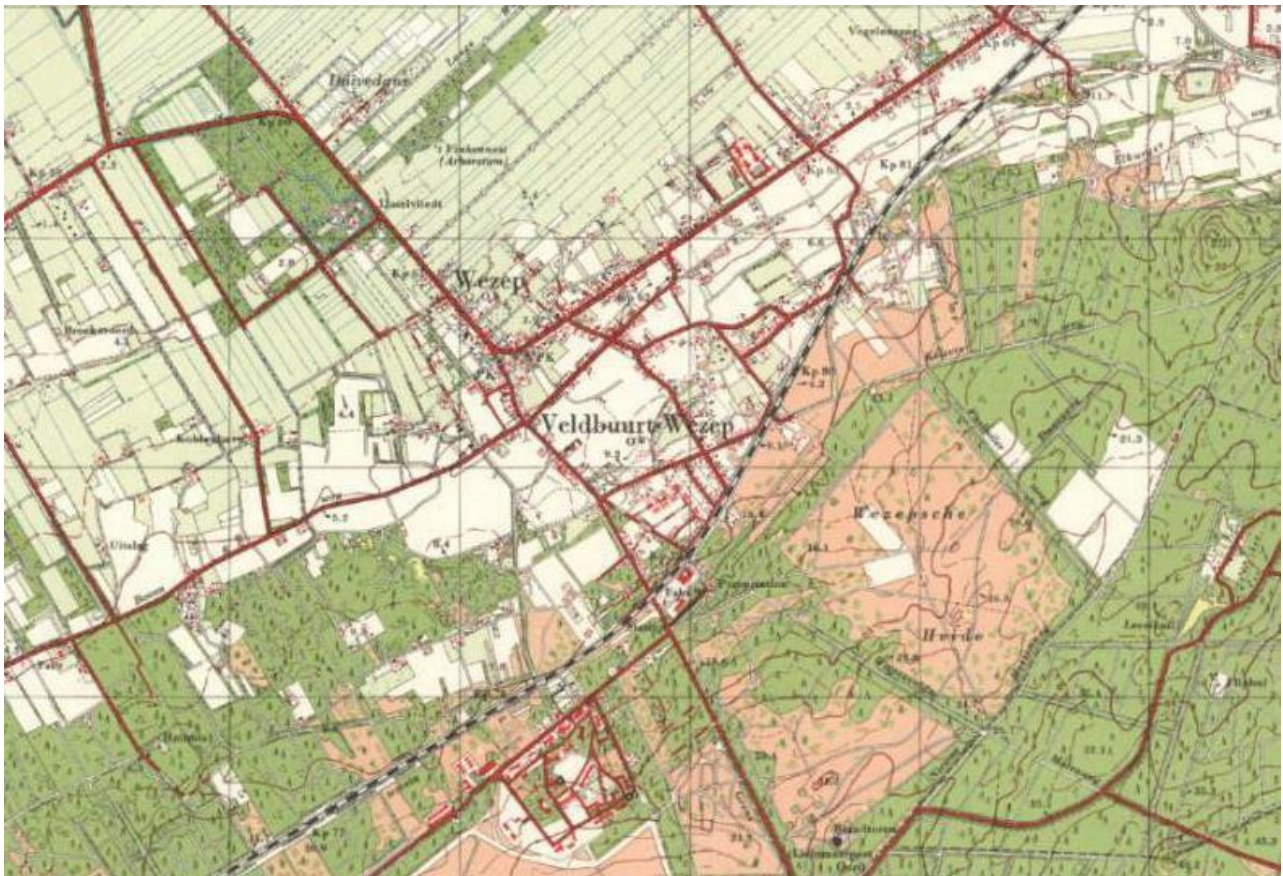
1930

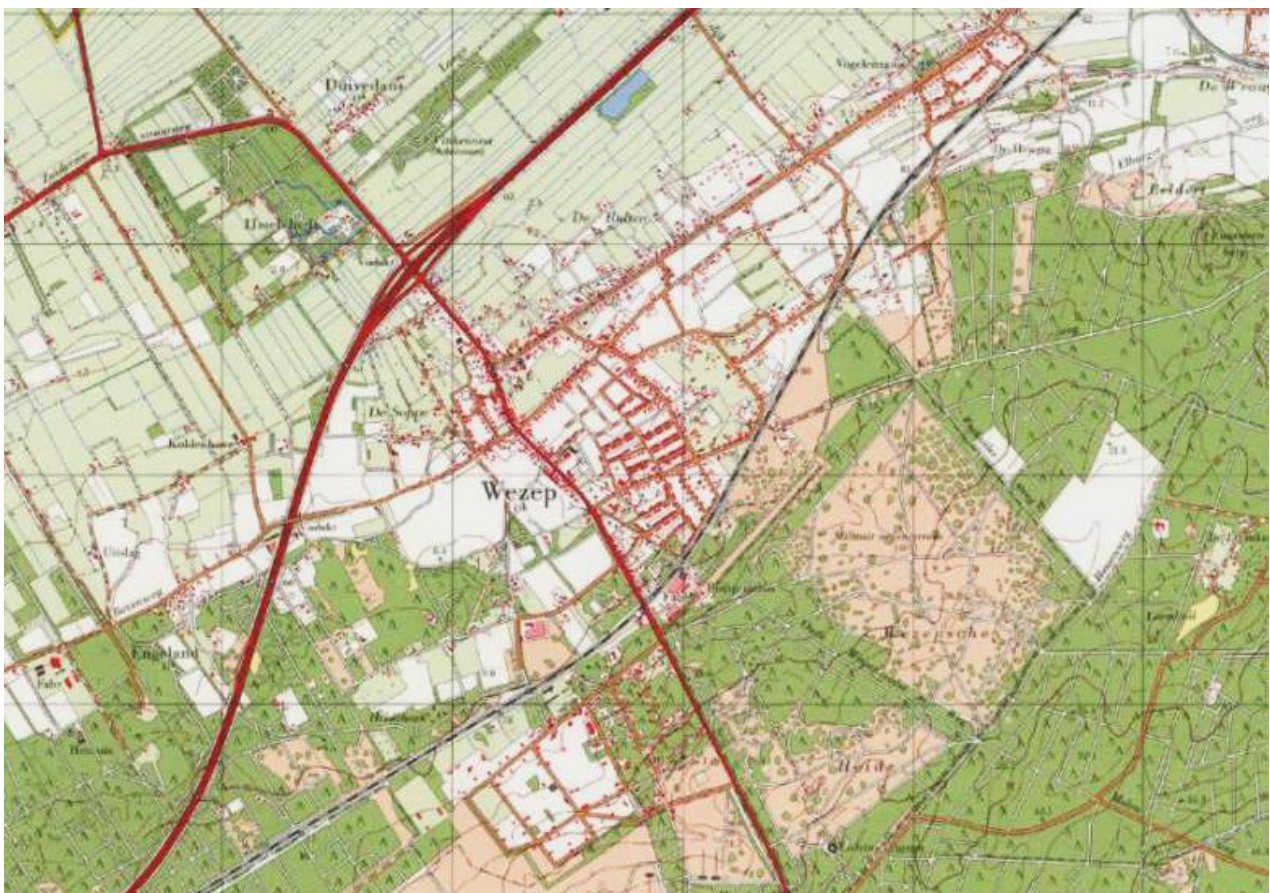
1940

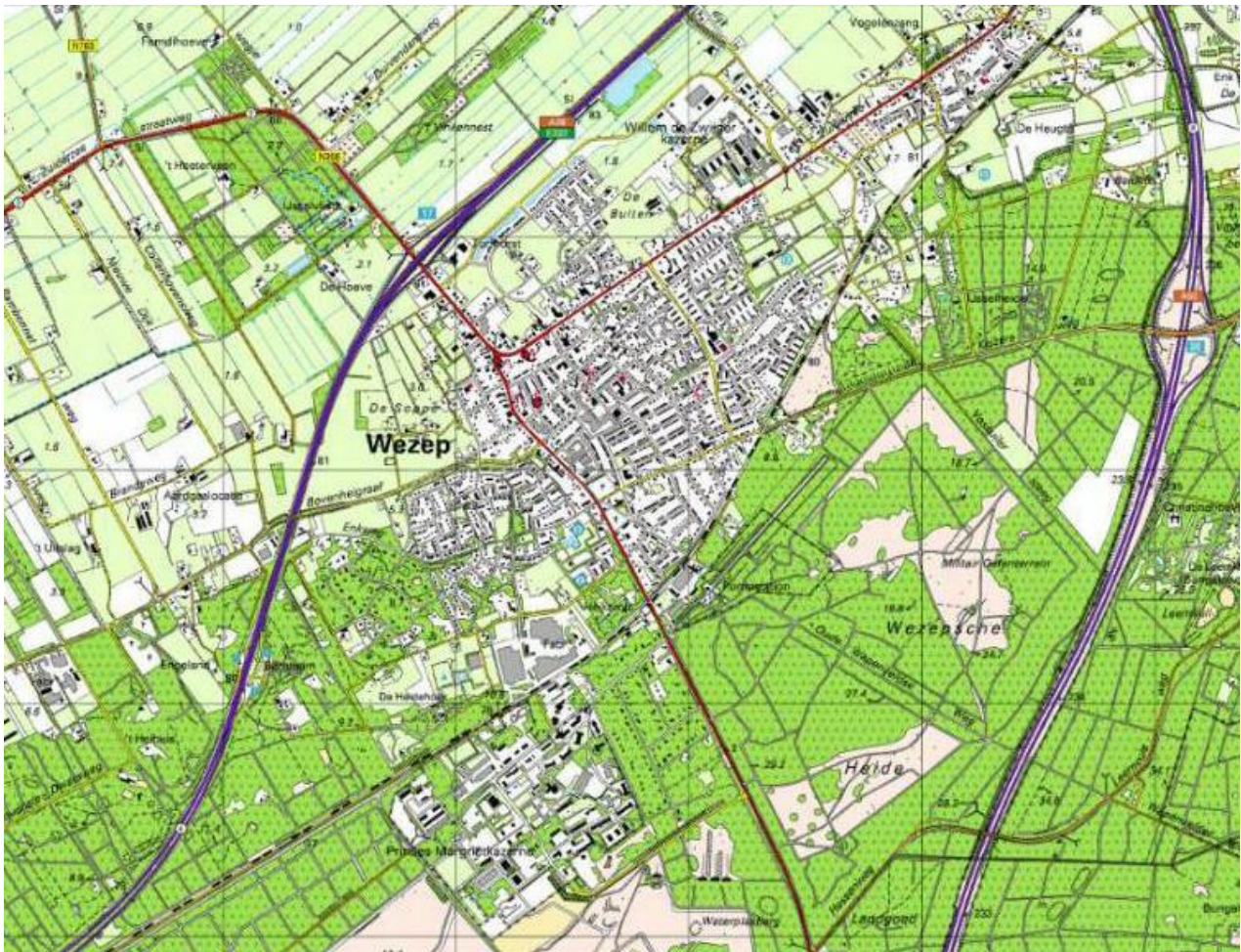
1950

1960

1970

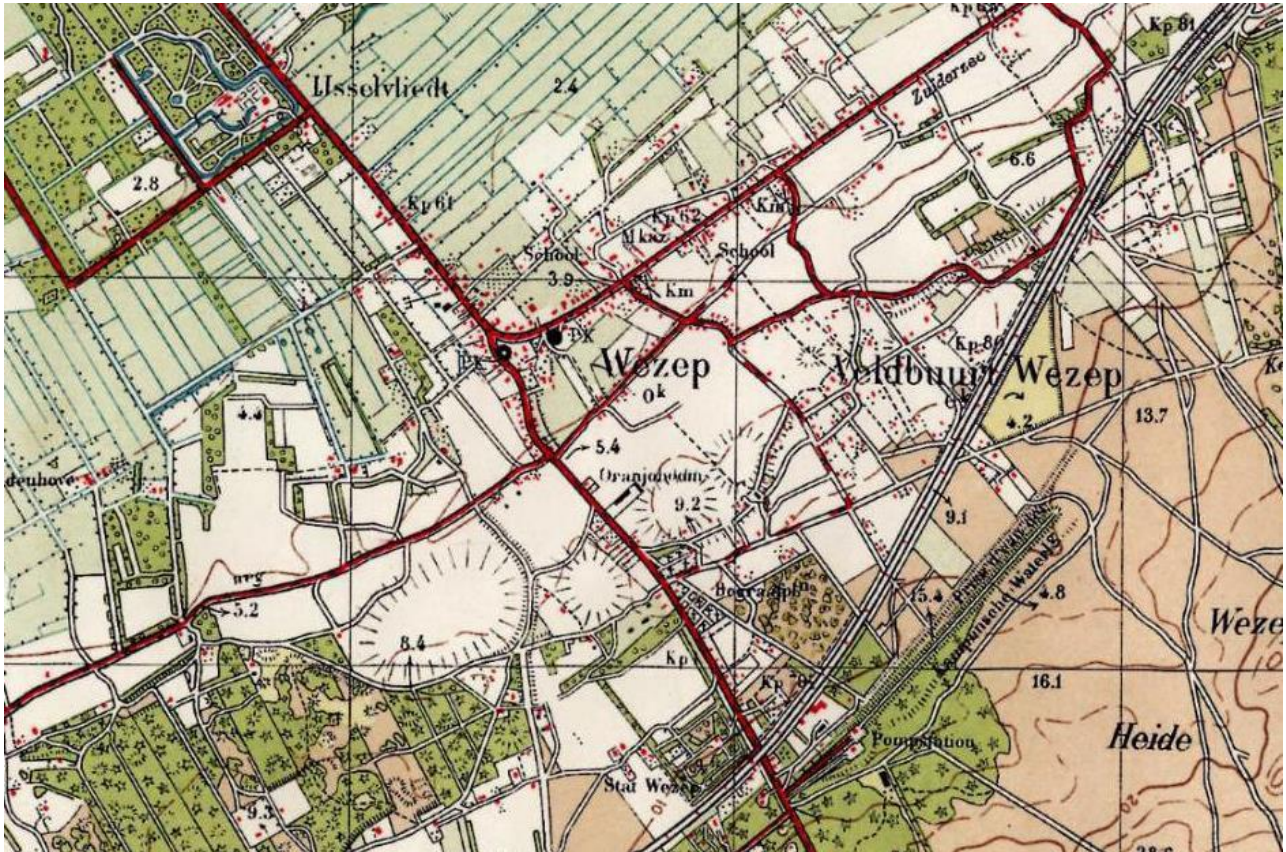

2000

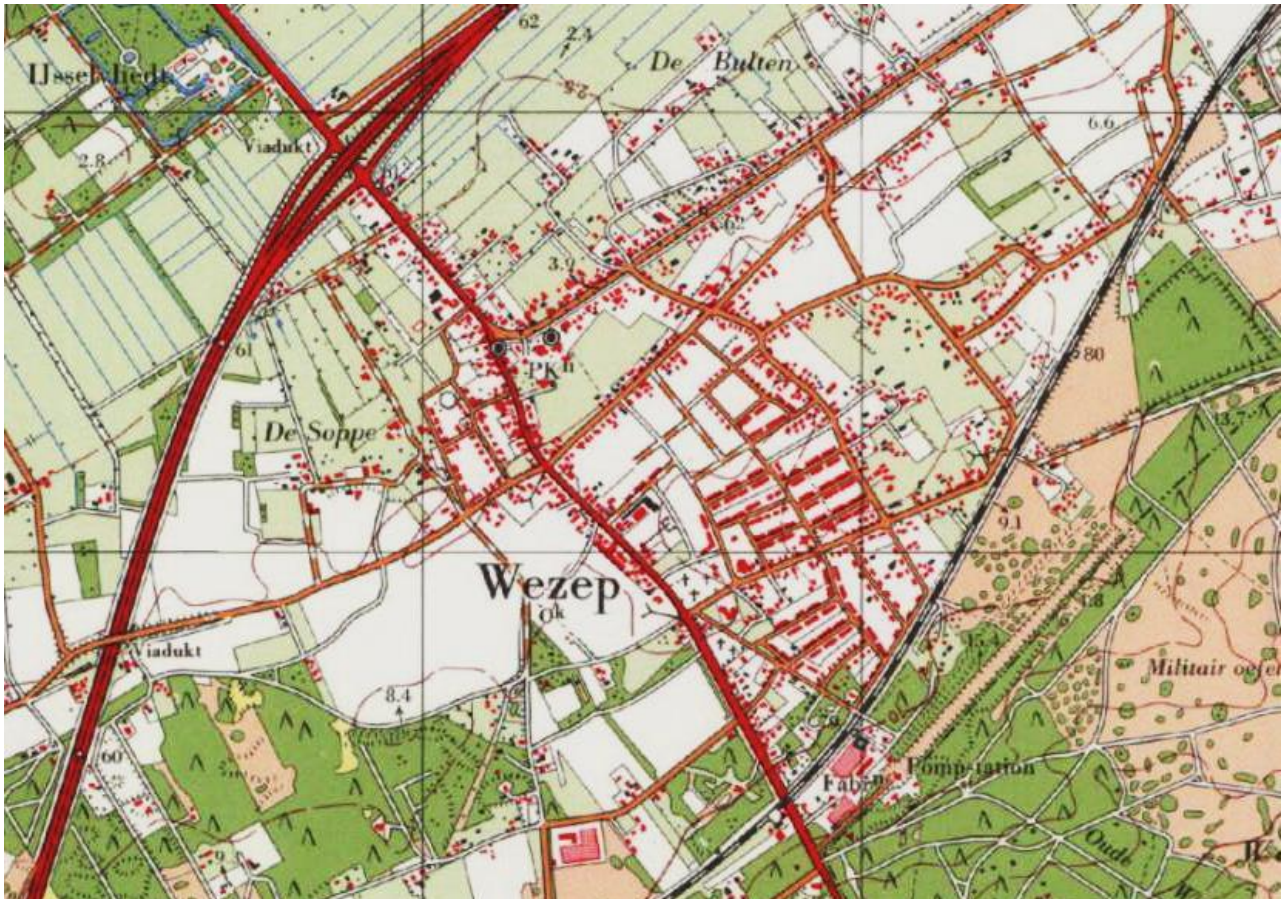

2015

WEZEP—ingezoomd

1950

1965

HET LOO / 'T LOO

1850

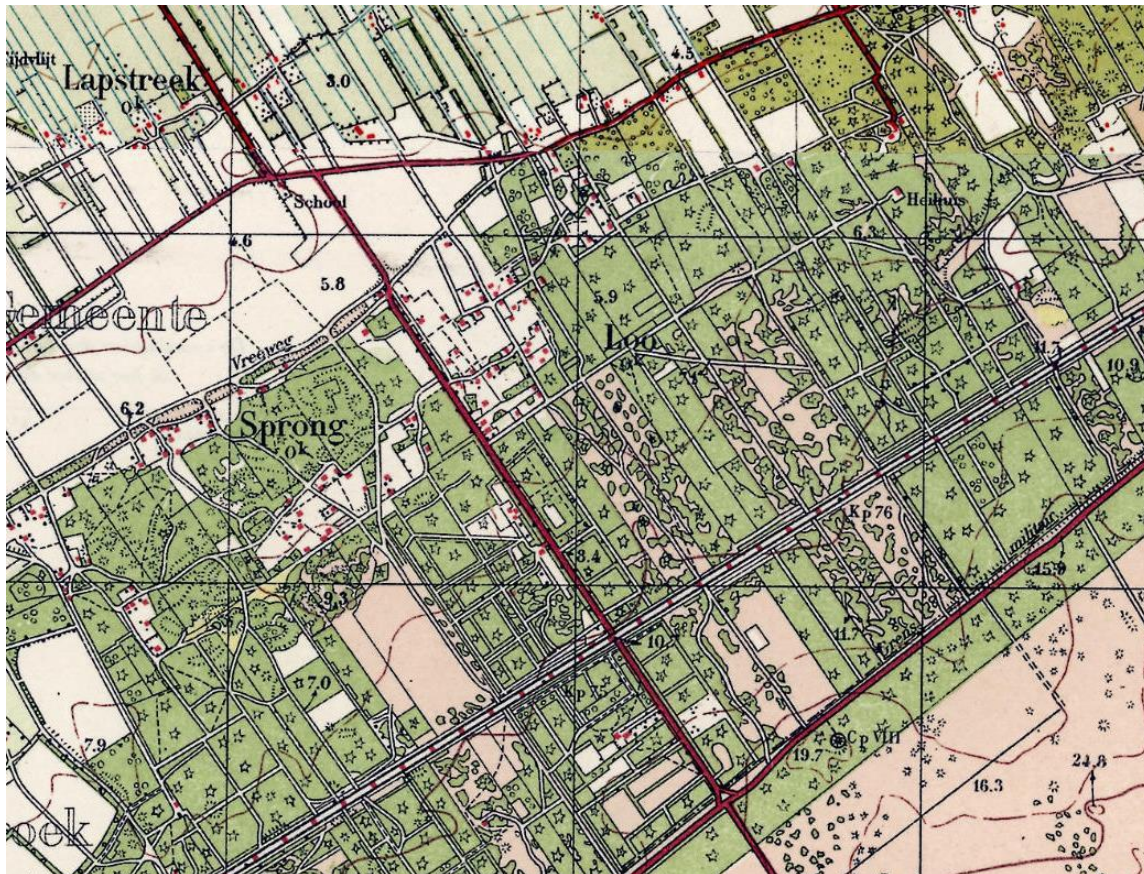
1875

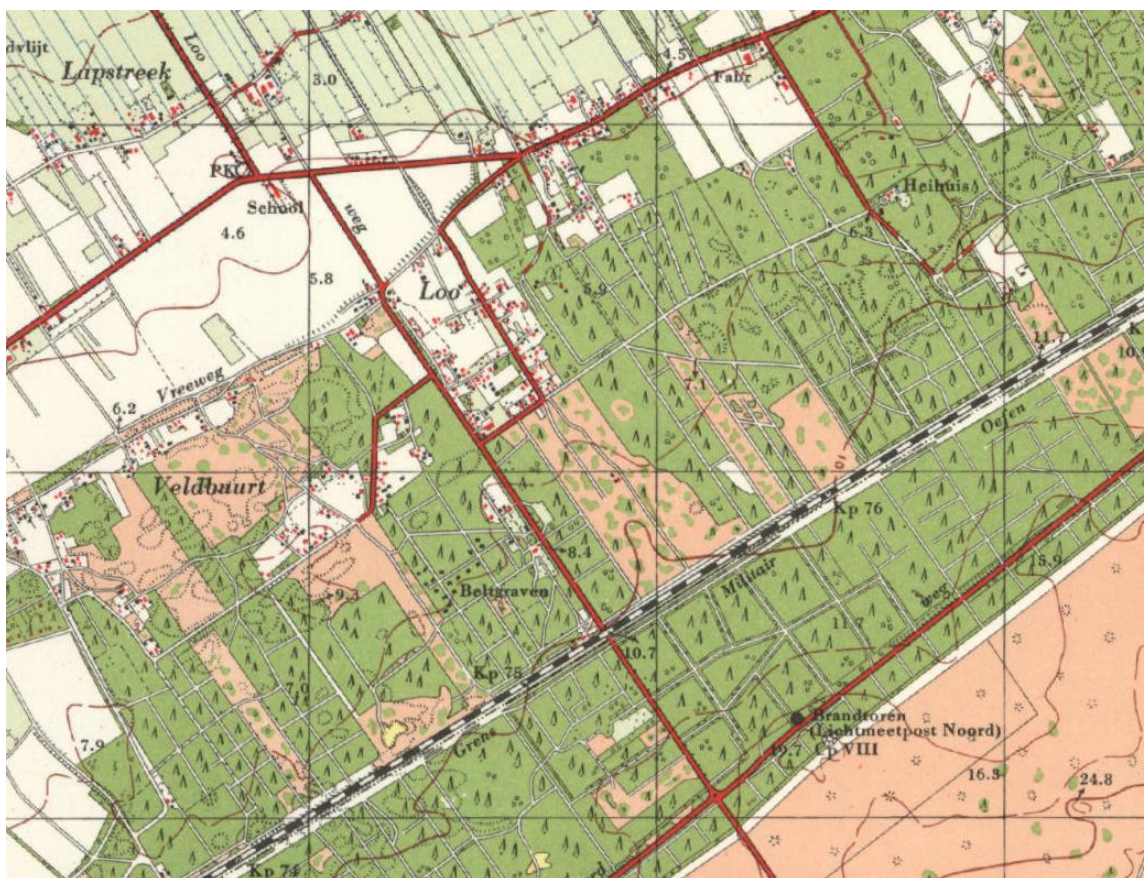
1900

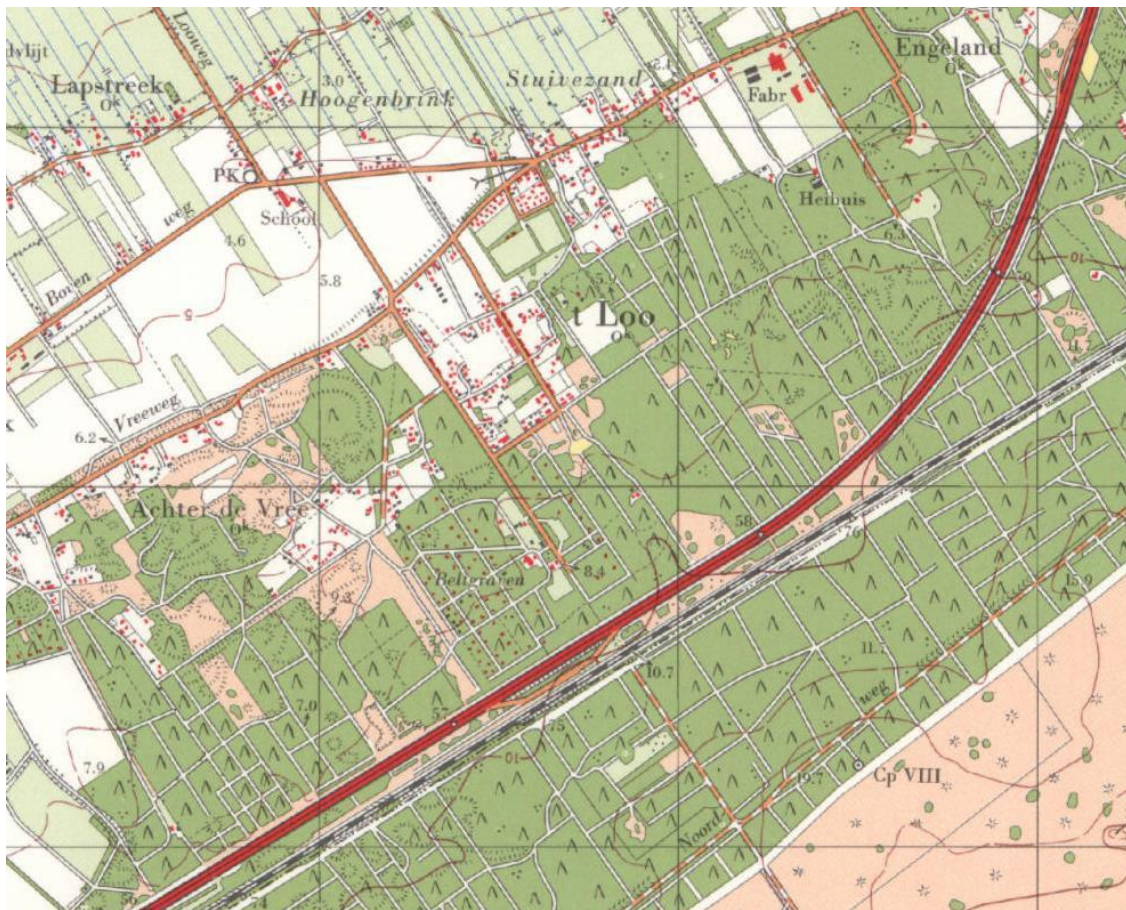
1930

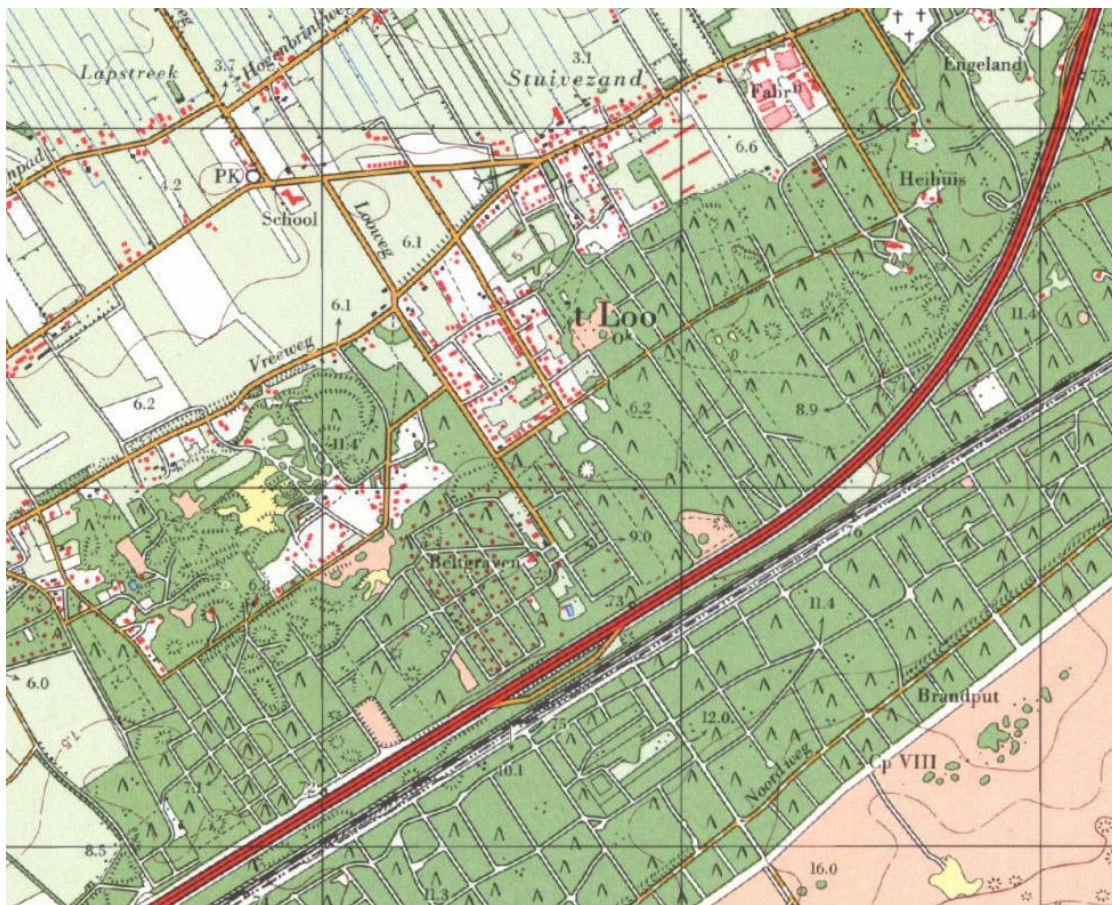
1950

1960

1970

1980

2000

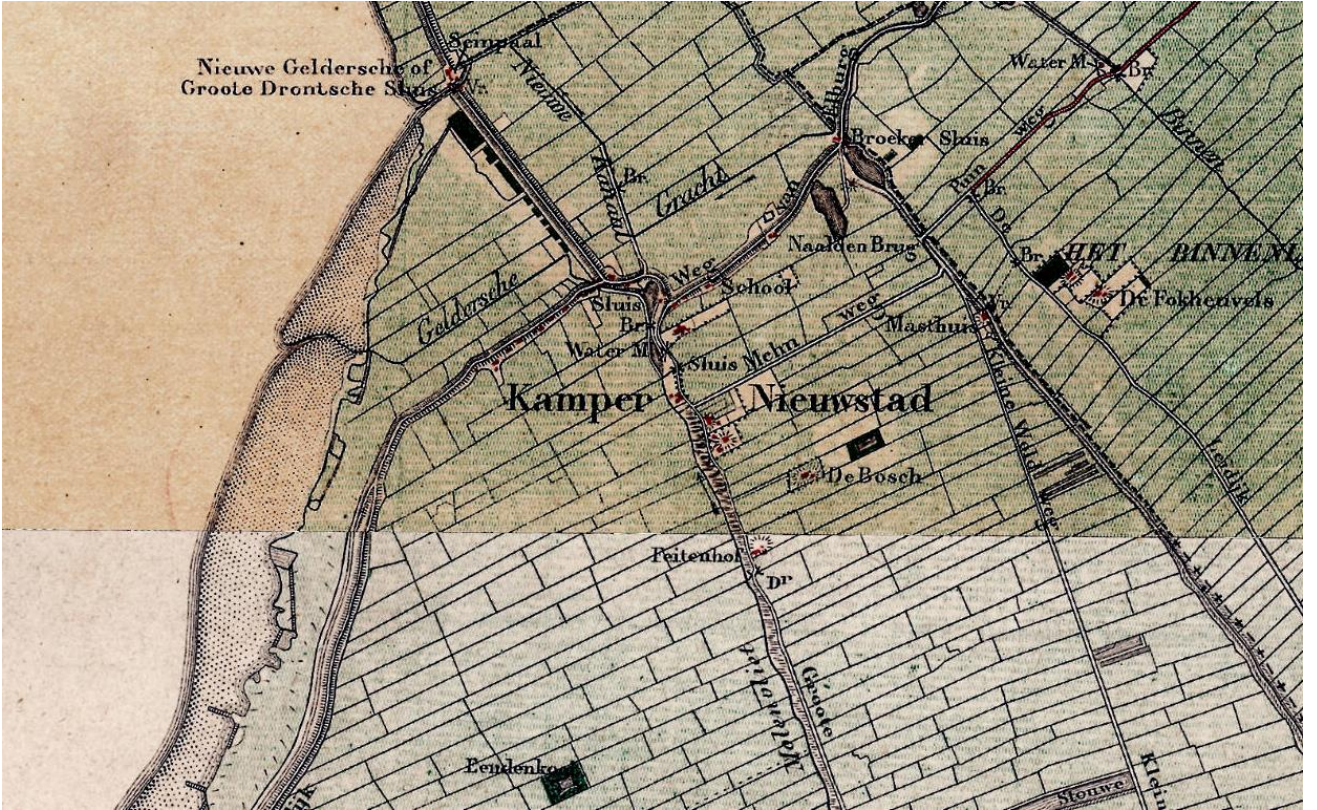

2015

Noordeinde

1850

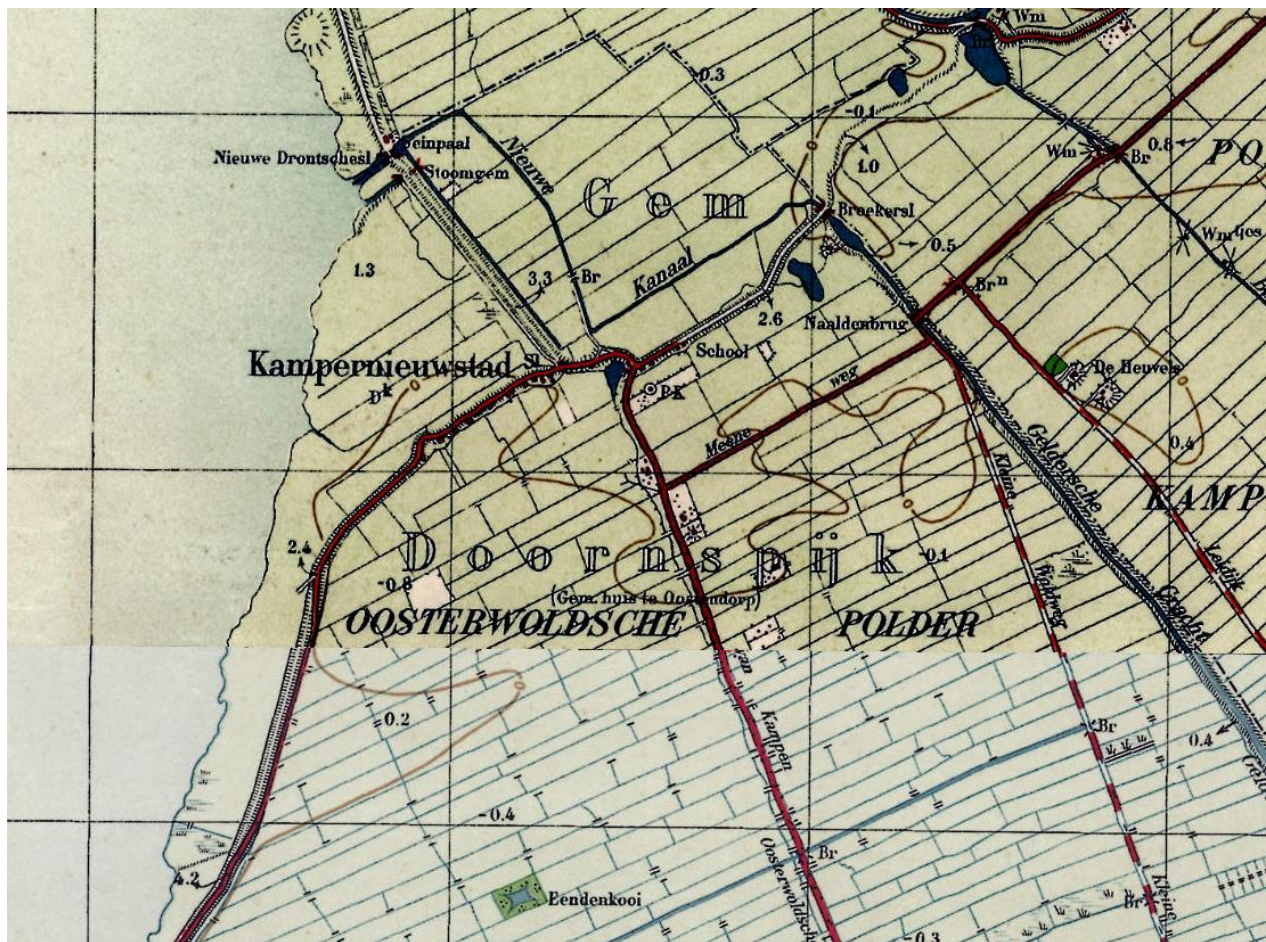
1875

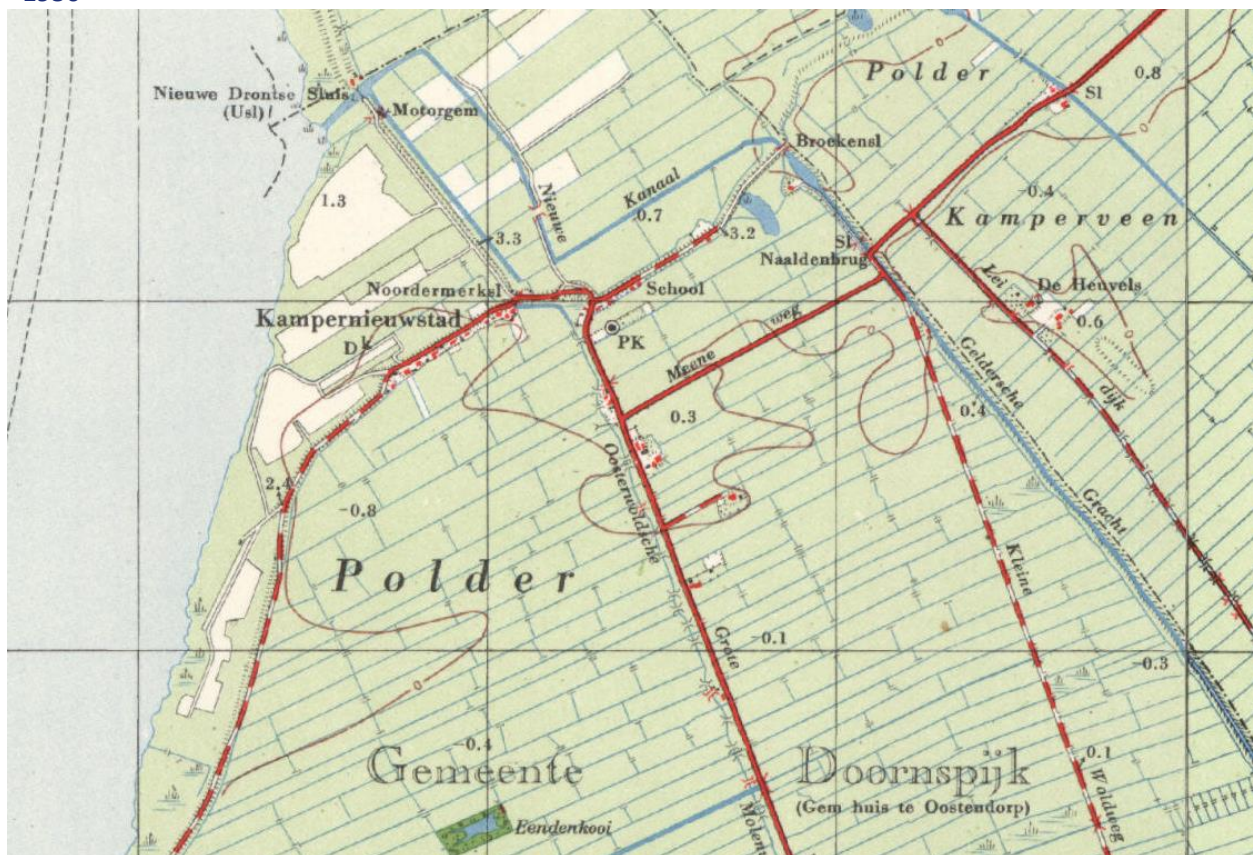
1900

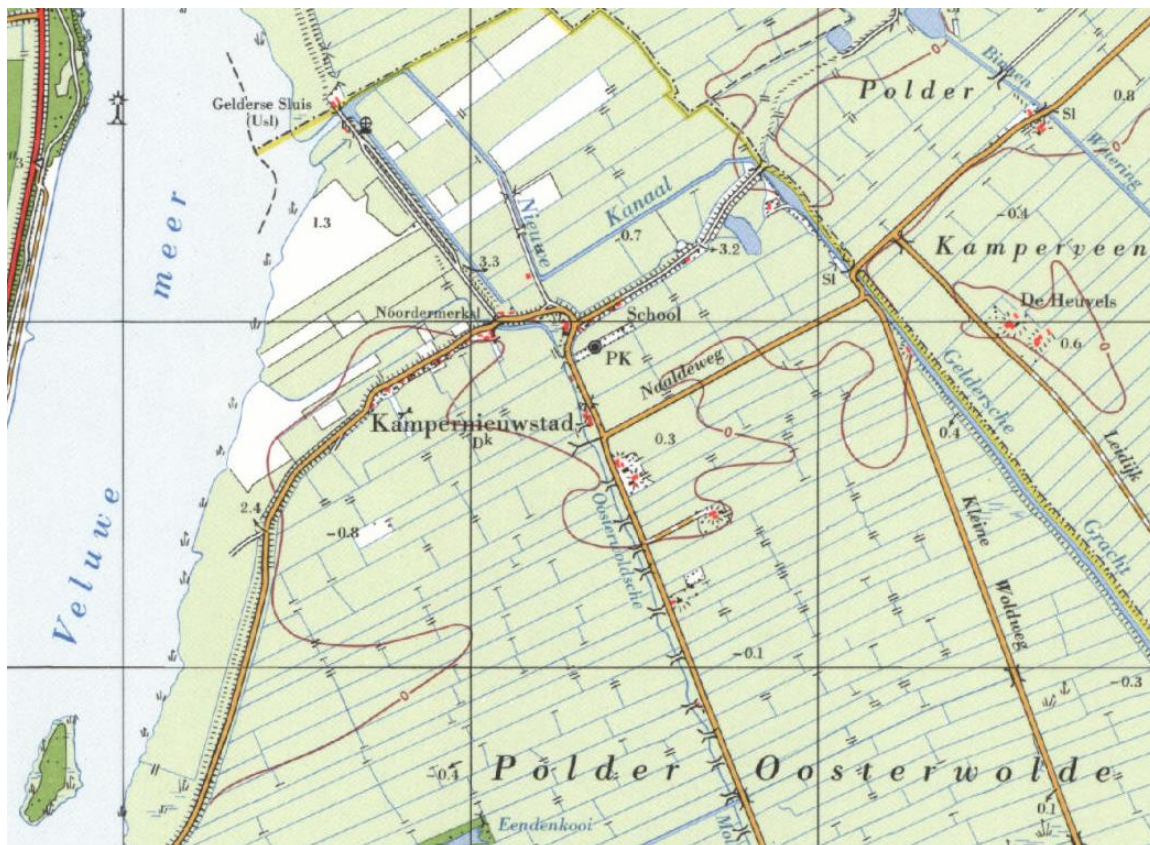
1930

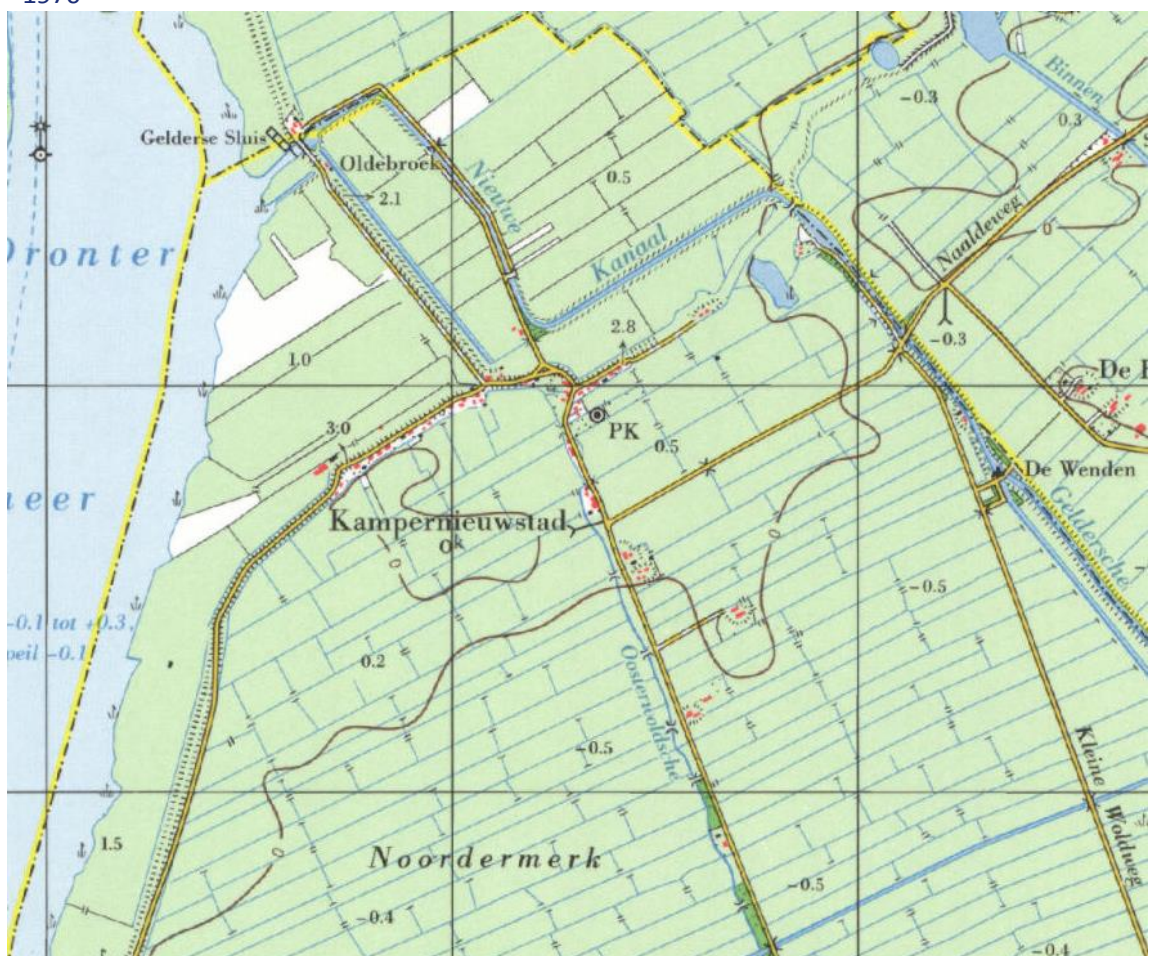
1950

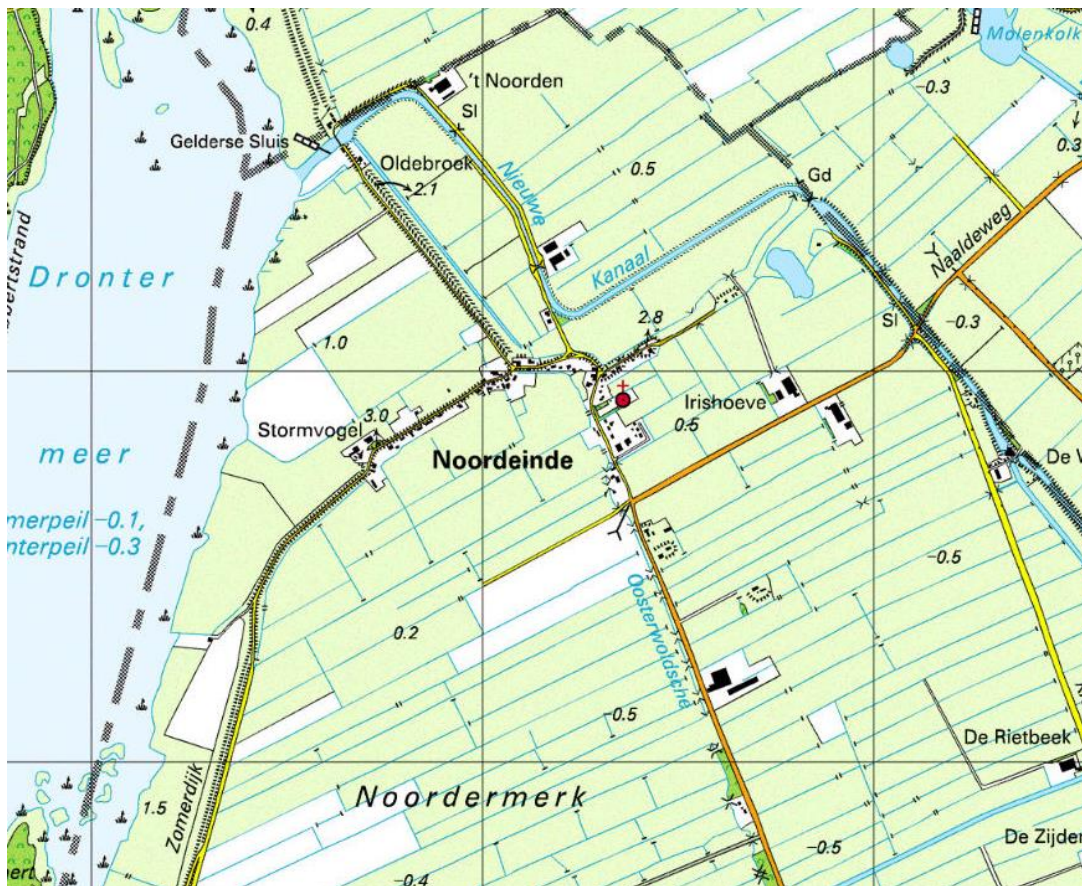
1960

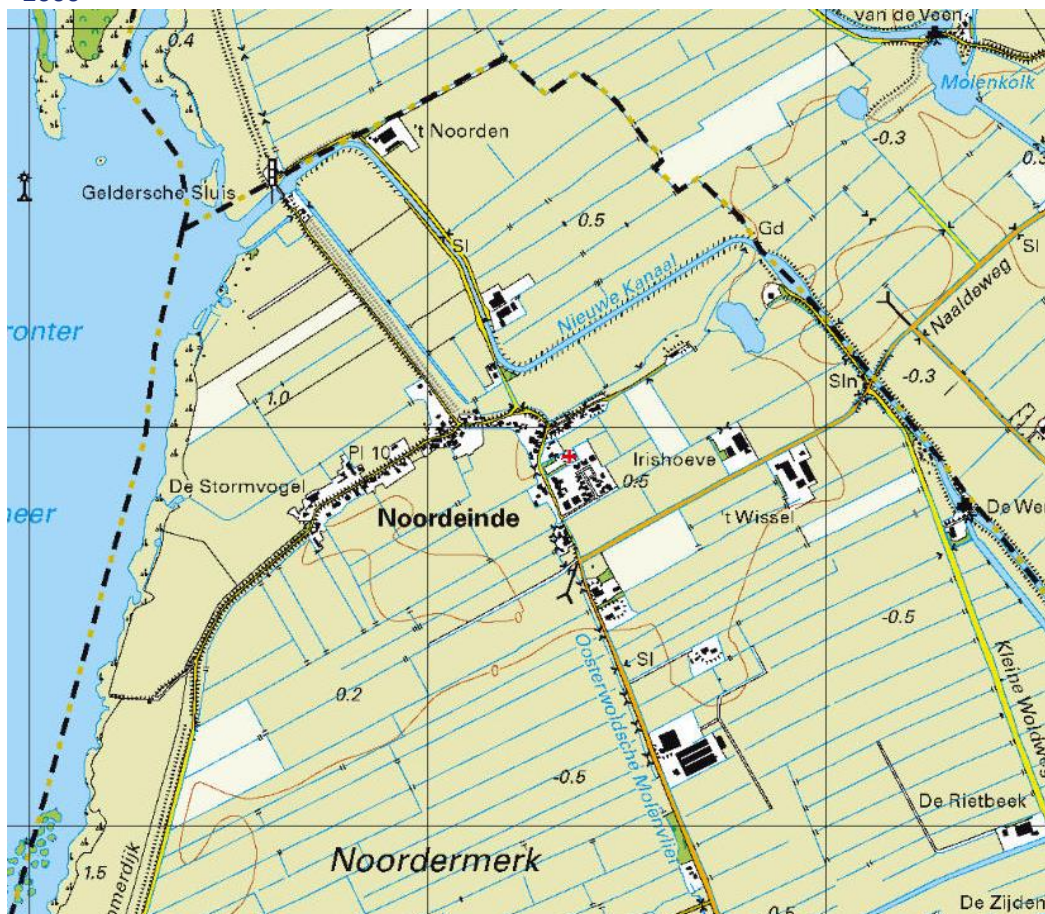
1970

1980

2000

2015

MULLEGEN

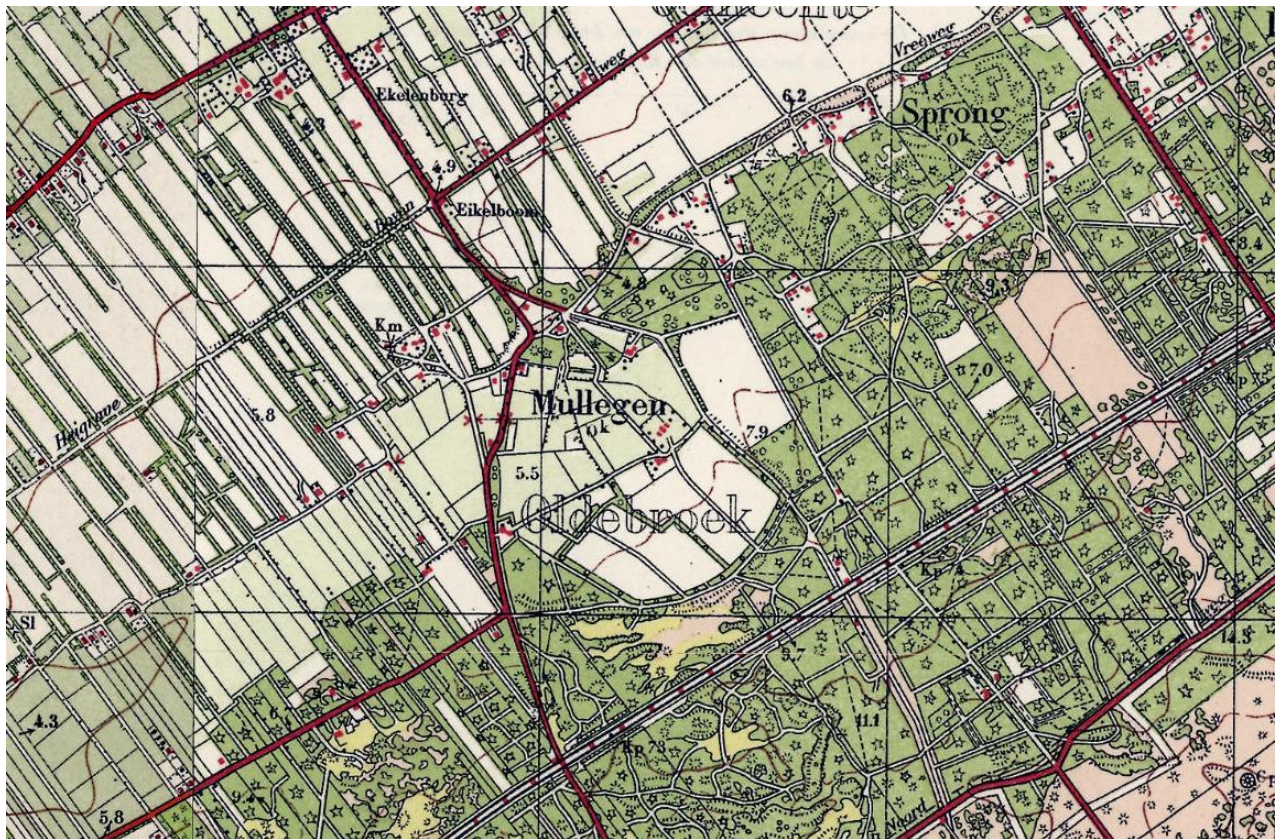
1850

1875

1900

1950

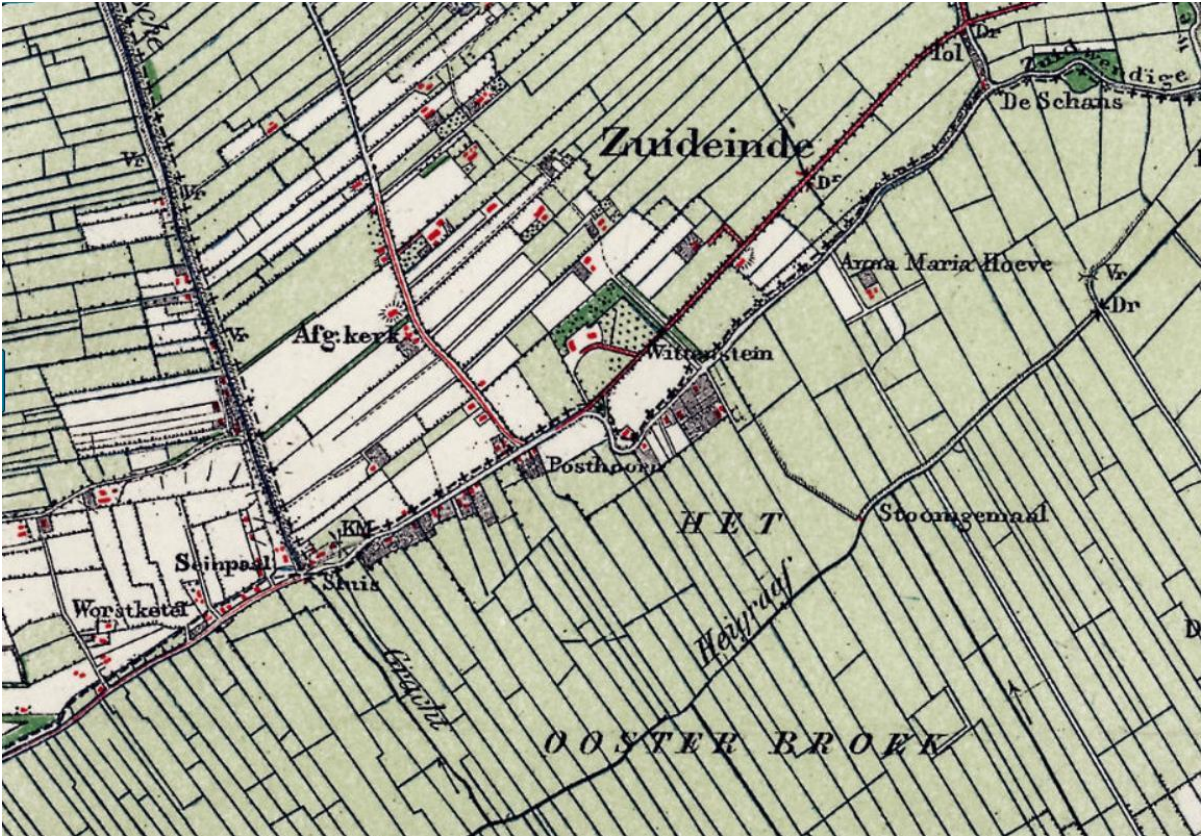

1970

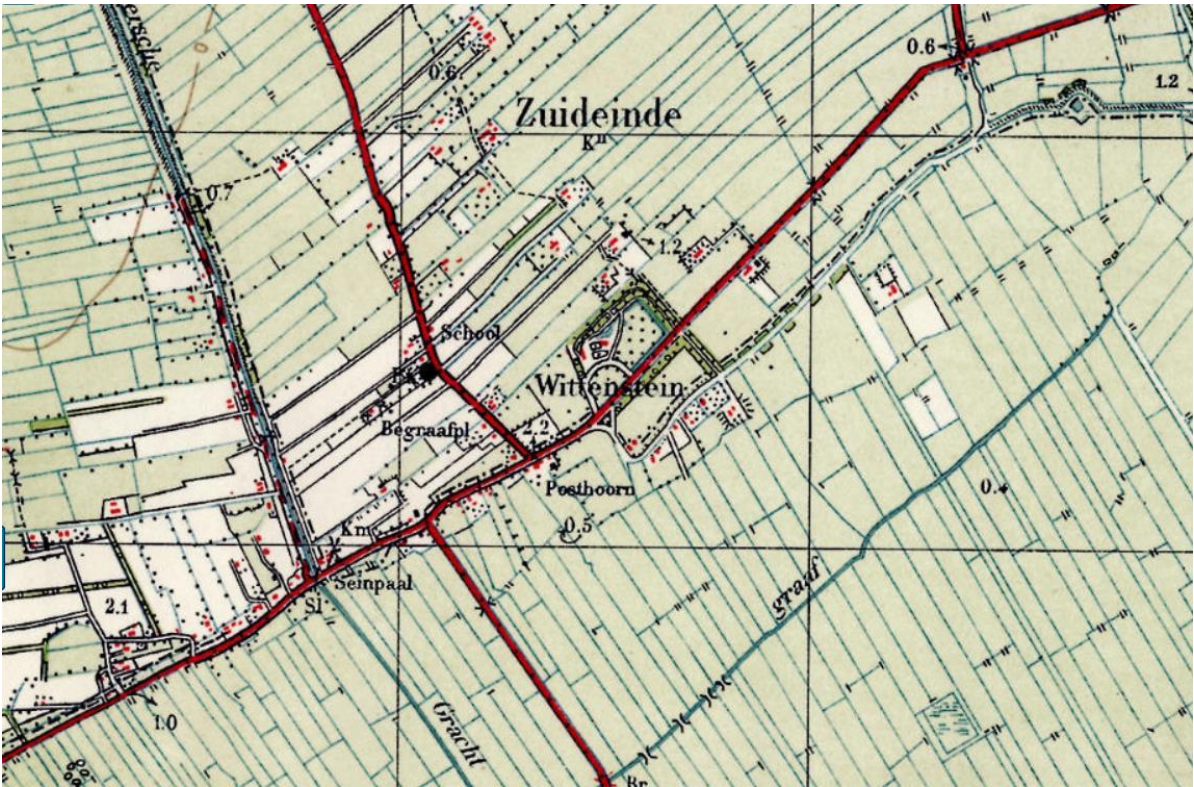

2015

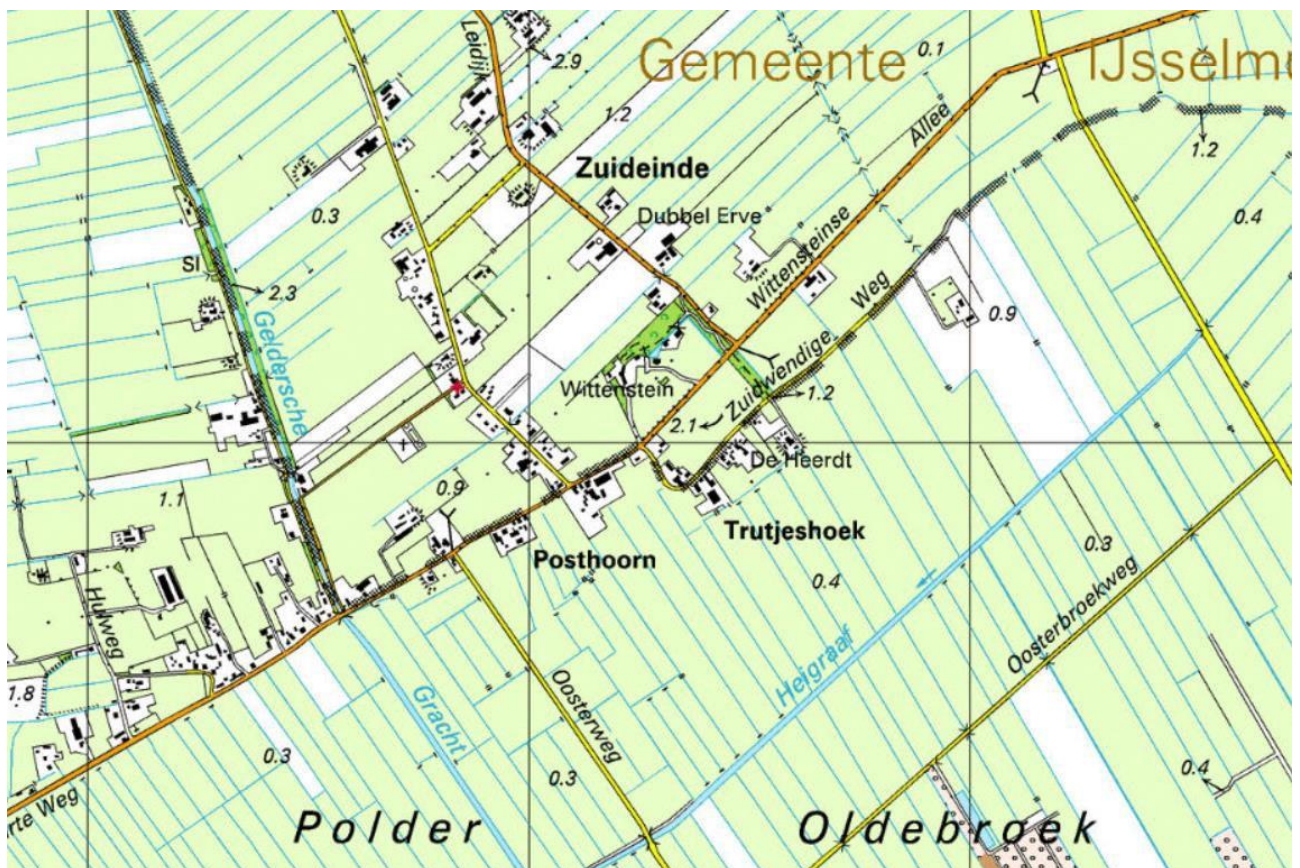
POSTHOORN - TRUTJESHOEK - ZUIDEINDE

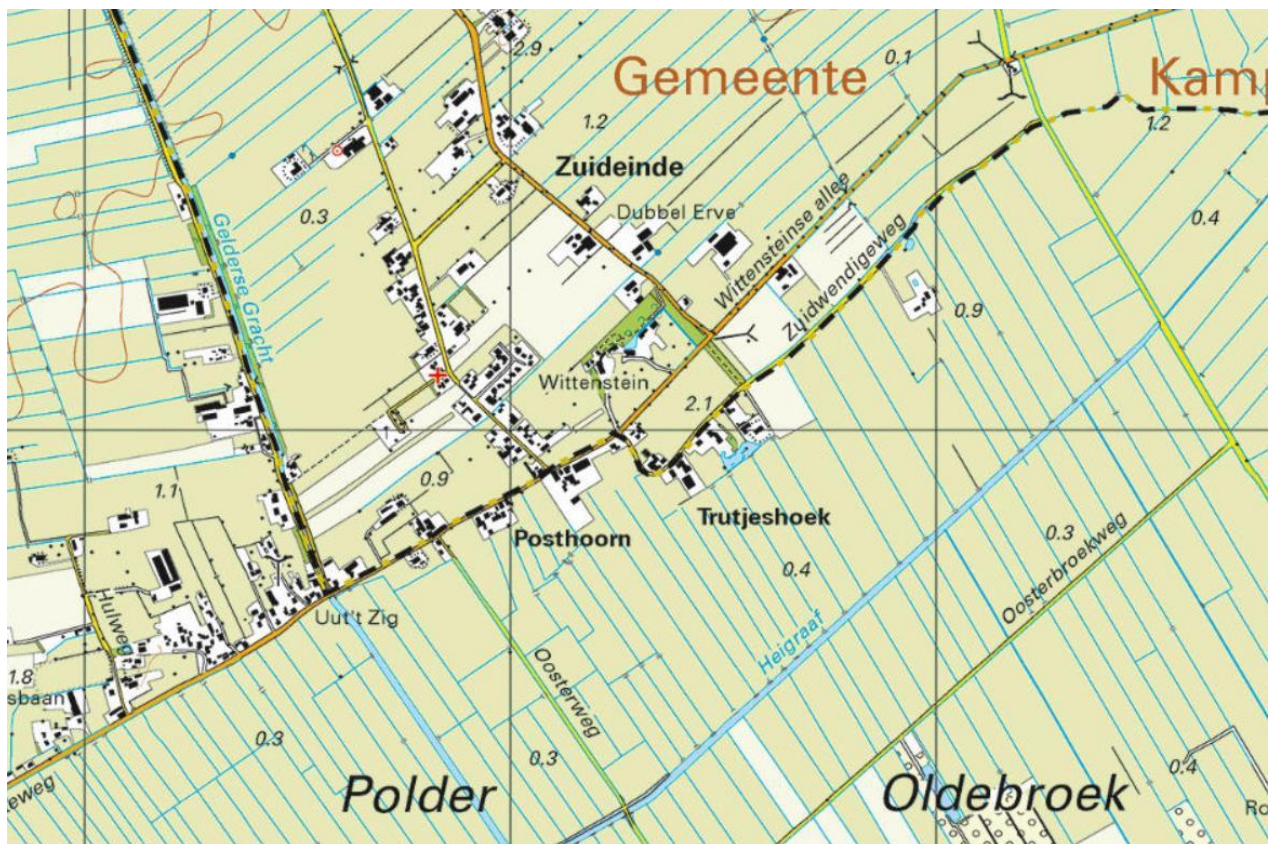
1900

1950

2000

2015

GELDERS
genootschap

POSTADRES

Postbus 68
6800 AB Arnhem

TELEFOON

+31 (0)26 442 17 42

E-MAIL

info@geldersgenootschap.nl

WEBSITE

www.geldersgenootschap.nl

omgevingskwaliteit